

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

«На правах рукопису»
УДК 316

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

«__» _____ 20__ р.

Магістерська дисертація

на здобуття ступеня магістра

зі спеціальності 054 «Соціологія»

**на тему: «Постконфліктне урегулювання збройного протистояння в Боснії
та Герцеговині: імплементація досвіду в Україні»**

Виконала:

студентка II курсу, групи СЛ-72мп

Зоріна Альона Юріївна _____

Науковий керівник:

Доцент кафедри соціології, к.соц.н., доцент

Єнін М.Н. _____

Рецензент:

Викладач кафедри теорії та практики управління, к.філос.н.

Нерсисян Г.А. _____

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць інших
авторів без відповідних посилань.

Студентка _____

Київ – 2018 року

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – другий (магістерський) за освітньо-професійною програмою

Спеціальність (спеціалізація) – 054 «Соціологія» («Врегулювання конфліктів та медіація»)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

«___» _____ 2018 р.

ЗАВДАННЯ
на магістерську дисертацію студентці
Зориній Альоні Юрївні

1. Тема дисертації **«Постконфліктне урегулювання збройного протистояння в Боснії та Герцеговині: імплементація досвіду в Україні»**, науковий керівник дисертації Єнін Максим Наїмович, доцент кафедри соціології, кандидат соціологічних наук, затверджені наказом по університету від «07» листопада 2018 р. № 4101-с.
2. Термін подання студентом дисертації 07 грудня 2018 р.
3. Об'єкт дослідження - постконфліктне урегулювання збройного протистояння в Боснії та Герцеговині.
4. Предмет дослідження - заходи постконфліктного урегулювання збройного протистояння в Боснії та Герцеговині та їх можлива імплементація в Україні.
5. Перелік завдань, які потрібно розробити:
 - розкрити особливості наукового дискурсу щодо сутності миробудівництва;
 - визначити загальні напрямки плану розбудови миру після збройного протистояння;

- розробити загальні контури концепції постконфліктного врегулювання з урахування нових викликів сучасності;
 - з'ясувати, які заходи постконфліктного миробудівництва були проведені на території БГ та ефективність їх реалізації;
 - визначити заходи постконфліктного врегулювання, що проводяться на території України з початком збройного конфлікту на Сході України;
 - виявити можливості застосування досвіду БГ у миробудівництві для врегулювання збройного конфлікту в Україні та розробити рекомендації (на основі результатів експертного опитування).
6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу: відсутній.
7. Орієнтовний перелік публікацій: чотири публікації.
8. Дата видачі завдання СЛ-72мп – 15.10.2018

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів магістерської дисертації	Примітка
1.	Визначення напрямку дослідження	15.10.2017 - 07.11.2017	Виконано
2.	Формування джерельної бази дослідження	04.09.2018 - 15.09.2018	Виконано
3.	Складання розгорнутого плану	16.09.2018 - 21.09.2018	Виконано
4.	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	22.09.2018 - 27.09.2018	Виконано
5.	Підготовка і написання I розділу дисертації (КОНЦЕПЦІЯ ПОСТКОНФЛІКТНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЦІЛІ)	28.09.2018 - 14.10.2018	Виконано
6.	Написання II розділу (ПОСТКОНФЛІКТНЕ МИРОБУДІВНИЦТВО В БОСНІЇ ТА ГЕРЦЕГОВИНІ)	15.10.2018 - 26.10.2018	Виконано
7.	Написання теоретичної частини III розділу ((ПОСТ)КОНФЛІКТНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ)	27.10.2018 – 02.11.2018	Виконано
8.	Підготовка програми та інструментарію дослідження	03.11.2018 - 06.11.2018	Виконано
9.	Проведення дослідження та аналіз зібраних даних	07.11.2018 - 19.11.2018	Виконано
10.	Написання емпіричної частини III розділу, висновків та коригування списку літ.	20.11.2018 – 30.11.2018	Виконано
11.	Підготовка реферату магістерської дисертації	30.11.2018 – 5.12.2018	Виконано
12.	Передача магістерської дисертації на кафедру	07.12.2018	Виконано

Студент _____ А.Ю.Зоріна

Науковий керівник дисертації _____ М.Н.Єнін

АНОТАЦІЯ

Зоріна А.Ю. Постконфліктне врегулювання збройного протистояння в Боснії та Герцеговині: імплементація досвіду в Україні. На правах рукопису. Магістерська дисертація на здобуття ступеня магістра зі спеціальності 054 «Соціологія». – Кафедра соціології. – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – Київ, 2018. 143с., список джерел з 159 найменувань.

У цій роботі розкриті особливості наукового дискурсу щодо миробудівництва та визначені напрямки плану розбудови миру. Також розроблені загальні контури оновленої концепції постконфліктного врегулювання з урахування викликів сучасності. У рамках дисертації з'ясовано заходи постконфліктного врегулювання у Боснії та Герцеговині і в Україні. На результатів експертного опитування, були виявлені можливості застосування досвіду Боснії та Герцеговини у миробудівництві для врегулювання збройного конфлікту в Україні та розроблені рекомендації щодо вдосконалення державного плану розбудови миру.

Ключові слова: миробудівництво, постконфліктне врегулювання, захід врегулювання конфлікту, план розбудови миру.

ABSTRACT

Zorina A. Post-conflict settlement of armed confrontation in Bosnia and Hercegovina: implementation of experience in Ukraine. On the rights of the manuscript. Master's thesis for obtaining a Master's degree in specialty 054 "Sociology". – Department of Sociology. – National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". – Kyiv, 2018. 143 p., 159 references.

In this master's thesis, the features of academic discourse on peace-building are revealed and general directions of a peace-building plan are defined. The general contours of the updated concept of post-conflict settlement were also developed, taking into account the challenges of nowadays.. Based on the experts' survey results, Bosnia and Herzegovina's experience in peace-building was expertised for the settlement of armed conflict in Ukraine and recommendations for improving the state's peace-building plan were determined.

Key words: peace-building, post-conflict settlement, measure of conflict settlement, peace-building plan.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПЦІЯ ПОСТКОНФЛІКТНОГО УРЕГУЛЮВАННЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЦІЛІ.....	15
1.1. Школи та підходи до визначення постконфліктного миробудівництва	15
1.2. Створення плану постконфліктного миробудівництва: основоположні аспекти	30
1.3. Визначення постконфліктного врегулювання.....	41
Висновки до розділу 1	44
РОЗДІЛ 2. ПОСТКОНФЛІКТНЕ МИРОБУДІВНИЦТВО В БОСНІЇ ТА ГЕРЦЕГОВИНІ	46
2.1. Огляд держави Боснія та Герцеговина: витоки конфлікту та хід подій	46
2.2. Дейтонські мирні домовленості: унікальна модель врядування в постраждалих країні	48
2.3. Постконфліктне миробудівництво в Боснії та Герцеговині: нові структури та реформи	57
Висновки до розділу 2	82
РОЗДІЛ 3. (ПОСТ)КОНФЛІКТНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ	84
3.1. Огляд держави Україна: витоки конфлікту та хід подій	84
3.2. Мінські домовленості як спроба швидкого врегулювання конфлікту	86
3.3. (Пост)конфліктне врегулювання в Україні: сучасні кроки та перспективи..	94
3.4. Програма дослідження «Оцінка заходів плану (пост)конфліктного врегулювання в Україні»	111
3.5. Аналіз результатів дослідження «Оцінка заходів плану (пост)конфліктного врегулювання в Україні»	114
Висновки до розділу 3	126
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	128
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	131

ВСТУП

Із початком ХХ сторіччя, кількість збройних конфліктів у світі набула небачених масштабів: Перша і Друга світові війни, політичні кризи та громадянські війни. Відповідно до даних дослідження «Тренди збройних конфліктів», змінився і їх характер: домінуючою формою протистояння стали внутрішньодержавні (подекуди із залученням міжнародних акторів) на противагу колоніальним та міждержавним; окрім того, збільшилась кількість внутрішньодержавних громадянських конфліктів [77]. Враховуючи таку тенденцію, нагальним став перегляд світової політики щодо урегулювання конфліктів; у 1990-х роках почалось формування концепції миробудівництва на міжнародному рівні. При її розробці, підкреслювалася виключна роль іноземних інституцій у врегулюванні конфлікту через надання допомоги або безпосереднє керування втіленням миробудівничих ініціатив.

Початок війни в Боснії та Герцеговині припадає на 1992 рік, рік опублікування міжнародного документу «Порядок денний миру», що визначив основу поняття миробудівництва, підходу та шляхів його імплементації, а закінчення – на 1995 рік, рік оприлюднення Додатку, що містив більш детальний опис заходів, які міжнародна спільнота має вжити для врегулювання збройного протистояння. Таким чином, кейс Боснії та Герцеговини став своєрідним плацдармом для першої систематичної реалізації міжнародної миробудівничої політики, а завдяки постійній участі іноземних інституцій у державному управлінні та кількості запроваджених миробудівничих ініціатив – безпрецедентним. З огляду на таку унікальність та те, що ці практики досі продовжують діяти, цей кейс не втратив актуальності для теоретиків та практиків сфери розбудови миру.

Україна вже п'ятий рік перебуває у пошуці шляхів врегулювання збройного протистояння на сході України, як звертаючись до міжнародної спільноти, так і запроваджуючи власні заходи розбудови миру. Вироблення

загальної стратегії виходу із конфлікту ускладнюється тим, що це перший подібний випадок в історії незалежної України; саме тому в нагоді стає опитування експертів щодо врегулювання конфлікту та вивчення міжнародного досвіду. Як для України, кейс Боснії та Герцеговини може бути цікавим із декількох причин. По-перше, це є посткомуністична країна, що зіштовхнулась із збройним конфліктом під час зміни зовнішньополітичного курсу (виходу із Югославії); цей конфлікт був і внутрішній, і зовнішній. По-друге, Боснія і Герцеговина є країна, що розташована у сусідньому макрореґіоні, що обумовлює певну спільність культур та політичних процесів. По-третє, досвід постконфліктного врегулювання різноманітними міжнародними інститутами у Боснії та Герцеговині може бути проаналізований із точки зору доцільності для України і остаточно визначити стратегію залучення акторів та ресурсів до врегулювання українського конфлікту.

Як і декілька інших країн, що наразі мають конфлікти на своїй території, Україна підважила міжнародну стратегію миробудування та допомоги країнам, що постраждали у війні, адже вони отримують набагато меншу підтримку, ніж то було наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Така ситуація виникла, зокрема, через невдалі спроби попередити конфлікт та часом неефективну участь у державному управлінні поствоєнних країн. Більш того, наразі Організації Об'єднаних Націй закидають неефективність у сфері попередження та вирішення конфліктів через недосконалу систему управління (наприклад, наявність шістьох особливих країн у Раді Безпеки ООН) **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Таким чином, перед державами, що перебувають у конфлікті, постала проблема застосовування заходів конфліктного врегулювання самостійно. Отже, на часі є переосмислення миробудівництва у новий концепт, який б відповідав таким викликам сучасності.

Таким чином, **проблемою** цієї магістерської дисертації можна визначити переосмислення концепції миробудування та недостатню розробленість плану врегулювання збройного конфлікту в Україні.

Метою дослідження є вивчення досвіду постконфліктного урегулювання у Боснії та Герцеговині і можливостей його застосування в Україні.

Відповідно до мети дослідження, були розроблені наступні **завдання**:

- розкрити особливості наукового дискурсу щодо сутності миробудівництва;
- визначити загальні напрямки плану розбудови миру після збройного протистояння;
- розробити загальні контури концепції постконфліктного врегулювання з урахування нових викликів сучасності;
- з'ясувати, які заходи постконфліктного миробудівництва були проведені на території Боснії та Герцеговини та ефективність їх реалізації;
- визначити заходи постконфліктного врегулювання, що проводяться на території України з початком збройного конфлікту на Сході України;
- виявити можливості застосування досвіду Боснії та Герцеговини у миробудівництві для врегулювання збройного конфлікту в Україні та розробити рекомендації (на основі результатів експертного опитування).

Об'єктом дослідження є постконфліктне урегулювання збройного протистояння в Боснії та Герцеговині.

Предметом дослідження є заходи постконфліктного урегулювання збройного протистояння в Боснії та Герцеговині та їх можлива імплементація в Україні.

Наукова розробленість. Серед соціологічних наукових праць, що можуть вважатися витокami теорій миробудівництва, слід враховувати теоретичні здобутки Еміля Дюркгейма (теорія механічних та органічних суспільств) та Іммануїла Канта (поняття миру). Разом із розвитком наукової течії дослідження

особливостей шляхів врегулювання конфлікту, з'явилась плеяда науковців у сфері миробудівництва, таких як Йохан Галтунг, Ребекка Спенс (поняття миробудівництва); Джон Ледерак (трансформація відносин у конфлікті); Роджер Макгінті, Ян Селбі, Олівер Річмонд (ліберальний мир); Джереун де Зеув, Некла Ширгі (план та фактори миробудівництва); саме на вивчення їх праць припав основний фокус цього дослідження. У свою чергу, тему врегулювання збройного конфлікту в Боснії та Герцеговині досліджували як вихідці із цієї або сусідніх країн, так і закордонні науковці та практики: Метта Спенсер, Єва Комлосьова (проекти розбудови миру); Девід Чендлер, Лара Неттлфілд (локальні демократичні процеси); Рорі Кін (питання суверенітету); Ольга Мартин-Ортега, Нела Поробіч-Ісаковіч (перехідне правосуддя). В Україні, інтерес наукового середовища до врегулювання конфлікту загалом актуалізувався у 2014 році, тому поки що має обмежене коло публікацій: Андрій Полчанов (план миробудівництва); Роман Додонов (міжнародні кейси миробудівництва); Валерія Михальська (фактор ідентичності в постконфліктній політиці); проведені конференції на кшталт «Великі війни, великі трансформації, 1918-2018 роки: конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях», «Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення». В умовах обмеженості розробки теми миробудівництва в Україні, варто враховувати дослідницькі та правозахисні організації, що публікують аналітичні розвідки та соціологічні дослідження щодо розбудови миру в Україні та світі: Національний інститут стратегічних досліджень, Українська Гельсинська спілка з прав людини, Міжнародний центр перспективних досліджень, USAID тощо.

Методи дослідження. Методологічну основу цієї магістерської дисертації становить комплекс загальнонаукових методів на кшталт аналізу, синтезу, теоретичного моделювання, систематизації та порівняння в рамках критичного та міждисциплінарного підходу. У проведенні власного емпіричного дослідження був використаний метод глибинного експертного інтерв'ю (для

виявлення думок експертів щодо особливостей миробудівництва в Україні, зокрема враховуючи досвід Боснії та Герцеговини).

Теоретичне значення отриманих результатів. Завдяки своєму фокусу на іноземній літературі та з огляду на недостатню розробленість в Україні тем миробудівництва і досвіду Боснії та Герцеговини, ця магістерська дисертація вводить в український науковий та практичний дискурс праці англومовних авторів. Окрім того, робота містить в собі систематизацію теорій та концепцій миробудівництва, що стало основою для розробки контурів нового концепту (пост)конфліктного врегулювання, який відповідає новим викликам сучасності. Також були виокремлені основні загрози, принципи та сфери плану розбудови миру, що доповнило ряд розробок подібного плану нечисленних українських авторів. Ця магістерська дисертація є однією з небагатьох українських робіт на здобуття наукового ступеню щодо миробудівництва в Боснії та Герцеговині і є першою, що аналізує досвід цієї держави із загальної парадигми розбудови миру та можливість його імплементації в Україні із застосуванням методу експертного інтерв'ю.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані в ході написання цієї магістерської дисертації теоретичні концепції та результати власного дослідження можуть бути використані, окрім як джерела для подальших наукових розробок та практичних розвідок, при розробці рекомендацій та стратегій щодо врегулювання збройного протистояння в Україні, насамперед, у сферах державного управління та національної безпеки. Також ці напрацювання опосередковано можуть бути корисними для інформаційної політики та реалізованих реформ. Окрім того, матеріали дисертації можуть бути вжиті як інформаційні джерела для розробки курсів конфліктології та миробудівництва.

Наукова новизна результатів, отриманих в дисертації:

- систематизовано огляд наукових та практичних теорій щодо миробудівництва;

- визначено загальний план розбудови миру із метою та першочерговими сферами реалізації;
- на основі наявних наукових та практичних напрацювань, було вироблено новий концепт постконфліктного врегулювання, що більше відповідає викликам сучасності та, зокрема, кейсу України;
- узагальнено досвід Боснії та Герцеговини у сфері заходів розбудови миру на державному рівні після збройного конфлікту із аналізом їх переваг та недоліків на предмет миробудівництва;
- виокремлено заходи України на державному рівні у сфері постконфліктного врегулювання із аналізом їх переваг та недоліків;
- використано метод експертного інтерв'ю як метод збору інформації для аналізу ефективності заходів постконфліктного врегулювання в українському та міжнародному досвіді;
- вироблено рекомендації щодо плану постконфліктного врегулювання для України, зокрема враховуючи досвід Боснії та Герцеговини.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження та складається із вступу, трьох розділів, 11 підрозділів, висновків та рекомендацій, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 142 сторінок, з них основних – 123 сторінок. Список використаних джерел містить 159 найменування (з них іноземних – 113).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки цієї магістерської дисертації були опубліковані у формі тез у персональному авторстві та у співавторстві з науковим керівником – к.соц.наук, доцентом Єніним М.Н. на наступних міжнародних та українських конференціях: «Світові конфлікти у ХХІ сторіччі: філософська рефлексія соціальних, економічних, екологічних, політичних та релігійних аспектів» (Київ, 25 жовтня 2018 р.), «Теорія і практика сучасної науки» (Одеса, 23-24 листопада 2018 р.), «Великі

війни, великі трансформації, 1918-2018 роки: конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях» (Київ, 26-27 листопада 2018 р.).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 4 тези доповідей на конференціях.

Зоріна А.Ю. Відновне правосуддя як метод регулювання втрат на прикладі Боснії та Герцеговини. *Світові конфлікти у XXI сторіччі: філософська рефлексія соціальних, економічних, екологічних, політичних та релігійних аспектів*: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 25 жовтня 2018 р.) / Укладачі: Новіков Б.В., Покулита І.К., Казаков М.А. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2018. С. 29-31.

Зоріна А.Ю. Потенціал конфліктного врегулювання та примирення в Україні на основі даних опитування «Детектор медіа». *Теорія і практика сучасної науки*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23-24 листопада 2018 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Частина 2. С. 93-96.

Зоріна А.Ю., Єнін М.Н. Динаміка ідентичності та ставлення до воєнного конфлікту на Донбасі жителів підконтрольної та окупованої територій Донецької області. *Великі війни, великі трансформації, 1918-2018 роки: конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях*: матеріали IX міжнарод.наук.-практ.конф. (Київ, 26-27 листопада 2018 р.) / Укладачі А.А. Мельниченко, П.В. Кутуєв. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018.

Єнін М.Н., Зоріна А.Ю. Війни на Донбасі в цивілізаційному дискурсі та масовій свідомості мешканців України. *Великі війни, великі трансформації, 1918-2018 роки: конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях*: матеріали IX міжнарод.наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 листопада 2018 р.) / Укладачі А.А. Мельниченко, П.В. Кутуєв. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПЦІЯ ПОСТКОНФЛІКТНОГО УРЕГУЛЮВАННЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЦІЛІ

У цьому розділі розглядається поняття постконфліктного миробудівництва у контексті міжнародної та державної діяльності спрямованої на встановлення миру. Перший підрозділ містить огляд становлення та розвитку цього концепту у теоретичних працях та міжнародних документах. Другий підрозділ стосується створення плану миробудівництва, а саме пунктів, що він має включати, та загальних принципів, які мають бути дотримані. Третій підрозділ пропонує загальні контури нового концепту постконфліктного врегулювання.

1.1. Школи та підходи до визначення постконфліктного миробудівництва

Термін постконфліктного миробудівництва був запропонований Йоханом Галтунгом, який виділив три основні напрямки зусиль щодо миру: миротворчість (peace-making), підтримання миру (peace-keeping), та миробудівництво (peace-building). Миротворчість стосується проведення переговорів, що відбуваються між тими, хто ухвалює рішення щодо досягнення офіційного врегулювання певних конфліктів. У свою чергу, підтримання миру включає інтервенцію третьої сторони задля утримання ворогуючих груп на відстані та зробити відсутнім або зменшити рівень прямого насилля. Миробудівництво має на меті створити структуру миру, яка б базувалась на правосудді, рівності та кооперації; це планується бути досягнутим через вирішення основних причин насильницького конфлікту [76]. Зазвичай, миробудівництво подається як динамічний процес, що може виникнути на будь-якій фазі конфлікту і може піддаватись трансформації відповідно до ситуації, зусиль та інших факторів [94].

Еволюція постконфліктного врегулювання (миробудівництва) актуалізувалась після Холодної війни, проте дебати щодо визначення та

викристалізування концепту досі тривають [114]. «Що відбувається, коли рушніці мовчать» давно є предметом дослідження [75]; проте незважаючи на інтенсивність, масштаби та різноманіття інструментів, застосованих до врегулювання протистоянь, досі присутнє недостатнє розуміння. Зважаючи на це, відбуваються постійні дебати між науковцями різних шкіл розуміння постконфліктного миробудівництва та його практик. Враховуючи сильні сторони та недоліки різних типів миробудівництва разом із цілями та інтересами задіяних у цьому процесі акторів, виділяють чотири підходи – ліберальний, критичний, трансформаційний та реалістичний. Відповідно, кожна парадигма має власні критерії оцінки успіху миробудівництва та його механізмів.

Один із домінуючих підходів до постконфліктного миробудівництва є ліберальне миробудівництво. Як зазначав Ньюман, така парадигма є наслідком теорії миру через демократію. Гіпотеза цього підходу ґрунтується на ідеї, що демократія та вільна економіка спонукають людей до вираження своїх відмінностей разом із вирішенням конфліктів щодо цього; вважається, що такі постулати є фундаментом розвитку та ефективного управління [107]. Незважаючи на дебати щодо наслідків ліберального миробудівництва, що тривають й досі, більшість вчених погоджуються, що воно було використано за майже кожного втручання після того, як Бутрос Бутрос-Галі вперше дав визначення миробудівництву у «Порядку денному за мир» («Agenda for Peace») 1992 року. Зокрема, Френсіс зазначає, що незважаючи на широкий ряд миробудівничих практик, неоліберальні політичні та економічні політики мають перевагу при виборі інструментів [75]. Таким чином, ліберальний підхід є одним із найбільш застосованих. Періс вважає, що популярність ліберального миробудівництва пов'язана із глобалізацією, адже спостерігається глобалізація моделі локального управління: ліберальна ринкова демократія рухається від ядра до периферії міжнародної системи. Це не є глобалізація культури або певних

товарів чи послуг; мова скоріше йде про глобалізацію норми, глобалізацію ідеї якою має бути держава і як вона має діяти [111].

Дискурс ліберального миробудування має принаймні сім рис, більшість із яких поділяють як прибічники, так і критики теорії; вони були узагальнені у роботі «Міф ліберального миробудівництва» Яна Селбі. Перше припущення полягає в тому, що зараз концепція ліберального миру стала панівною серед інших підходів; вона пропонує ліберальні економічні та політичні структури як найкращий спосіб побудови сталого миру в суспільствах постконфліктного періоду [123]. Друга теза пов'язана із першим припущенням та підкреслює класичні ліберальні теорії, принципи та норми як підвалини створення цього концепту. Зокрема, Періс вбачає витoki ліберального миробудівництва у працях ліберальних мислителів, як-от Джон Локк, Іммануїл Кант, Адам Сміт [112]. У свою чергу, Річмонд вважає, що ліберальне миробудівництво ґрунтується на концепції ліберально-інтернаціоналістичної думки [118]. Третій постулат зауважує про певного роду гегемонію ліберального проекту. Знову ж таки, Періс стверджує, що єдина парадигма керує роботою більшості міжнародних миробудівничих агенств, і це є саме ліберальна парадигма [113]. На підтримку цього, Річмонд та Макгінті зазначають: ця концепція не має прямих конкурентів, хоча вона є недосконалою, адже пропонує «мир від ІКЕА: мирний мир зроблений зі стандартизованих компонентів» [99]. Четверта теза, яку приписують концепції ліберального миробудівництва, стосується агентів впровадження цього проекту: вони є децентралізованою множинністю суб'єктів та установ. Серед них можна назвати недержавні та міжурядові організації різної спрямованості; уряди держав-інтервентів та держав, що постраждали від конфлікту; ООН, зокрема Комісія із миробудівництва тощо. Цю множинність органів, що промотують ліберальний мир, Даффілд описав як частину «складних, мутантних та стратифікованих мереж, які становлять глобальне ліберальне врядування» [68]. Як наслідок попереднього постулату, п'ятою тезою Селбі зазначає стурбованість

наслідками ліберальної гегемонії для локального рівня. Зокрема, він вказує на певне протиставлення західного світу як елітного та керуючого і держави, де будується мир, як території конфлікту, супротиву та невдачі впровадження ліберального миру [123]. Шостий пункт ліберального дискурсу пов'язаний із тим, що ліберальний проект подекуди послуговується неліберальними засобами; це відбувається і через внутрішні неузгодженості лібералізму, і через складність взаємодії з неліберальними акторами та суспільствами. Так, Річмонд зазначає про наявність мілітаризованих та гіперконсервативних моделей миробудівництва, створених під егідою ліберального миру [119]. На підтримку цього, Купер та інші вказують, що навіть миробудівництво за згодою часто спирається на різні ступені примусу [123]. Нарешті, остання теза ліберального миробудівничого дискурсу містить в собі опис цього концепту як дискретної діяльності та як домінуючої практики завершення воєнних конфліктів. Річмонд також стверджує, що сучасні мирні угоди мають тенденцію включати те, що зараз є знайомими ознаками ліберального миру [119].

Найпоширеніша критика ліберального миробудівництва, на думку Френсіса, є ігнорування цим підходом локального контексту та особливостей кейсу [75]. Загалом, найбільш запальні критики схильні вбачати в парадигмі ліберального миру замасковані інтереси західних, ліберальних, багатих держав; окрім того, цьому концепту закидають надання пріоритету порожнім установам над людським життям та збереження модерністської одержимості державами, що є територіально суверенними, і тому можуть бути джерелом ще більшого конфлікту. Більш того, парадигмі ліберального миру ставлять у провину помилкову віру в те, що зовнішні актори можуть вирішити проблеми для будь-кого іншого, не провокуючи непередбачуваних наслідків [133]. Це може відбутись тому, що зовнішні інженери миробудівництва ліберальної течії створюють інститути та системи управління, що орієнтовані на універсальні норми міжнародної спільноти; і ці інститути експортуються у постконфліктні

держави, що часто не належать до західного світу. Через це, включення новостворених структур та навернення локальних суб'єктів у систему цінностей ліберального миру виявилось надзвичайно складним, зокрема там, де конфлікт протікає паралельно із бідністю та недостатньою розвиненістю держави [102].

У свою чергу, критична школа здебільшого спирається на теорію міжнародних відносин; цей підхід порушує питання щодо існуючих політичних постулатів щодо ринку, демократії, управління, потенціалу та модернізації [75]. Критична школа звертає увагу на вади ліберального підходу; наприклад, Месфілд та Снайдер зауважують, що впровадження конкурентної електоральної політики в країні постконфліктного періоду може не лише підтримувати війну, сектантство і тероризм, а й ускладнює подальшу консолідацію демократії [100]. Таким чином, нав'язування ліберальної парадигми може спричинити певну шкоду.

У критичній школі також можна виділити течію гіперкритиків, які впевнені, що ліберальне постконфліктне миробудівництво є абсолютно негативним за своїми наслідками підходом, адже воно дестабілізує суспільства, що і так були розділені та розбиті війною, загострюючи напруженість між його різними фрагментами через підкреслення відмінностей. Ґрунтуючись на цьому постулаті, представники гіперкритичної течії вважають ліберальний підхід принципово руйнівним або незаконним. Більш того, вони схильні називати миробудівничну діяльність формою західного або ліберального імперіалізму, що має за ціль експлуатацію або підкорення суспільств, які приймають місії [108]. Як зазначає Девід, концепція миробудівництва багато обіцяє, проте може призвести до пагубних наслідків, що ставить під загрозу здобутий мир [65].

Ще одна школа, трансформаційна, підкреслює, що вирішення конфлікту має бути спрямоване на глибинні причини конфлікту та насильства. Цей підхід спирається на припущення, що довготривалий мир та стабільність є вислідом досягнення позитивного миру та вільного вираження голосів представників

місцевості, їх бажань та форм політики [108]. Ледерак окреслює цей процес як трансформацію конфлікту; у свою чергу, трансформація конфлікту вважає мир залежним від якості відносин між учасниками. Більш того, перетворення конфлікту не є статичним процесом із початком та кінцем, ба є явищем динамічним, адаптивним та мінливим [95].

Інший підхід до миробудівництва, реалістичний, містить в собі пролонгацію або придушення конфліктів задля міжнародного миру та стабільності, враховуючи загальні або чийсь конкретні інтереси. Хоча ця парадигма може використовувати мову миру, вона турбується, в першу чергу, про міжнародну системну стабільність. Таке бачення не націлене на корінні причини та уряд із широкою включеністю різних груп. Як стверджує Ньюман, сучасний спосіб постконфліктного миробудівництва характеризується скоріше як реалістичний або ліберальний, проте не трансформаційний [108].

Відповідно до бачення Чорча та Роджерса, на основі теоретичних розробок та практичних застосувань миробудівництво включає в себе наступні категорії: індивідуальність (мир залежить від трансформації критичної маси індивідів); здорові відносини та зв'язки (мир є результатом процесу подолання розділень та упереджень між групами); вилучення ресурсів війни (припинення постачання зброї та інших елементів війни); зменшення насильства (особливо насильства з боку комбатантів); глибинні причини та правосуддя (братися за вирішення проблем правосуддя, загроз ідентичності та безпеці); інституційний розвиток (особливо демократія та права людини); зміни в політичній еліті (адже роль лідера важлива у провадженні змін); мобілізація громад на місцях (адже без підтримки громадян зміни не вдадуться); економіка (зокрема переорієнтація з воєнного ладу на мирний); публічна підтримка (зокрема через мас-медіа) [61]. Ставлення до них характеризує виділення ще одного пласту підходів до миробудівництва, а саме трактування цього в рамках розвитку держав. Із точки

зору теорій розвитку, до миробудівництва можна виділити декілька підходів: модернізація, ріст в умовах рівності та звільнення від залежності [86].

Серед основоположних авторів теорії модернізації можна назвати структурних функціоналістів, наприклад, Еміля Дюркгейма, який вважав, що суспільства розвиваються через певні фази від примітивних (традиційних) до більш складних [21]. Складність для теорії розвитку полягала в тому, що бідні суспільства визначались як ті, що не долучились до певних модерних структур, систем та цінностей. Постколоніальні нації бачились розділеними між модерними та традиційними секторами [120]. Окрім того, модернізаційна теорія вбачала причини бідності як внутрішні притаманні характеристики, тому у цій парадигмі від розвитку очікувалось насадження модерних цінностей шляхами через освіту та асиміляцію. В історичному контексті, здійсненням такого задуму став план Маршалла, що наголошував на важливості технологій, інфраструктури та кредитів; подібна модель стала успішною для Європи, тому стала бажаною для випробовування й у інших регіонах. Сучасні модернізаційні орієнтації знаходять своє відображення й в інших сферах, наприклад, встановлення різними міжнародними організаціями цілей тисячоліття та інших подібних планів [86]. Більш того, вплив модернізації відчутний і в інших сучасних термінах: в межах укріплення потенціалу (capacity building), вважається, що бідним групам не вистачає сил, щоб керувати модерними системами або інтегруватись в модерне суспільство; в межах неспроможних держав (failed state), вважається, що бідність існує, бо певні держави не в стані керувати модерними системами через корупцію, неконкурентні культурні або соціальні цінності та брак професіоналізму.

Модернізаційна парадигма миробудівництва припускає, що для підтримки складних суспільств виникають певні структури та цінності. Щодо конфлікту, то у ньому індивіди, групи та нації перебувають завдяки відсутності інтеграції в модерне суспільство через соціальні, культурні або фізичні фактори.

У свою чергу, миробудівництво виникає через асиміляцію конфліктних груп в модерну та складну систему з цінностями раціонального індивідуалізму та секулярного гуманізму [86]. Окрім того, ця парадигма може розглядати конфлікт як тимчасовий стан, викликаний переходом групи до модерного суспільства. Серед теоретиків миробудівництва, які певним чином поділяють погляди того ж Дюркгейма, є Мітчел, Болдинг, Докерті. У їх працях зустрічається акцент на соціальній еволюції та потребі у розвитку доцільних цінностей для функціонально стабільної системи [67]. Разом із цим, від модернізації в миробудівництво прийшла ще й впевненість у відсутності необхідних систем, технологій та цінностей у конфліктуючих сторін.

Таким чином, теорія модернізації була домінуючою після Другої світової війни, проте і зараз чинить вплив на трактування миробудівництва. Серед критики на її адресу, особливо у період 1970-1980-х років, зазначалось, що прихильники цієї теорії не змогли пояснити одночасне підвищення рівня розвитку та рівня бідності [120]. Пізніше, науковці або частково змінили теорію модернізації відповідно до викликів нового часу, або ж звернулись до альтернативних парадигм.

У свою чергу, парадигма росту в умовах рівності (growth with equity), дотримуючись основоположних догм теорії модернізації, дещо змінила фокус з макрорівня та суспільного до мікрорівня та індивідуального. Ця парадигма запропонувала модифікацію модернізаційного підходу у тому аспекті, що бідність перестала вважатись внутрішньою та притаманною характеристикою. За цим трактуванням, бідним групам бракувало доступу до модернізаційних сил через фактори різного ґатунку, що були поза їх контролем. Одним із науковців цього підходу є Шумахер; у своїй роботі він зазначає, що рішення щодо розвитку, ухвалені на основі парадигми росту в умовах рівності, надають можливості групам через децентралізацію, регіональний розвиток та локальний фокус на проблемах [122]. У практиці миробудівництва, таке бачення було

імплементоване в надання мікрокредитів та створення кооперативів. Критика такого підходу вказувала на те, що локальний фокус ігнорує тенденції глобального ринку, який має вплив на ситуацію в громаді [128]. Окрім того, вказувалось на обмеженість доступу до локальних програм, адже вони можуть бути наявні не у всіх регіонах, що потребують допомоги.

У межах перетину миробудівництва та парадигми росту в умовах рівності, конфлікт розглядається як вислід структурних бар'єрів, що становлять перешкоду до доступу до модернізації, а не як відмову від інтеграції. Миробудівництво такого трактування фокусується на культурній та контекстуальній доцільності процесів та є скептичним щодо повного переносу моделей миробудівництва із одного кейсу в інший. Таке миробудівництво зосереджене на локальних ініціативах, підбираючи ресурси та стратегії, які отримали свій дизайн відповідно до місцевого контексту. Замість звернення до доцільних технологій, миробудівники цього підходу радше схильні до пошуку доцільних процесів [86]. Щодо інтеграції, то така парадигма вважає, що причиною конфлікту є брак інтегрованості маргіналізованих груп, проте інтеграції можна досягнути через децентралізовані місцеві процеси.

Підхід до миробудівництва через теорію розвитку як росту в умовах рівності виник ближче до середини 1990-х років як одна із альтернатив до теорії модернізації. Критика такого підходу полягала у надмірному акценті на локальних ініціативах та невірі у можливості змін на макрорівні. Серед науковців цього трактування можна назвати Андерсон: авторка робить акцент на рівень громад та адекватні контексту інтервенції, що мають на меті подолання бар'єрів знизу вгору [45]. Поєднання теорій миробудівництва та росту в умовах рівності окреслило такі моделі як модель здорових відносин та модель економіки.

Інший підхід до розвитку, звільнення від залежності (liberation from dependency), виник також як альтернатива до теорії модернізації. Ця парадигма

спиралась на Маркса та Габермаса. Хоча ця теорія виникла в 1950-60-х роках, увагу до себе вона привернула ближче до 1980-х років. Наприклад, Янці у своїх працях описує як миробудівники, що займались розвитком громад у 1990-х роках, послуговувались моделями, описаними у працях Фрейре та Алінськи 1970-х років [86]. Про те, як мають працювати практики парадигми звільнення з розвитком громад, написали Хоуп та Тіммел, підкреслюючи важливість тренувань для трансформації [84]. У цьому підході, замість ідеї соціальної еволюції Дюркгейма, науковці зосередились на використанні влади для надання переваг певним групам за рахунок інших; терміни гнобителя та пригнобленого стали часто вживаними у цій сфері. Якщо суспільство розвинулось, то це сталось завдяки фазовим переходам, які призвели до перерозподілу влади; це суперечить концепції Дюркгейма про поступову еволюцію. Прихильники підходу звільнення від залежності вважають, що теорії модернізації та росту в умовах рівності базуються на припущенні асиміляції, а саме що бідні групи є ізольованими від модерного суспільства; проте, на їх думку, ці групи вже є асимільовані в модерні системи, а відсутність їх добробуту пояснюється експлуатаційними відносинами [83]. Тому розвиток – це процес трансформації таких відносин. Зокрема, відносини між державами як фактор нерозвиненості пояснював Валлерстайн у своїй теорії світ-системи [134]. Теоретики парадигми звільнення, як-от Гундер-Франк, додали до цієї концепції зауваження, що бідність стала наслідком дій еліти задля власного збагачення [81]. У контексті політики, ця парадигма втілена у спробі зміни експлуатаційних відносин завдяки реформам різного штибу зверху вниз або мобілізації пригноблених груп щоб зробити їх впливовими через кількість. Там, де парадигма модернізації закликала б до реформ для модернізації, парадигма звільнення закликає до реформ як зменшення експлуатації. Практики розвитку в межах теорії звільнення пропонують ряд стратегій, спрямованих на зменшення різниці у владі між групами: сприйняття себе, організація громад, перегляд національних та

міжнародних відносин, підтримка національного бізнесу та відмова від міжнародних кредитних зобов'язань.

У парадигмі звільнення від залежності, миробудівники зосереджуються на аспектах влади та зміни стосунків між тими, хто має та не має владу. Через такий фокус, вони схильні до критики ініціатив вирішення конфлікту традиційних для миробудівництва; також вони мають підозри щодо ролі держави. Інструменти миробудівництва в рамках теорії звільнення радше стосуватимуться структурного насильства та посилення локальних громад. Теоретики на кшталт Галтунга, Кьорла, Фішера та Зіміної представляють цей напрям. Моделі, що є найбільш притаманними є модель глибинних причин та модель мобілізації громад [86].

З огляду на відмінності вище розглянутих теорій, можна виділити декілька аспектів миробудівництва з точки зору розвитку, щодо яких йдуть дебати в науковому та практичному середовищах. Теорія модернізації, за своєю суттю, є асимілятивна, і розвиток та миробудівництво тут є процесом асиміляції маргіналізованих груп у існуючі суспільні структури. На противагу, теорії пізнішого часу є трансформаційними; тут розвиток та миробудівництво бачаться як звільнення асимільованих та експлуатованих через трансформацію соціальних інститутів заради досягнення справедливості. Це може бути здійснено через вимагання автономії та визнання власної значущості, або через встановлення балансу сил у глобальній спільноті [86]. Такий поділ не міг не вплинути на практиків миробудівництва, створивши відповідні табори. Прихильники теорії звільнення підтримують ідею трансформації, вважаючи, що прихильники асиміляції своєю діяльністю лише підтримують існуючі несправедливі системи та не займаються фундаментальними причинами конфлікту; адепти асиміляції називають прибічників трансформації не інакше як екстремістами [86]. Одними із перших теоретиків, хто зазначив про подібні баталії, є Чапп; він вказав на протистояння між революціонерами та

розв'язниками (revolutionaries versus resolutionaries) [60]. У свою чергу, Фішер та Зіміна описали поділ між технічним та трансформаційним миробудівництвом, зазначаючи, що більшість практик є технічними (асиміляційними), і вони не підважують основні припущення щодо суспільства, тому такі техніки часто ненавмисно посилюють статус кво [73]. На відміну від такого підходу, трансформаційний підхід ставить під сумнів устої, що склались в певному суспільстві. Подібне протистояння двох шкіл, беззаперечно, впливає на розвиток науки у цій сфері: наприклад, ті миробудівники, хто ґрунтує свою діяльність на моделі глибинних причин, можуть проявляти неприйняття до моделі вилучення ресурсів війни, адже, на їх думку, така модель лише маскує латентний конфлікт аніж сприяє його вирішенню [64].

Якщо ж дивитися на впровадження теоретичних концепцій у практику, більшість проектів миробудівництва через розвиток є розроблені на основі модернізаційної парадигми; меншістю є проекти розвитку через ріст в рівності; зовсім невелику кількість мають проекти парадигми звільнення. Кількість проектів не вимірюється кількістю прибічників; в інтерв'ю, багато авторів вказали на прихильність до моделі глибинних причин, що є моделлю з парадигми звільнення; проте організації, що розробляють та спонсують миробудівничі проекти, надають перевагу іншим концепціям [86]. Наприклад, організації Світовий банк та USAID здебільшого підтримують проекти напряму модернізації та росту в рівності; більшість недержавних громадських організацій також шукає фінансування в межах цих парадигм. Навіть організації з Норвегії та Швеції, що відомі підтримкою проектів у концепції звільнення, фінансують не на стільки велику кількість проектів, аби вони були вагомою часткою всесвітнього набору. У свою чергу, це впливає на розвиток наукової середи: більше наукових статей стосуються модернізації, аніж моделі здорових відносин або моделі публічного ставлення.

Один із нестандартних підходів до постконфліктного миробудівництва пропонує розглядати його як гру, що відбувається між акторами миробудівництва та локальними елітами. Дослідники Барнетт та Цурхер класифікували кампанії миробудівництва на наступні категорії: захопницькі (локальні актори зменшують вплив миробудівників до інструменту переваг статусу кво); конфліктні (міжнародні миробудівники та місцеві актори перебувають у протистоянні); кооперовані (обидві групи взаємодіють); компромісні (баланс між реформами та укріплення статусу кво) [47].

У свою чергу, Джереун де Зеув з Нідерландського інституту досліджень конфліктів міжнародних відносин звертає увагу на особливості миробудівництва, включаючи довгострокові політичні, економічні та соціальні постулати, що націлені на вирішення причин конфліктів, взаємозалежну якість та важливість координації [135]. Він вказує, що суть постконфліктного миробудівництва полягає в стимулювання трансформації суспільства, що постраждало у війні, до суспільства, що базується на промоції миру.

Першим легальним документом, де з'явився термін та деякою мірою окреслився концепт миробудування, є «Порядок денний миру» (“Agenda for Peace”) від 17 червня 1992 року; цей документ був презентований Генеральним секретарем ООН Бутрос Бутрос-Галі. У цьому документі, миробудування визначалось як «постконфліктна дія, спрямовані на виявлення та підтримку структур, які мають тенденцію зміцнювати та зміцнювати мир, щоб уникнути рецидивів конфлікту» [33]. Пропонування такої програми пояснювалось новими тенденціями у веденні військових дій та понятті міжнародної безпеки; з огляду на неучасть у конфліктах раніше та збільшення кількості звернень постраждалих країн у органи ООН починаючи із 1990 року, ООН вирішило реорганізувати свої інструменти захисту та допомоги державам. Серед зазначених цілей ООН у цьому документі, було зазначено про «готовність асистувати миробудівництву в різних контекстах: відновленню інститутів та інфраструктур у розтерзаних

війнами та конфліктами країнах і встановленню мирних взаємовигідних відносин між раніше ворогуючими країнами» [33]. Окрім того, була також зазначена готовність «ужити заходи щодо глибинних причин конфлікту: економічна безвихідь, соціальна несправедливість та політичні утиски» [33]. Щодо свободи держави, то у документі вказано, що повага до суверенітету та єдності є основоположними на міжнародній арені, проте світ стає все більш взаємопов'язаним та взаємозалежним, тому часи абсолютного суверенітету пройшли, і лідери держав мають знайти баланс між потребами ефективного внутрішнього управління та вимог зовнішнього світу. Звісно, це не могло не викликати дебати та певну розмитість меж втручання у внутрішні справи держави, що зазнала війни.

«Доповнення до Порядку денного миру» було представлено 3 січня 1995 року. Варто зауважити, що в період із презентації «Порядку денного миру» до виходу його «Доповнення» відбулось декілька масових збройних конфліктів із надзвичайно великою кількістю жертв: мова йде, зокрема, про геноцид в Руанді 1994 року; також на момент 1995 вже три роки йшла війна у середині Європи, а саме Боснії та Герцеговини. Тому «Доповнення» вийшло більш практичним, аніж перший документ, адже воно звітувало про досвід врегулювання конфліктів та стабілізації ситуації у регіонах разом із викликами, з якими зіштовхнулось ООН у своїй конфліктологічній діяльності. Серед прикладів заходів в рамках миробудівництва були названі «демілітаризація, контроль стрілецької зброї, інституційна реформа, удосконалені поліцейська та судові системи, моніторинг дотримання прав людини, виборча реформа і соціальний та економічний розвиток» [125]. Окрім того, було визначено типи ситуацій конфлікту. За першого типу, між ворогуючими сторонами у процесі переговорів був вироблений всеосяжний план врегулювання, що включає в себе довгострокові політичні, економічні та соціальні завдання, спрямовані на подолання фундаментальних причин конфлікту, і відповідальність на виконання цих планів

лежить на операції підтримання миру. За другого типу ситуації, миробудівництво, як превентивне, так і постконфліктне, спрямоване на потенціальний або завершений конфлікт без операції підтримання миру. У документі зазначено, що для ООН перший тип ситуації є більш легким для управління [125]. Отже, у «Доповненні» концепт постконфліктного миробудівництва розширився. Також, як і в «Порядку денному миру», згадувалось про управління наслідками конфлікту в залежності від наявності чи відсутності операції підтримання миру. Таким чином, ООН знову заявив про готовність врегульовувати конфлікти, зазначаючи, що у миробудівництві значна відповідальність та воля покладені на державу, що зазнала війни, проте наголошуючи на дієвості механізмів ООН.

У Резолюції Генеральної асамблеї ООН від 16 вересня 2005 на Світовому саміті, ООН заявило про намір створити Комісію з розбудови миру як міждержавного консультативного органу. Зазначалось, що це рішення ухвалене у відповідь на запит на спеціальний організаційний механізм для вдоволення специфічних потреб держав, що перебувають на шляху від конфлікту до відновлення, реінтеграції та реконструкції. Окрім того, результати діяльності цієї Комісії мають сприяти сталому розвитку. Основним завданням цього органу стало об'єднання зусиль залучених акторів для мобілізації ресурсів, а також консультування з приводу стратегій постконфліктного врегулювання та їх вироблення [39].

Узагальнюючи, постконфліктним миробудівництвом називають комплекс заходів, спрямований на надання допомоги державам та групам, що були учасниками збройних конфліктів; також вживаються заходи, що скеровані на унеможливлення повторення війн. Миробудівництво містить в собі практики миротворчості та елементи відновлення або створення наново державного апарату; додатково, сюди входять гуманітарні акції та механізми правосуддя перехідного періоду. Разом із цим, постконфліктне миробудівництво може бути

зведене до корегування чи відбудови окремих політичних, економічних та соціальних структур, що зазнали руйнувань під час воєнних подій [29].

Таким чином, особливостями наукового дискурсу є зосередженість на заходах, реалізованих міжнародними акторами, та критика діяльності міжнародних структур. Покласти край суперечкам щодо визначення постконфліктного миробудівництва може вироблення інтегративного підходу до миробудівництва, що включав би в себе елементи всіх підходів та враховував їх слабкості.. Узагальнюючи висновки всіх підходів до миробудівництва, можна стверджувати, що, маючи в собі успішну ідею допомоги країнам після війни, реалізація миробудівництва на практиці виявила безліч недоліків та нюансів. Перед міжнародною спільнотою та безпосередньо державами постали питання ефективності та суверенітету. З огляду на це, на часі є переосмислення концепції миробудівництва, принаймні, пошук нових його граней та прочитань.

1.2. Створення плану постконфліктного миробудівництва:

основоположні аспекти

Постконфліктне миробудівництво є діяльністю, що покликана допомогти державі, яка постраждала від війни, впоратись із наслідками. Зазвичай, план відбудови розробляють іноземні актори; безперечно, він має бути спрямований на нагальні виклики постконфліктного періоду. Задля ефективності, цей план має враховувати певні принципи його розробки та загрози імплементації і правильно визначити завдання.

На основі практики миробудівництва протягом 1990-х років, професор Торонтського університету Некла Ширгі виділила низку оперативних принципів постконфліктного миробудівництва. Перший принцип полягає у тому, що миробудівництво – це багатовимірна діяльність із кількома наріжними каменями, серед них політичні, соціальні та економічні чинники. Якщо миробудівництво провадиться окремо від звичайного розвитку, то воно

розуміється як цілком політичний проект, що передбачає створення нової законної влади, що може запобігти поновленню насильства. Другий принцип підкреслює безпеку як ключовий фактором передумови початку постконфліктного миробудівництва. Третій принцип наголошує на важливості ієрархії пріоритетів: незважаючи на комплексність та багатогранність заходів, що включені у миробудівництво, повинні бути встановлені пріоритети відповідно до конкретних потреб та політичної динаміки у країні постконфліктного періоду. Для визначення такої ієрархії необхідна, як мінімум, загальна політична стратегія. Ще один операційний принцип стосується власності: люди у постконфліктному суспільстві мають бути залучені до процесу реконструкції; вони мають вести цей процес та бути активними учасниками вироблення порядку денного [131].

Наступний принцип зауважує критичну роль підтримки постконфліктної реконструкції зовнішніми акторами, адже суспільства, що зазнали руйнувань, характеризуються крихкістю та нестабільністю [131]. Але, як показує практика, зовнішнє втручання не є нейтральним. Зовнішні актори підходять до постконфліктного миробудівництва численними програмами та мотиваціями, що не завжди корелюють з або спричинені локальними політичними реаліями. Отже, мають бути вироблені доцільні механізми, які б гарантували, що робота зовнішніх та внутрішніх суб'єктів відбувається у рамках узгодженої стратегії; також ці механізми мають визначати пріоритети та мобілізувати необхідні ресурси. Інший принцип стосується розбудови потенціалу, адже чим раніше вона почнеться, тим ймовірніша стійкість миру та досягнених результатів. Ще один принцип вказує на роль часу та зазначає декілька його вимірів у контексті постконфліктної реконструкції. Своєчасна та моментальна інтервенція у конфлікт має критичне значення для подальшої якості плодів заходів миробудівництва [131]. Проте, за своєю суттю, реконструкція є довгим процесом; може пройти не одне покоління доки з'являться відчутні результати

впровадження плану постконфліктного миробудівництва. Отже, швидка реакція важлива, проте не забезпечує стовідсотковий успіх.

Ефективно складений список операційних принципів не може не включати в себе положення про фінансування. Один із принципів зазначає, що для підтримки постконфліктної реконструкції вагомим є достатнє, передбачуване та гнучке фінансування. За умови належного освоєння часу, адекватні механізми фінансування є вкрай цінним із точки зору впливу на місця. Окрім того, враховуючи наявність фінансування та певних часових рамок у плані постконфліктного миробудівництва, до переліку операційних принципів ввійшов той, що містить в собі підзвітність; адже на кону не лише ресурси, а й мир у державі та міжнародній спільноті, тому ціна помилки може бути занадто висока. Загалом, у постконфліктних ситуаціях основним постулатом сприяння розв'язання конфліктів є принцип «не нашкодити». Наостанок, в список експлуатаційних принципів входить заувага щодо реагувань: постконфліктна реконструкція потребує відповідних сигналів реагування на впровадження миробудівничих ініціатив [131]. Це стосується локального, національного, регіонального та міжнародного рівнів.

У свою чергу, аналітики Інституту миру в США виділяють наступні з них: місцева ініціатива; політичне урегулювання конфлікту як основа для миру; легітимність; єдність зусиль та співробітництво; безпека як умова миру; переведення конфліктів із військової площини в інші; регіональна взаємодія [152]. Аналітики з Азербайджану пропонують свій перелік принципів: урахування міжнародного досвіду; розумна мінімізація витрат; відновлення має включати в себе поєднання відновлення старих та створення нових інститутів; гнучкість територіального планування; поетапність; періодична корекція програми врегулювання [26]. До цього Андрій Полчанов додає ще декілька важливих аспектів для успішності постконфліктного відновлення: послідовна зміна пріоритетів; конкретність досягнутих результатів за певні проміжки часу

та їх відповідність довгостроковій перспективі; відкритість процесу задля зацікавленості міжнародних партнерів [27].

Підсумовуючи, ефективний план міжнародного миробудівництва ґрунтується на багатовимірності, забезпеченні безпеки, ієрархії цілей, залучення зовнішніх та внутрішніх акторів, своєчасності реагування та доцільного використання ресурсів. Ці принципи враховують широкий ряд можливих ресурсів для відбудови миру та зауважують важливість часу.

Під час свого здійснення, постконфліктне миробудівництво може зіштовхнутися із певними загрозами. Одна із них містить в собі безпекову компоненту, адже під час збройних конфліктів мають місце масовий обіг зброї, використання зброї масового знищення та подекуди прояви тероризму. Окрім того, спостерігається тенденція гонки озброєнь між державами; і коли держави відчують загрозу своїм національним інтересам, вони надають найвищий пріоритет її усуненню і, відповідно, перенаправляють свою енергію та ресурси на це завдання. За таких умов, миробудівництво може вийти із першочергового порядку денного. Разом із цим, міжнародна спільнота зацікавлена у вирішенні тих конфліктів, що становлять найвищу тривогу для глобальної безпеки; через це, з точки зору завершення збройних протистоянь, виникає поділ на першочергові та другорядні країни, де потрібна інтервенція.

Інша загроза, що може ускладнити впровадження миробудівництва, полягає у ролі та відповідальності за ці заходи держави, яка зазнала руйнувань. На початку становлення концепції, постконфліктне миробудівництво базувалось на тому, що фізична безпека, політична стабільність, примирення та економічна реконструкція є продуктами місцевого вироблення, а міжнародні суб'єкти повинні відігравати роль лише сприяння. Разом із цим, на практиці виявилось, що держави- або організації-інтервенти надалі диктують свої умови та ставлять держави-після-війни у залежне становище. Із іншого боку, за відсутності міжнародного контролю, держава, що зазнала руйнувань, може не виявляти

бажання і/або не докладати зусиль для подолання наслідків конфлікту та вирішення корінних причин [17].

Загрозу постконфліктному миробудівництву у відповідальності можна встановити і через призму міжнародної політики. Зокрема, мова тут йде про обов'язок захищати (*responsibility to protect*), за якого суверенні держави мають обов'язок захищати своїх громадян від різних негараздів; якщо держава не спроможна впоратись із цим, він покладається на інші держави. Цей обов'язок включає в себе ряд інших повинностей, наприклад: обов'язок запобігати (адресувати глибинні та безпосередні причини конфлікту); обов'язок реагувати (відповідати на випадки незадоволення потреб громадян доцільними методами); обов'язок відновити (сприяння реконструкції, примиренню) [42]. У такій концепції є декілька загрозливих моментів. По-перше, за умови зусиль і держави, і зовнішніх акторів, можуть утворитися паралельні структури та інститути, що можуть суперечити один одному, тим самим віддаляючи країну від досягнення цілей постконфліктного миробудівництва [136]. Окрім того, локальна спільнота може не прийняти сценарію відновлення, нав'язаного міжнародними акторами.

Інша перешкода постконфліктному миробудівництву, що витікає із попереднього пункту – недостатня координація. Як зазначають дослідники, часто гуманітарні інтервенції та подальше миробудівництво сплановані та скоординовані неадекватним чином [57]. Проблеми із виробленням єдиного плану дій може призвести до незбалансованої діяльності у різних сферах на території країни, що постраждала від війни. Більш того, це означає неефективний розподіл ресурсів, які є обмежені.

Важливо враховувати, що після теракту 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку до концепції миробудівництва додалися дискурси націєтворення (*nation-building*), зміни режиму, стабілізації та реконструкції. Це було зумовлено бажанням міжнародної спільноти негайно встановити стабільність у слабких державах та державах, що близькі до колапсу (*failing-state*) заради попередження

можливих наслідків повного колапсу держав (failed state) [131]. Така позиція ставить під сумнів основне положення миру, згідно із яким мир, безпека та стабільність не можуть бути нав'язані ззовні.

Варто зазначити й інші фактори, що певним чином можуть обмежувати здійснення постконфліктного миробудівництва. У зусиллях міжнародного миробудівництва переважала стратегія пошуку швидкого рішення. Незважаючи на загальне розуміння того, що побудова інституцій та зміцнення миру вимагають довготривалої, багатопланової та відданої діяльності, програми надання допомоги міжнародним товариством насамперед ґрунтуються на негайних та технічних корекціях ситуації станом на цей момент; мова йде про, наприклад, роззброєння, першочергові реконструкції, повернення біженців та проведення виборів [136]. Після вироблення такого плану та часткового його виконання, міжнародне товариство, зазвичай, намагається якомога швидше звільнитися від відповідальності за подальшу реалізацію миробудівництва.

Окрім того, поспішний підхід до миробудівництва може спричинити конфлікт між міжнародними організаціями, які мають дотримуватись певних очікувань та обмежень, встановлених ззовні, наприклад, щодо розгортання воєнних кампаній, організаційного бюджету та передачі відповідальності локальним силам. Звісно, час як впливовий фактор у вирішенні конфліктів також накладає свої сподівання; організації та держави очікують, що дедлайни будуть виконані та конфлікт вирішиться швидко і відповідно до прогнозів; проте, міжнародна спільнота вже не раз зіштовхувалась із реаліями, у яких постконфліктне миробудівництво виявилось складним довготривалим процесом і набагато більш глибоким та обширним, ніж військова перемога [93].

Існують певні застороги щодо цілей постконфліктного миробудівництва та їх втілення; наприклад, ціллю миробудівництва не має стати нав'язування спільних ідентичностей для народів, що переживають глибоку кризу розділення. Метою постконфліктної відбудови миру доречніше визначити створення та

укріплення держав, що здатні управляти своїми територіями та забезпечити спільне проживання громадянам, не зважаючи на розбіжності. Якщо створення нової держави неможливе у попередньо існуючих кордонах, то міжнародна спільнота має визнати, що миробудівництво може потребувати розпуску колишніх та створення нових держав [93].

Отже, імплементація плану постконфліктного миробудівництва може зіштовхнутися із наступними загрозами: порушення безпеки, недостатня відповідальність, поспіх, слабка координація та помилкове визначення цілей. Визначаючи цей перелік, автори здебільшого розглядають міжнародну політику та діяльність іноземних акторів.

Метою діяльності міжнародного товариства щодо миробудівництва після гуманітарного втручання є сприяння відновленню, реконструкції та примиренню; виконання цих поставлених завдань має бути спрямовано на подолання або корекцію корінних причин конфлікту, що призвели до інтервенції. У звіті «Обов'язок захищати» («Responsibility to Protect») вказано, що у випадку інтервенції має бути щирий намір (*genuine commitment*) допомогти встановити довготривалий мир, ефективне управління та сталий розвиток [128]. Досягнення цих цілей покладено на міжнародні інституції у кооперації із локальними інститутами, адже відновлення та реабілітація ситуації в державі, що зазнала руйнувань внаслідок збройного конфлікту, потребують значних ресурсів, часу та тісної співпраці із місцевими жителями. Вважається, що у цьому контексті також потрібні реформи; проте це лише один із кроків, адже спроба відновлення або побудови наново громадянських та політичних інституцій, як і створення дієвих та самодостатніх структур виходить поза можливості простої реформи. Миробудівництво є процесом, що відбувається через визначення, формування та створення нових процесів, а не просто реформування наявних структур [127]. Загалом, це є широке комплексне завдання, що включає в себе

економічні, політичні та соціальні аспекти. Саме для держави, це означає фундаментальну трансформацію суспільної структури.

Якщо узагальнювати основну мету миробудівництва в країнах постконфліктного періоду, то нею можна назвати досягнення ряду переходів, трансформацій, а саме безпековий перехід з війни до миру, політичний перехід від авторитаризму до більш партисипативної політичної системи із дотриманням прав людини та соціоекономічний перехід [136]. Пріоритет та порядок виконання цих цілей залежить від конкретного кейсу із урахуванням особливостей перебігу збройного протистояння та локального контексту. Але, безсумнівно, визначення цілей для досягнення та пріоритетів є запорукою успіху обраної стратегії постконфліктного миробудівництва.

У контексті загальноприйнятої беззаперечної необхідності переходу від конфлікту до миру, серед міжнародної спільноти досі немає згоди щодо шляху досягнення цієї мети. Основні дебати щодо цілей миробудівництва деякий час точились щодо того, чи виступає припинення вогню достатньою ціллю або ж воно має бути пов'язаним із прагненнями, націленими більше на довгострокову перспективу, такі як примирення, демократизація, верховенство права, дотримання прав людини і розбудова громадянського суспільства [115]. У зв'язку із цим, виникає питання яка саме мета постконфліктного миробудівництва буде найбільше сприяти навченню суспільства вирішення конфліктів без застосування насилля.

Варто враховувати, що план миробудівництва має включати стратегії виходу із ситуації; це потрібно, зокрема, міжнародній спільноті. Перед тим, як надати якомусь завданню пріоритет, ефективна постконфліктна відбудова миру має визначити його цілі у такий спосіб, щоб вони були самодостатні та створювали необхідність повторного міжнародного втручання. Таким чином, основна мета заходів міжнародної спільноти щодо миробудівництва повинна полягати в тому, щоб сприяти розбудові політичного потенціалу для

врегулювання конфліктів без застосування насильства як найбільш ефективного способу запобігання поновленню збройного протистояння у суспільствах постконфліктного періоду [115]. Автономний мир (self-sustaining peace) ґрунтується на створенні корінних соціальних, політичних та юридичних знарядь вирішення конфліктів [93]. Отже, постконфліктне миробудівництво має створити інструменти, за допомогою яких можуть бути вирішені або врівноважені локальні відмінності.

Безсумнівно, миробудівництво включає в себе відбудову державних інституцій, поновлення механізмів дотримання прав людини та інших важливих аспектів життя громадян, що мають бути відновлені. Метою такого постконфліктного відновлення є подолання наслідків бойових дій, попередження майбутніх протистоянь та створення умов для сталого розвитку. Серед основних завдань відновлення є репатріація та переселення (вирішення питань житла та майна); безпека суспільства (реформа збройних сил, дотримання прав людини); відновлення інфраструктури (водопостачання, опалення); продовольча безпека (підтримка агросектору); охорона здоров'я, освіта та соціальне забезпечення; врядування та громадське суспільство (відновлення легітимності, вибори); макроекономічна стабілізація (стабілізація національної валюти, підтримка бізнесу) [74].

Фішер вважає, що процес постконфліктного миробудівництва включає в себе етапи кризи, посткризової ситуації, ситуації після врегулювання конфлікту та стадії довгострокового відновлення [72]. Інший підхід пропонує виділяти наступні етапи: початковий (розробка програми реконструкції), передбазовий (дослідження постраждалих територій), базовий (налагодження основних систем життєзабезпечення), репатріаційний (повернення вимушено переміщених осіб) та адаптаційний (подальше відновлення) [26]. Окрім того, певними дослідниками вважається, що наразі програми постконфліктного відновлення перебувають у стані реалізації до моменту визначення остаточних результатів

війни [58]. Через це програма потребує періодичних корекцій відповідно до випадків повторення бойових дій.

У спільному проєкті Асоціації армії США та Центру стратегічних та міжнародних досліджень було запропоновано чотири напрямки постконфліктного відновлення: безпека (відновлення легітимності, налагодження механізмів та інститутів, відновлення територіальної цілісності та суверенітету, попередження насильства); правосуддя і примирення (створення або відновлення механізму розгляду скарг та відшкодування, ефективна робота судової та правоохоронної систем); соціально-економічний добробут (забезпечення продовольством та робочими місцями, соціальний захист); державне управління та партнерство (створення або відновлення органів представницької влади, створення умов для активної участі громадян [117]).

Розглядаючи постконфліктне відновлення як систему, можна визначити її наступні характеристики: відкрита (активна у взаємодії із зовнішнім середовищем); динамічна (може зазнати змін); стохастична (результати не піддаються точному визначенню). За механізмом дії такої системи, процеси у зовнішньому середовищі можуть призвести до появи конфліктів, зокрема бойових дій, і подолання наслідків цього зумовлюють мету постконфліктного відновлення, деталізуючи її до окремих завдань. Для вирішення завдань, суб'єкти відновлення проводять певні дії відповідно принципів та рівня своїх ресурсів, в тому числі зацікавленості. Така діяльність суб'єктів дає вплив на об'єкт, і це, в свою чергу, трансформує зовнішнє середовище, і може призвести до визначення нових завдань [27].

Як встановили Центр із міжнародних миротворчих операцій та Міжнародний центр із проведення миротворчих тренінгів ім. К. Аннана, вибори в регіонах постконфліктного періоду не можуть відбуватися за умов відсутності безпеки та дієздатних інститутів. Волевиявлення народу може бути організоване тільки у випадку відновлення державних кордонів або їх перебування під

контролем міжнародних спостерігачів та створення рівних умов для всіх кандидатів і партій [31].

Однією із цілей постконфліктного миробудівництва вважають примирення. Серед підходів до примирення є окреме розуміння цього процесу як свідомого та деякою мірою примусового у випадку коли мова йде про участь та волю держави. Враховуючи це та бажання підкреслити завершеність процесу примирення, певні науковці пропонують новий термін – замирення, вказуючи, що воно виступає механізмом врегулювання конфліктів та нормалізації стосунків між колишніми ворогуючими сторонами [20].

Будь-які конфлікти, в тому числі збройні, міждержавного та внутрішньодержавного характеру можна розглядати як конфлікти довоєнних ідентичностей. Але, незважаючи на вивільнення енергії протистояння та напруження, війни не вирішують сам конфлікт і проблеми, що виникли між різними ідентичностями. Більш того, внаслідок збройного протистояння суперечності між ідентичностями лише посилюється, адже до самовизначення ворогуючих сторін додаються нові наративи, обумовлені війною, зокрема надзвичайно стійкі постулати, що посилюються колективною травмою. Тому під час постконфліктного миробудівництва вкрай важливо вжити заходів не лише у економічній, правовій та соціальній площинах, а й у культурній та освітній; головною метою цих заходів має стати запобігання повторенню або виникнення нового конфлікту в майбутньому. Серед політик, що часто застосовуються у цій сфері, є насадження нової ідеології (сторони переможця або інтегративної), замовчення конфліктогенних питань або намагання їх вирішення компромісним шляхом. Вибір стратегії залежить від широкого ряду факторів: кількості сторін учасників, розстановки сил після завершення збройного конфлікту, наявності лідерів та їх особистостей, суб'єктивного відчуття невдоволення та образ [25]. Таким чином, питання ідентичності можуть лише загостритись у

постконфліктний період, тому варто приділити увагу цьому аспекту під час вироблення плану миробудівництва.

Отже, план розбудови миру – це план заходів, що спрямовані на реконструкцію держави та суспільства, а саме перехід від воєнного до мирного контексту. Серед можливих шляхів, якими досягається ця мета, називають встановлення верховенства права, демократизацію, дотримання прав людини. Узагальнюючи ряд заходів, що використовуються для досягнення відбудови миру, можна виділити декілька секторів, куди найбільше спрямовані зусилля: безпека, правосуддя, соціальний сектор та державне управління.

1.3. Визначення постконфліктного врегулювання

Підсумовуючи всі вищерозглянуті визначення, можна зазначити, що основна ідея миробудівництва виникла і продовжується розглядатися здебільшого як діяльність міжнародних організацій у країнах, що зазнали війни; проте роль самих постраждалих держав применшується, адже вони загалом розглядаються як утворення, що мають прийняти план регулювання створений іноземними інститутами. Самостійне ухвалення рішень та ініціатива вироблення плану відбудови миру держави у запропонованих підходах обмежена. Перегляд концепту миробудівництва є на часі, враховуючи деякі обставини нинішньої світової політичної ситуації. По-перше, це ослаблення міжнародних структур, особливо в умовах великої кількості збройних конфліктів зараз та обмеженості ресурсів. Із точки зору міжнародної політики, міжнародні структури наразі воліють обмежитись здебільшого наданням фінансової допомоги, адже були критиковані за впроваджені механізми врегулювання конфлікту, не враховуючи вже критику, що зараз все частіше лунає на адресу принципу структури та функцій міжнародних установ. Поза тим, певні країни-лідери світової арени наразі переглядають свою політику щодо членства у міжнародних групах та надання допомоги країнам, що потребують цього. Більш того, багато дослідників

вказують на нав'язання своєї ідеології міжнародними організаціями, невідповідність вироблення плану локальним особливостям та загрозу багаторічної залежності держави [99; 112]. Додатково, на відміну від часів, коли миробудівництво ввійшло в обіг міжнародними документами, зараз не всі країни, що перебувають у війні, є неспроможними державами. Вислідом комплексу цих обставин стала досить гостра необхідність держави самостійно, або з мінімальним міжнародним залученням, поратися із наслідками воєнних конфліктів. З урахуванням цього, миробудівництву варто додати ще одну грань: необхідно розглядати його як комплекс заходів, розроблений та впроваджений державою самостійно або з мінімальною допомогою іноземних акторів. Цей концепт пропонується називати постконфліктним врегулюванням; визначення ньому доцільно дати через такі визначення миробудівництва, які не загострюють увагу на винятковій ролі міжнародних діячів.

Центральною ідеєю постконфліктного миробудівництва є нівелювання основних причин конфліктів та вироблення умов для стабільного і сталого миру. Із боку державного апарату, для виконання цих завдань необхідні політична визначеність, наявність достатнього рівня ресурсів та узгоджений комплексний план. Основна складність полягає у відсутності унітарного сценарію постконфліктного врегулювання: у цій галузі відсутні практичні стандарти та керівні принципи. Навіть Комісія ООН із розбудови миру, створена 2005 року Радою Безпеки та Генеральною Асамблеєю ООН, формулює стратегії кожній державі окремо [29]. Така ситуація виникла внаслідок того, що кожен збройний конфлікт, який піддавався такому врегулюванню, мав унікальні особливості та властивості; це, в свою чергу, вимагало віднайдення та запровадження абсолютно нових та автентичних практик вирішення конфліктів, зокрема державою самостійно.

За однією з інтерпретацій, постконфліктне миробудівництво становить собою стратегії, що створені для промоції кондиції безпечного, сталого та

довготривалого миру, у якій відбувається задоволення всіх потреб населення та не виникають насильницькі конфлікти [92]. Це визначення включає в себе фокус на довгострокову перспективу та цілі як позитивного, так і негативного миру. Першим науковцем, хто запропонував такий поділ, став Йохан Галтунг. У його баченні, негативний мир означає відсутність прямого насилля, а позитивний мир окрім цього включає відсутність структурного та культурального насилля [76]. Розглядаючи цю ідею в ширшому контексті, можна зазначити, що порядок та відсутність насилля, як наслідок негативного миру, не можуть бути сумісні з правосуддям, у той час як позитивний мир може до нього дійти через примирення та психосоціальне зцілення [104].

Загалом, більше визначень припускає, що вдале постконфліктне миробудівництво має братися за фундаментальні причини конфлікту додатково до їх проявів у інших площинах, таких як, наприклад, військова культура та розповсюдження зброї. Як вказував Еванс, в основі поняття постконфліктного миробудівництва лежить ідея задоволення потреб задля забезпечення безпеки та порядку, для задовільного рівня життя, а також для визнання особистості та її цінності як такої [70]. Цей фокус на задоволенні людських потреб походить з теорій вирішення конфліктів Джона Бартон [55]. Як зазначає Спенс, процес постконфліктного миробудівництва та, першопочатково, його план, потребує нових відносин та практик; вони мають бути не лише адаптованими до конкретного кейсу, а й гнучкими та скооперованими; звичайно, такі практики мають виходити із контекстного розуміння корінних причин конфліктів [124]. Така парадигма є трансформаційною та базується на завершенні небажаного насильства та вироблення нових та бажаних інститутів шляхом перезавантаження відносин та побудови умов для встановлення та підтримання миру [96]. Схожу позицію має Райан; він вказує, що завдання постконфліктного миробудівництва містить в собі зміну фокусу з військових, які, зазвичай, становлять основну турботу миротворців, на ставлення та соціальну-економічну

ситуацію звичайних громадян [121]. Якщо миротворча діяльність (peace-keeping) спрямована на створення перешкод між конфліктуючими сторонами, миробудівництво (peace-building) намагається збудувати мости між людьми. У свою чергу, Крісті вважає миробудівництво процесом фізичної та психологічної відбудови суспільств, що зазнали війни, на політичному, культурному та інституційному рівнях [59].

Одним із найбільш комплексних і нормативних є визначення Ребеки Спенс: постконфліктне миробудівництво – це така діяльність та процеси, які зосереджують свою увагу на корінних причинах конфлікту, а не на його наслідках, спрямовані на розбудову і відновлення всіх секторів держави, що постраждала від війни; воно заохочує й підтримує взаємодію між всіма секторами суспільства для налагодження зруйнованих відносин та початку процесу відновлення гідності та довіри, визнання специфіки кожної постконфліктної ситуації, заохочення та підтримка природних ресурсів, виконання та технічне забезпечення діяльності і процесів, заохочення процесів, які триватимуть після закінчення фази відновлення [124].

Узагальнюючи вищенаведені аргументи та визначення, можна виробити наступну дефініцію постконфліктного врегулювання: це комплекс заходів, що проводиться в період після завершення збройного конфлікту державою самостійно або з участю зовнішніх акторів із метою реконструкції держави та суспільства і неповторення протистояння, та охоплює відновлення всіх сфер діяльності держави та суспільства задля задоволення потреб та повернення до мирного існування; ці заходи можуть бути і довгострокові, і короткострокові.

Висновки до розділу 1

У цьому розділі був представлений огляд існуючих теоретичних та практичних концепцій визначення постконфліктного миробудівництва. Серед підходів до цього явища, можна зазначити школи ліберального, критичного,

реалістичного та трансформаційного миробудування. Загалом, всі ці школи зосереджені на аналізі міжнародної діяльності в напрямку відбудови миру та вказують свою критику: зокрема, міжнародним організаціям закидається ігнорування локальних особливостей, нав'язування єдиної прозахідної ідеології всім постраждалим країнам та слабку ефективність. Інший теоретичний підхід, а саме теорії модернізації, росту в умовах рівності та звільнення від залежності також вказують на структурні бар'єри, що їх можуть створити або ускладнити іноземні актори під час своєї допомоги іншим державам. Таким чином, особливостями наукового дискурсу є зосередженість на заходах, реалізованих міжнародними акторами, та критика діяльності міжнародних структур. Ураховуючи сьогоденні умови міжнародного політичного середовища, пропонується послуговуватись концептом постконфліктного врегулювання, що містить в собі суть миробудівництва, проте підкреслює самостійницьку роль держави у подоланні наслідків та трансформації конфлікту. Щодо плану постконфліктного врегулювання, основними його напрямками варто визначити державне управління, правосуддя, безпека та соціальний сектор. Саме за цими напрямками будуть аналізуватися кейси Боснії та Герцеговини і України.

РОЗДІЛ 2. ПОСТКОНФЛІКТНЕ МИРОБУДІВНИЦТВО В БОСНІЇ ТА ГЕРЦЕГОВИНІ

Цей розділ присвячений огляду процесу постконфліктного миробудівництва після збройного протистояння у Боснії та Герцеговині. Перший підрозділ сфокусований на особливостях країни, витоках конфлікту та перебігу війни. Другий підрозділ розглядає Дейтонські мирні угоди як план миробудівництва. Третій підрозділ описує впровадження пунктів мирних домовленостей у Боснії та Герцеговині разом із їх досягненнями та критикою.

2.1. Огляд держави Боснія та Герцеговина: витоки конфлікту та хід подій

Боснія і Герцеговина – країна, що належить до Південно-Східної Європи, а саме Балканського регіону. Серед своїх сусідів Боснія та Герцеговина має Хорватію, Сербію та Чорногорію; має вихід до моря довжиною 20 км. Ця держава володіє територією площею 51,2 тисяч км² та населенням близько 3,8 мільйонів осіб із столицею в місті Сараєво. Щодо населення, то тут представлені три етнічні групи: бошняки (біля 50%), серби (в межах 30%) та хорвати (близько 15%). Окрім своєї мови, кожна з цих груп сповідує свою релігію: мусульманство, православ'я та католицизм відповідно. Протягом югославських воєн, кількість населення зменшилась на півмільйона громадян; етнічний розподіл залишився тим самим [158].

Протягом останніх сторіч, історія взаємодій вищеназваних трьох етнічних груп, як в складі територій Боснії та Герцеговини, так і сусідніх країн, складалась із сплетіння ворожнеч та союзів. Проте, із 1945 року ця держава стала частиною Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, як і сусідні країни. Починаючи з 1980-х років, цю федерацію наздогнала серйозна економічна криза, що призвела до боротьби еліти за ресурси за владу. Такі події спричинили вплив

на мультиетнічну Боснію та Герцеговину. У процесі фрагментації та через відсутність горизонтальної стратифікації, нові політичні еліти були розділені етнічно; відповідно, вони мобілізували населення за етнічним принципом [80]. Таким чином, утворилось три основні партії (бошняків, сербів та хорватів), що незабаром почали встановлювати свої політичні, економічні та соціальні інститути; це призвело до створення трьох етнонаціоналістичних систем правління.

1990 року, ці партії пройшли у парламент шляхом демократичного голосування, змінивши на цих пост комуністів. Спочатку вони працювали коаліційно, проте згодом завершили співпрацю, зокрема через етнічне питання та розбіжності у поглядах щодо майбутнього країни. Наступний рік був основоположним із точки зору воєнних передумов, адже саме тоді кожна з етнічних партій запровадила певні політичні ініціативи та органи, що через певний час знайшли своє відображення у створенні трьох окремих політичних суб'єктів. Так, Сербська демократична партія на чолі з Радованом Караджичем створила Народну скупщину Республіки Сербської та сербські автономні регіони, що згодом започаткували Республіку Сербську; Хорватський демократичний союз створив Хорватську республіку Херцег-Босна. 1992 року Боснія та Герцеговина провела на своїй території референдум щодо незалежності. Бошняки та боснійські хорвати, у більшості своїй, висловили бажання від'єднатись, в той час як боснійські серби бойкотували волевиявлення громадян. Результат був 99,7% за незалежність за явки виборців 63,4%. Не дивлячись на

Навесні 1992 року, почалась війна між боснійськими сербами (яких підтримувала Сербія на чолі з Слободаном Милошевичем) та тимчасовим союзом бошняків з боснійськими хорватами та хорватами з держави Хорватія. Таким чином, вийшло три етнічні анклав: хорвати домінували у південно-західній частині Боснії та Герцеговини, серби – у північному, північно-

західному, східному та південно-східному регіонах, а бошняки – приблизно в центрі [49]. Серби хотіли створити «велику Сербію» з Сербії, Чорногорії (що залишились в складі СФРЮ) та сербських регіонів в Хорватії та Боснії. Їх першочерговою задачею стали воєнні етнічні чистки задля прокладення зв'язків між різними сербськими регіонами та гомогенізації населення на цих територіях. У квітні 1993 року, боснійські хорвати проголосили свою незалежність на території Боснії та Герцеговини із бажанням доєднатися до Хорватії; вони, як і серби, займалися етнічними чистками. У березні 1994 року, бошняки та боснійські хорвати знову вступили в союз з бошняками [80].

1995 року, завдяки втручання численних іноземних органів та країн, війна припинилась, залишивши після себе багато жертв війни (воєнних злочинів, геноцидів тощо) та зниклих безвісти. Перед країною, розділеною етнічно та територіально, постало питання вироблення моделі подальшого співпроживання, яка б об'єднувала територію, проте враховувала інтереси всіх спільнот. За допомоги міжнародних партнерів, були підписані Дейтонські мирні угоди, що визначили подальше майбутнє держави.

2.2. Дейтонські мирні домовленості: унікальна модель врядування в постраждалих країні

Розробка та підписання угод розглядається як один із найефективніших методів врегулювання конфліктної ситуації та встановлення правил проживання конфліктуючих груп після збройного протистояння. Встановлення безпеки та верховенства права в демократичному суспільстві залежить не від фізичного примусу, а від законності; так як після війни держави та іноземні актори чинять миробудівництво на демократичних засадах, то як раз цей шлях є доцільним. Калдор погоджується з таким баченням та вважає, що дотримання законів виходить не з примусу, а через те, що люди приймають законність і силу закону та розглядають сили встановлення безпеки як символи законної влади [87]. У

цьому ж руслі, Айооб впевнений, що будівництво держави складається переважно з побудови надійних і законних політичних апаратів, що здатні забезпечити порядок на територіях під юридичним контролем [46]. Імплементация такого підходу в Боснії та Герцеговині почалась із розробки, підписання та впровадження Дейтонських угод: у листопаді 1995 року, лідери усіх конфліктуючих сторін прибули у Дейтон, штат Огайо, у супроводі команди переговорників. 14 грудня 1995 року в Парижі, Франція відбулось остаточне підписання угоди за участі міжнародних партнерів. Таким чином, під фінальною версією угоди поставлені підписи таких осіб: президент Боснії та Герцеговини Алія Ізетбегович, президент Сербії Слободан Мілошевич, президент Хорватії Франьо Туджман, прем'єр-міністр Іспанії Феліпе Гонзалес, президент Франції Жак Ширак, президент США Білл Клінтон, прем'єр-міністр Великобританії Джош Мейджор, канцлер Німеччини Гельмут Коль та прем'єр-міністр Російської Федерації Віктор Черномірдин. Ці угоди були опубліковані боснійською, хорватською, сербською та англійською мовами.

Унікальність умов полягала у тому, що Боснія та Герцеговина стала єдиною державою, на чийй території в процесі врегулювання конфлікту врахували історію мультиетнічної столиці [97]. Дейтонські угоди ґрунтувались на ситуації того часу, а саме наявність трьох національних груп та етнічні чистки, що вони зчинили протягом війни. Складність врегулювання полягала в тому, щоб здійснити реінтеграцію в країні, розділеній етнічно та територіально, шляхом відновлення багатоетнічності та створення умов для безпечного повернення біженців та переміщених осіб [87]. Через місяць перебування в Дейтоні, сторони підписали Дейтонські мирні угоди в Парижі, що включили в себе не лише припинення вогню, а й конституцію для Боснії та Герцеговини.

Як стверджує Чендлер, Дейтонські домовленості відрізнялись від інших договорів того часу, адже воно було нав'язане зовнішніми акторами; окрім того, ці актори у своїй діяльності пішли поза військову сферу, якою, зазвичай,

обмежуються дії тих акторів [56]. Деякі політики називали ці угоди найбільш амбіційними у сучасній історії, адже вони стосувались реконструкції та демократизації боснійсько-герцеговинського суспільства із найширшим та надпотужним втручанням міжнародних інститутів у справи держави [50].

Основними цілями, на яких зосередилась мирна угода, стали: створення нових мультиетнічних та демократичних інституцій у суспільстві, що зазнало війни, із дотриманням прав і свобод людини та верховенство права; проведення постконфліктної реконструкції у напрямку сталого миру в Боснії та Герцеговині; запобігання повторення конфлікту [51]. Окрім цього, Дейтонські угоди включали в себе домовленості щодо воєнних та безпекових справ, внутрішніх та зовнішніх кордонів, виборів, конституції, арбітражу, прав біженців, монументів пам'яті, кооперації тощо.

Дейтонські угоди складаються із додатків, що покликані регулювати різні сфери життєдіяльності індивідів та держави. Додатки 1-А та 1-Б стосуються мілітаризованої ситуації; в той час, як Додаток 1-А стосується безпосереднього припинення вогню та участі миротворчих місій, Додаток 1-Б розрахований на регіональну стабілізацію у більш довгостроковій перспективі [34]. Так, у Додатку 1-А закріплена передача повного контролю над військовими силами держави НАТО; також вказано, що всі учасники конфлікту зобов'язуються сприяти впровадженню необхідних заходів для повернення до нормальних умов. Окрім того, місія IFOR мала можливість моніторити та інспектувати будь-які воєнні підрозділи та активності і вільно пересуватися землею, повітрям та водою (стаття 6 цього додатку). У свою чергу, Доповнення Б до цього Додатку зазначає, що персонал НАТО не підпадає під паспортні та візові регуляції; їх операції, тренування та пересування не мають бути порушеними запитами ідентифікації. Таке уточнення могло в собі містити повну безкарність для іноземних працівників та становити загрозу для суверенітету держави Боснія та Герцеговина; але, з іншого боку, це доповнення продиктоване особливостями

несення військової служби та перебуванням країни у статусі неспроможної країни. У свою чергу, Додаток 1-Б стосується регіональної стабілізації та фокусується на встановленні миру, в тому числі через контроль над армією. Тут вже більш детально розглянута військова компонента конфлікту, наприклад, згортання військових частин, переміщення важкого озброєння та розформування парамілітарних груп. У Додатку 2, були зазначені пункти про демаркацію та контролю над зброєю.

Наступні додатки стосуються цивільних осіб, у тому числі громадян Боснії та Герцеговини. Додаток 3 стосується проведення вільних, справедливих та демократичних виборів; зокрема, він містить у собі список умов, які мають дотримати Федерація Боснія та Герцеговина і Республіка Сербська під час здійснення акту волевиявлення. Окрім того, він заклав основу для представницького уряду. Як зазначали певні автори, цей додаток надав ОБСЄ широкі повноваження щодо регулювання та контролю виборчого процесу [56]. Право голосу отримали повнолітні громадяни, чийі імена присутні у переписі населення за 1991 рік. Вони мали голосувати у муніципалітеті, в якому були прописані до війни; можуть змінити місце голосування за умови подання відповідної заяви. Декілька дослідників, наприклад, Сас, впевнені, що така політика дозволила громадянам (у тому числі біженцям та переміщеним особам) здійснити символічний акт анулювання етнічних чисток [126].

Додаток 4 становить собою Конституцію Боснії та Герцеговини. Дейтонські угоди встановили, що Боснія та Герцеговина є незалежною суверенною державою із двома політичними суб'єктами: Федерацією Боснії та Герцеговини (51% території) та Республікою Сербської (49% території) [34]. Влада у державі перебувала під пильною супервізією іноземних партнерів; так мало бути до часу, коли ця держава стане повносправною (тобто перестане буде неспроможною державою). Окрім того, органи Боснії та Герцеговини були зобов'язані співпрацювати та надавати необмежений доступ до механізмів

моніторингу прав людини на цій території. У правовій площині, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод дозволено мати пріоритет над усіма іншими законами. У свою чергу, у банківській сфері, Дейтонські угоди зафіксували, що Центральний банк не має права видавати кредити за рахунок емісії грошей протягом 6 років; у раду банку входили керуючий банком, призначений ззовні, та 3 представники кожного етносу. Загальний бюджет мав наповнюватись на дві третини від Федерації та одну третину від Республіки Сербської. Повноцінна люстрація стосувалась тих, хто був засуджений Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії. У Доповненнях до цього Додатку зазначені різноманітні міжнародні конвенції щодо прав людини та факт створення на час перехідного періоду тимчасової комісії, куди входять представники Федерації Боснія та Герцеговина і Республіки Сербської, задля обговорення питань, які впливають на обидва політичних суб'єкта. Додатком 5 сторони конфлікту засвідчили про зобов'язання користуватись міжнародним арбітражем у випадку виникнення суперечок.

Додаток 6 окреслив пункти щодо дотримання прав людини. Окрім переліку загальновідомих прав та свобод, було зазначене створення Комісії з прав людини, частинами якої є Офіс Омбудсмена та Палата з прав людини [34]. Ці органи мали розглядати порушення прав людини та випадки дискримінації за всіма можливими ознаками. Омбудсмен мав бути не громадянином Боснії та Герцеговини; тобто, це була ще одна висока посада, яку займали іноземці. У Палаті з прав людини, з 16 членів лише 6 мали бути з цієї країни, іншу частину мали становити громадяни інших країн. Обидва органи займались розслідуванням справ порушення прав людини та розробкою відповіді на такі злочини. Головування іноземців у Комісії була передбачена на перших 5 постконфліктних роках, а потім мала відійти до локальних сил. Глава 3 цього Додатку описує роль міжнародних організацій у діяльності поствоєнної Боснії та

Герцеговини: всі органи цієї держави мають надати повний доступ таким організаціям та утриматися від чинення перешкод.

Додаток 7 стосується питань біженців та переміщених осіб. У перших реченнях цього додатку вказано, що врегулювання цих питань є наріжним каменем врегулювання конфлікту взагалі. Зазначено, що ці особи мають право повернення на своє попереднє місце проживання та компенсацію втраченого майна [34]. Для повернення біженців та переміщених осіб у Боснію та Герцеговину, влада мала забезпечити безпечні умови, в тому числі скасувати законодавство із елементами дискримінації. Підкреслюються наміри створення загального плану репатріацій та посилена участь міжнародних інститутів у цьому процесі. Було поставлено лише дві умови для відмови у амністії, а саме грубе порушення норм міжнародного гуманітарного права та вчинення загальнокримінального злочину. У контексті захисту прав, було заявлено про створення Комісії у справах біженців та переміщених осіб; до її складу входили 4 представники Федерації Боснія та Герцеговина, 2 представники Республіки Сербської та декілька іноземних посадовців, і всі вони призначались на різний строк від 3 до 4 років. У такому складі, вона мала діяти 5 років, а потім вже повністю опиратись на локальні сили. Компетенцією цієї Комісії був розгляд справ щодо втраченого нерухомого майна після 1 квітня 1992 року: зокрема, встановлювати чинного власника майна, встановити фіксований рівень цін задля визначення вартості майна, повертати майно або виплачувати компенсацію. Для здійснення виплат, у Центральному банку був заснований Фонд власності для біженців та переміщених осіб, яким керувала Комісія.

Додаток 8 стосувався створення Комісії зі збереження національних пам'ятників. Як і у попередньо описаних органах, склад був пропорційний: декілька членів від Федерації та Республіки Сербської із перевагою Федерації та декілька іноземних посадовців. Як і в інших органах, іноземні посадовці мали вийти зі складу Комісії після 5 років [34]. Мандат Комісії був встановлений на

розгляд заяв щодо оголошення національними пам'ятками того майна, що має культурну, історичну, релігійну або етнічну цінність. У свою чергу, Додаток 9 регулював питання публічних корпорацій, що мали бути створені задля експлуатації спільних об'єктів громадського користування, наприклад, електростанції, комунальні підприємства, пошта тощо. Для цього встановлювалась Комісія із складом із локальних та іноземних представників. Співробітники цього органу та інших вище описаних звільнялись від несення кримінальної та іншої відповідальностей під час виконання своїх службових обов'язків.

Додаток 10 описував здійснення громадських аспектів мирного врегулювання. Із урахуванням складності попередньо поставлених завдань, було вирішено створити посаду Верховного представника від ООН [34]. Він мав слідкувати за реалізацією обговореного плану врегулювання, кооперувати політичні суб'єкти Боснії та Герцеговини між собою та іноземними партнерами, координувати роботу громадських організацій. Верховний представник мав за собою відповідний Комітет, до якого входили старші представники політичних еліт політичних суб'єктів, представника Сил виконання домовленостей IFOR та представників громадських організацій за необхідністю; також мав право створювати громадські комісії на локальних рівнях. Співробітники апарату Верховного представника діяли за схожими для дипломатів правилами та мали схожі привілеї.

Додаток 11 окреслював діяльність Спеціальних міжнародних поліцейських сил, що були створені ООН. Ними керував комісар, призначений тією ж організацією, що заснувала Сили; він отримував вказівки від Верховного представника [34]. У напрямку локальних поліцейських відділків, Сили займались тренуванням підготовкою та консультуванням місцевих працівників; здійснювали моніторинг, спостереження та перевірку діяльності місцевих сил, могли допомагати їм; оцінювали загрози та консультували представницькі

органи. Для здійснення своєї діяльності, Силам надавалась повна підтримка та співпраця локальних утворень; за відмову у співпраці Сили робили доклад Верховному представнику. У разі встановлення фактів порушення прав людини, зокрема участі правоохоронних органів у цьому, Сили мали повідомити Комісії з прав людини, Міжнародному трибуналу щодо колишньої Югославії або іншим органам.

Таким чином, Дейтонські мирні угоди передбачали створення нових та трансформацію попередніх інституцій на території Боснії та Герцеговини. Ураховуючи поділ держави на політичні суб'єкти та широке залучення іноземних партнерів до управління країною, Дейтонські домовленості призвели до виникнення складних, подекуди навіть обтяжливих, політичних та інституційних структур. Ці структури були покликані поратись із викликами перехідного періоду, проте часом їм бракувало визнання, авторитету та легітимності. Окрім того, ці установи потребували значного фінансування, і за умови покладання певних обов'язків та відповідальності на інститути локального рівня, це фінансування здавалось невиправданим. Разом із цим, виникали паралельні структури, що конкурували між собою щодо мандату, обов'язків, повноважень та ухвалення рішень. Через це, Боснія та Герцеговина, що має населення менш за 4 мільйони, отримала 14 різних державних рівнів: загальнодержавний, по одному рівню на кожний політичний суб'єкт, 10 рівнів до відповідно до кількості кантонів у Федерації Боснія та Герцеговина, окружний та муніципальний рівні. Звісно, юрисдикції цих утворень подекуди накладаються одна на одну: кожне з цих утворень має свій уряд, парламент та юрисдикції щодо політик освіти, охорони здоров'я, поліцій та судів [90]. У свою чергу, Республіка Сербська має більш централізовану державну систему, що має лише муніципальний рівень.

Критика щодо Дейтонських домовленостей часто стосується дисбалансу в структурах та їх ефективності. Окрім того, їм закидають нерівність щодо

конфліктуючих груп. Наприклад, боснійські серби, представники яких чинили етнічні чистки та геноциди, отримали моноетнічну республіку, у той час як бошняки та боснійські хорвати мають одну федерацію на дві групи. Таким чином, боснійські серби мають повносправний контроль щодо політик у своєму політичному суб'єкті, поки бошняки у політичній та мілітарній діяльності мають вплив хорватів [90]. Окрім того, виникло певне протиріччя у сфері захисту прав: боснійська конституція захищала індивідуальні права, але у той же час формувала урядові органи за принципом етнічної приналежності. У свою чергу, це сприяє поляризації у суспільстві. Як стверджує Кокс, Дейтонські угоди не впорались із завданням поєднання різних груп, адже не створили політичні та інституціональні зв'язки між ними [62].

Ще один пункт критики Дейтонських угод полягає в тому, що не вдалось досягти цілей щодо свободи пересування, повернення біженців та переслідування воєнних злочинців. Так, Фаген вказує на те, що міжнародні програми з повернення біженців та переміщених осіб були неадекватні, адже припускали, що для досягнення цієї цілі достатньо відтворити довоєнні умови життя [71].

Широке залучення міжнародної спільноти до врегулювання конфлікту у Боснії та Герцеговині було викликане неспроможністю локальних лідерів домовитись. Такі обставини створили можливість впровадження ліберального інтернаціоналізму та обов'язкової демократизації. На думку Макмахон, це сприяє завищеним очікуванням та цілям; більш того, Дейтонські угоди вийшли жорсткими у контексті боснійської самореалізації, проте дуже гнучкими для міжнародних партнерів [103]. Однією із причин неуспіху миробудівничих заходів може бути насадження плану миробудівництва іноземними партнерами.

Знайшлась критика і щодо сектору безпеки, а саме міжнародних та локальних поліцейських та миротворчих сил. Зокрема, Калдор закидала міжнародним силам перебування під «скоріше міжнародним ніж демократичним

контролем»; це і розширенні повноваження та права призвели до браку відповідальності [87]. Більш того, сили IPTF, що за Додатком 11 мали виконувати функції моніторингу та навчання локальних поліцейських сил, потребували витрат, що у 1998 році вийшли за межі боснійського ВВП. Але навіть такі зусилля не призвели до врегулювання конфлікту; ознаки етнічної ворожнечі все одно спостерігались, подекуди навіть частіше, ніж до війни [87].

Підсумовуючи, Дейтонські мирні угоди стали унікальним договором, адже пропонували модель врядування в постконфліктній країні, аналогів якої не було і немає в світі. Не дивлячись на критику та загрози, які були наочні для певних політиків та дослідників, ці угоди були підписані, отже, змогли хоча б деякою мірою задовольнити різні сторони конфлікту аж до того, що вони припинили воєнні події та почали долучатися до поствоєнного життя в країні.

2.3. Постконфліктне миробудівництво в Боснії та Герцеговині: нові структури та реформи

Відповідно до Дейтонських угод, міжнародна спільнота та політична еліта Боснії та Герцеговини почали здійснювати необхідні заходи та реформи. Серед найбільш вагомих та унікальних із точки зору світової практики можна виділити Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, особливість адміністративного поділу, створення нових державних органів виконавчої та судової гілок влади. Саме вони та соціальні ініціативи будуть розглянуті у цьому підрозділі.

Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії був створений Резолюцією №827 Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (ООН) від 25 травня 1993 року. Трибунал розташований у м.Гаага, Королівство Нідерланди. Його композиція складається з декількох органів: Офіс Прокурора (підготовка звинувачень та розслідування і судове переслідування); Палати (заслуховування доказів зі сторони прокурора та захисту, винесення вироків та визначення

покарання); Секретаріат (публічна інформація, безпека та менеджмент) [49]. Мандат МТКЮ поширювався на: серйозні порушення Женевських конвенцій, порушення звичаїв війни, геноциди та злочини проти людства. Він охоплював злочини починаючи із 1991 року (приблизно до 2001). Діяльність Трибуналу була припинена 31 грудня 2017 року. За цей період було висунуте обвинувачення 161 особі, із них 90 було засуджено. За приблизними оцінками експертів, для забезпечення роботи МТКЮ знадобилось більш ніж 2 мільярда доларів [151]. Фокусом МТКЮ були високопосадовці із трьох держав, що мали стосунок до найсерйозніших міжнародних злочинів.

Головною метою МТКЮ було переслідування справ індивідів, які були найбільш відповідальні за вчинення актів порушення міжнародного права. Це було спрямовано на стримання суспільства від подальших злочинів та встановлення справедливості для постраждалих у війні, що, у свою чергу, виливалось у довготривалий мир. МТКЮ заявляв, що вилучення певних високопосадових та відомих злочинців з суспільства та притягнення їх до відповідальності дозволяє зменшити насильство, сприяти закінченню безкарності та прокласти шлях примиренню [154]. Такий мандат мав стати успішним, адже він був спрямований не лише на каральне правосуддя, а й примирення серед етнічних груп. На думку певних дослідників, Трибунал мав велике значення з точки зору історії судових засідань і прецедентів, деякою мірою активізував перехід до демократії та мобілізував постраждалих задля боротьби за кращі умови життя та ставлення до себе [106].

Зазвичай, правосуддя перехідного періоду набуває каральної (ретрибутивної) або відновлювальної (реститутивної) форми. Трибунал за своєю суттю, як судова установа, що встановлює відповідальність за злочинні дії та виносить вердикт (визначає покарання), є інститутом, що сповідує ретрибутивне правосуддя. За теорією Мінов, метою ретрибутивного правосуддя (відплати) щодо примирення є обґрунтувати покарання з огляду на уявлення про

справедливість для тих, хто вважається постраждалою (ображеною) стороною; також правосуддя має відображати віру в те, що злочинці мають бути звинувачені та покарані у прямій пропорції заподіяній шкоді [105]. Іншими словами, ретрибутивне правосуддя пропонує спільноті у постконфліктний період виправити помилкове судження злочинця про те, що потерпілий був менш гідним або цінним аніж інші люди; також важливе підтвердження статусу жертв та їх історій, що вважаються правдивими. Ідеалом, до якого йде таке правосуддя, є відновлення гідності постраждалих та зробити членів постконфліктних громад рівноправними. Отже, з цієї точки зору, Трибунал міг виступити як інституція успішного постконфліктного миробудівництва.

Для більш детального аналізу не(успіху) Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії варто проаналізувати поставлені ним цілі та їх виконання. Місія МТКЮ поділяється на декілька пунктів. Перший із них – перехід від безкарності до відповідальності разом із зміцненням верховенства права. Як для судової установи, це є очевидною метою; Трибунал діє за Статутом та міжнародним правом (в тому числі законодавчими документами як-от конвенції), що відповідає заявленій цілі. Основним меседжем МТКЮ є те, що злочинець, незалежно від статусу, буде нести відповідальність за протиправні дії; таким чином, Трибунал сприяє перешкоді подальшому насиллю шляхом стримання від вчинення злочинних актів у майбутнього через страх суду. Проте, незважаючи на простоту такої ідеї, насправді спостерігається зіткнення теорії та практики [43]. Це може бути проілюстровано кейсом засудження Слободана Мілошевича, тодішнього президента Сербії: він помер під час судового розгляду, коли вердикт не був винесений; Трибунал не спромігся винести вирок протягом п'ятнадцяти років. Більш того, МТКЮ стикнувся із величезними складнощами пошуку та затримання інших лідерів, як-от Ратко Младича (тодішній начальник штабу Війська Республіки Сербської) та Радована Караджича (тодішній президент Республіки Сербської). Важливим для

зауваження є той факт, що для затримки високопосадових злочинців необхідна кооперація Трибуналу із урядами та установами інших держав; і не завжди ця кооперація є бажана. Так, колишній працівник МТКЮ розповідає, що Сполучені Штати не хотіли затримувати Младіча під час американських виборів; більш того, супротив інколи чинять європейські інституції, зокрема НАТО [79]. Таким чином, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії мав складнощі із досягненням мети верховенства права.

Другим пунктом місії МТКЮ було встановлення фактів. Через розслідування, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії висвітлив багато різних злочинів, зокрема на території Боснії та Герцеговини; хоча цей процес був довгий і важкий. Але, Трибунал займався пошуком фактів протиправних дій, скоєних певними особами; отже, МТКЮ був зосереджений на індивідуальній поведінці, а не колективній, і робив акцент на винуватості обвинувачених, а не на загальному перебігу подій у регіоні [43]. Більш того, за умови фокусу на окремих злочинах окремих людей, частина знайденої інформації була відкинута як нерелевантна до кейсів, що розглядалась у МТКЮ. Таким чином, функція встановлення фактів була виконана Трибуналом лише частково; надію на виконання цього запиту покладали на комісію правди, проте вона так і не була створена.

Серед пунктів місії Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії є справедливість для жертв разом із наданням їм голосу. Трибунал за своєю суттю є обвинувачувальною судовою установою, адже позиція прокурора є надзвичайно повноважна, в той час як захист має певні обмеження; більш того, немає окремого відділу, що займався б постраждалими, як-от у Міжнародному кримінальному суді. Таким чином, голос свідків та постраждалих вже на цьому щаблі стикається із суттєвими лімітами. Крім того, зважаючи на зауваження про фокус на протиправних діях саме обвинувачених Трибуналом, що призводить до

відкидання певної інформації, вимальовується ще одне обмеження для заслуховування постраждалих.

Одна із цілей Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії також полягала у тому, щоб «особи, які були залучені до конфлікту, повернулися до нормального життя, живучи поряд з тими, проти кого вони колись воювали, при цьому підтримуючи мир» [49]. МТКЮ, одночасно із політикою відстроченого переслідування (амністії) та втручанням військових сил ООН, дещо сприяв примиренню через повернення біженців. Мартін-Ортега вважає, що Трибунал в Гаазі позбавив найвідоміших політичних лідерів впливових позицій та піддав остракізму націоналістичних радикалів; це, в свою чергу, дозволило біженцям повернутися, бо з'явилося відчуття безпеки для повернення на рідні місця [130]. Це відчуття дозволяє відбутися процесу примирення серед трьох основних етносів у Боснії та Герцеговині. Хоча, Баррія та Ропер стверджують, що багато переміщених осіб все ще залишаються у цьому статусі, і все ще мають страх перед переїздом до муніципалітетів, де жили до війни [48]. Стає очевидним, що все ж таки внесок трибуналу до примирення має певні обмеження.

Плюси та мінуси діяльності МТКЮ знайшли своє відображення й у результатах досліджень. Фішер та Петрович-Цимер провели дослідження у 2010-2011 роках з метою оцінити ефективність заходів постконфліктного врегулювання у Боснії та Герцеговині. Вони зібрали 150 інтерв'ю представників різних інституцій (пошук фактів, НГО, політичні партії тощо) безпосередньо у Боснії та Герцеговині й країнах-сусідах, що брали участь у війні. Респонденти зазначили декілька позитивних результатів діяльності цього органу. Представники комісій щодо переміщених осіб в усіх країнах вказали, що Трибунал сприяв притягненню до відповідальності злочинців, у той час як локальні суди ще не були готові до цього [66]. Окрім того, МТКЮ виступив інституцією збору та оприлюднення інформації щодо злочинів та їх виконавців; це допомогло, зокрема, роботі різноманітних комісій подібного напрямку.

Наприклад, завдяки слуханню справи щодо подій у Сребреніці було знайдено багато осіб, що вважались зниклими безвісти. У свою чергу, співробітники МТКЮ та місцевих судів підкреслили, що Трибунал не лише впорався із засудженням високопосадовців, а й своїми вердиктами долучився до розвитку міжнародного гуманітарного права. Більш того, у своїх висновках МТКЮ встановив факти геноциду та злочинів проти людяності, що трансформувало хід подальших кримінальних переслідувань на всіх рівнях. Також Трибунал задав нові норми та реформував певні юридичні процедури щодо злочинів сексуального насилля та воєнних злочинів із гендерною ознакою; наприклад, саме МТКЮ класифікував зґвалтування як воєнний злочин. Поза тим, хоча і більшість свідчень стосувалась насилля над жінками, зібраний матеріал для Трибуналу неодноразово підтримав тезу про те, що сексуальне насилля коїлось і щодо чоловіків; це сприяло актуалізації цього питання для обговорення. Більш того, МТКЮ запровадив легальну практику, що дозволила жертвам та свідкам зґвалтування свідчити на закритих слуханнях. Додатково, щодо таких осіб обмежується перехресний допит та певні питання; наприклад, їх не можна питати про інтимне життя до війни. Такі інновації були прийняті й у місцевих судах Боснії та Герцеговини. Загалом, робота МТКЮ сприяла певній трансформації не лише міжнародної, а й місцевої судової системи, і окрім запровадження нових судових практик, Боснія та Герцеговина створила нову установу, Палату воєнних злочинів.

Серед критики, представники судових установ зазначали про практику угоди про визнання вини; на їх думку, вона була застосована у кейсах, що були складними та потребували багато ресурсів. Така угода надає підсудному можливість домовитись про зменшення строку за умови допомоги слідству, співпраці. Проте, оскільки немає механізмів змушення підсудного до співпраці, він може заключити угоду, але не виконати її; один із подібних кейсів є справа Біляни Плавшич, яка погодилась свідчити в обмін на зменшення строку

покарання, однак так і не виконала домовлене [66]. Більш того, представники юридичних установ зазначали, що практика зменшення вироку через угоду про визнання вини має в собі загрозу легітимації насильства та його повторення; додатково, ця практика викликає недовіру в суспільстві та ставить під сумнів миробудівництво та реконструкції відносин. Наостанок, МТКЮ критикують за недосконалість подачі інформації, що призвело до реновації та створення нових етнічних стереотипів та упереджень.

Отже, підсумовуючи аналітику не(виконання) МТКЮ заявленої місії, можна стверджувати, що, незважаючи на певні позитивні здобутки, Трибунал не впорався із завданнями на сто відсотків. Такі важливі дії як забезпечення відповідальності за протиправні дії, встановлення фактів та надання голосу жертвам були майже невиконані. Отже, вклад Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії у процес постконфліктного врегулювання був не настільки суттєвий, як очікувалось при його створенні.

Щодо адміністративного поділу, то після збройного протистояння, Боснія та Герцеговина стала незалежною суверенною державою із двома політичними суб'єктами: Федерацією Боснії та Герцеговини (51% території) та Республіки Сербської (49% території). Також був виділений автономний округ Брчко як територія, щодо якої сторони не дійшли згоди; він перебуває під міжнародним керівництвом.

Унікальністю Дейтонських угод та адміністративного поділу Боснії та Герцеговини є наявність Офісу Верховного Представника, що був створений як тимчасова інституція задля підтримки імплементації Дейтонських угод стосовно цивільних справ. Він був підзвітний Мирній Імплементаційній Раді. Безпосереднім його завданням було впровадження законів та відсторонення посадовців, які заважали реалізації Дейтонських угод. Вважається, що ця установа активізувала мирний процес та призвела до найбільш видатних

результатів у сфері миробудівництва, зокрема створення інститутів державного рівня, що підтримували сектор безпеки та реформи судової системи 82[45].

Федерація Боснія та Герцеговина поділена на 10 кантонів; Республіка Сербська має лише муніципалітети. Кожний політичний суб'єкт має свою адміністрацію, уряд, суди та армію [34]. Цим чином продиктована різна політична організація цих суб'єктів: Федерації притаманна децентралізована система правління, в той час як Республіка є досить монолітною.

На загальнодержавному ж рівні, була створена Парламентська асамблея, що складалась із Палати народів (по 5 представників кожної етнічної групи; відповідно, від Федерації Боснія та Герцеговина – 5 хорватів та 5 бошняків, від Республіки Сербської – 5 сербів; кворум – 9 людей) та Палати представників (42 члени, дві третини від Федерації і третина від Республіки Сербської). Також був створений Президіум (по одному представнику кожного етносу), у функції якого входила переважно зовнішня політика; також він назначав Представника Ради міністрів, склад якої також залежав від етнічної ознаки. У судовій площині, у Дейтонських угодах зафіксовано створення Конституційного Суду, склад суддів якого був по 2 представника кожного етносу та троє суддів обраних Президентом Європейського суду з прав людини. Майже для всіх посад було прописано, що посадовці, обрані на перших виборах після війни, обійматимуть цю посаду лише 2 роки та не зможуть бути обраними ще раз [34]. Такий механізм вибору посадовців поєднав у собі і свободу волевиявлення народу, і запобіжник повторній ескалації конфлікту у вигляді своєрідної люстрації.

Поділ на політичні суб'єкти також викликав зауваження. Наприклад, Кін вказує, що поділ на суверенні національні суб'єкти було неправильним рішенням, адже воно деякою мірою легітимізувало процес етнічних чисток та поставило меншини перед вибором асимілюватись або змінити місце проживання [88]. Окрім того, лінії кордонів між політичними суб'єктами не завжди збігались із ареалами проживання різних груп. Деякі автори зазначають,

що поділ на політичні суб'єкти ще більше посилив лінії розділу всередині суспільства та певним чином винагородив політику етнічних чисток [90]. Намагаючись подолати етнічну ворожнечу, забезпечити владну партисипативність та укріпити мультикультуральність у державі, Дейтонські угоди передбачали навіть поділ посад за етнічною ознакою. Але, не дивлячись на те, що Дейтонські домовленості дозволили державі не розділитися остаточно, після 1995 року політичні партії продовжили послуговуватись риторикою етнічної ідентичності, страху та націоналізму. Таким чином, впровадження демократичних процесів опинилось у полі політичних партій та їх електоратів, розділених за етнічною ознакою; це, в свою чергу, створило перешкоди для повернення біженців та переміщених осіб.

Не дивлячись на критику, такий поділ може бути проінтерпретований як досягнення демократії. Надання кожній адміністративній одиниці право самостійно формувати місцевий парламент та виконавчі органи, як-от у Федерації Боснія та Герцеговина, є повноцінним втіленням права на самовизначення; окрім того, такий поділ сприяє відчуттю безпеки як фізичної, так і емоційної, — однією із складностей постконфліктної відбудови в Боснії та Герцеговині стало відчуття загрози ідентичності.

Незважаючи на позитивні аспекти адміністративного поділу та цілі, які переслідували міжнародні партнери, фіксуючи таку структуру в Дейтонських угодах, підсумувати результат можна словами О'Халорана: Боснія та Герцеговина постала як «слабка федерація, де механізми, що ґрунтуються на етнічному критерії, діяли через всі рівні уряду, поки федеральна влада була направлена на забезпечення безпеки всіх трьох меншин» [109].

Щодо механізму розгляду звернень громадян, то Дейтонські мирні угоди передбачали створення декількох нових та реорганізацію довоєнних державних органів. Серед цього ряду є Державний суд Боснії та Герцеговини (зокрема, Палата воєнних злочинів у його складі), Конституційний суд БіГ,

Уповноважений з прав людини БіГ, Палата з прав людини тощо. Всі вони були покликані подолати наслідки війни та сприяти постконфліктному відновленню авторитету та суверенітету держави.

Додаток VI до Дейтонських мирних угод зафіксував створення інституту Уповноваженого з прав людини. Першим призначеним став міжнародний Омбудсмен; він відповідав за державний рівень. Окрім цього, були також засновані апарати Омбудсменів на рівні політичних суб'єктів. Згодом ці апарати об'єдналися, і 2008 року були оголошені три державні уповноважені з прав людини. Відтоді, інститут Уповноваженого з прав людини БіГ є незалежною національною установою, метою якої є захист прав громадян та юридичних осіб відповідно до Конституції БіГ та міжнародних інструментів з прав людини, що входять до неї або читаються як додаток [34]. Рішення цих установ є консультативними.

Задля вирішення численних проблем, викликаних міграцією, було створено нову установу, Міністерство з прав людини та біженців. Мандатом цього міністерства стали моніторинг та виконання Додатку VII до Дейтонських мирних угод, який стосувався аспектів повернення та налагодження умов життя біженців; також на меті був захист прав людини. Необхідними умовами для повернення, стали, зокрема, свобода пересування та безпеки, вирішення питань зниклих безвісти, скасування законів, що можуть дискримінувати людину на підставі її національності, релігійних вірувань чи політичної позиції. Лише тоді, коли почалися процеси сертифікації поліції та перепризначення суддів і прокурорів (у 1999 та 2002 рр. відповідно), а також був прийнятий План реалізації закону про власність у 2002 р., став можливим повноцінний розгляд справ у реституції [28].

Серед установ, що тимчасово опікувались дотриманням прав людини постраждалих у воєнному конфлікті, є Палата з прав людини, мандат якої, відповідно до Додатку VI Дейтонських угод, становив вирішення скарг щодо

порушення основних прав людини, які гарантувались Конвенцією про захист прав людини та основних свобод [34]. У цю установу входили шість національних суддів та вісім міжнародних (міжнародні судді призначалися Комітетом Міністрів Ради Європи), а її мандат тривав із 1996 року до 2003 року. Таким чином, Палата з прав людини мала допомогти з великою кількістю порушень прав людини у період після завершення збройного протистояння [28]. Туди надходили позови, що стосувались держави БіГ загалом або її суб'єктів (Федерації БіГ та Республіки Сербської). Пізніше, подібні справи почав розглядати Конституційний суд БіГ.

Додаток IV до Дейтонських мирних угод передбачав створення інституції, яка б пильно слідкувала за дотриманням прав людини. Це знайшло своє відображення у Конституційному Суді БіГ. Юрисдикцією Конституційного Суду БіГ виступає дотримання Конституції БіГ, куди входить Європейська конвенція з прав людини. Цей Суд складається з шести національних та трьох міжнародних суддів; призначенням міжнародних суддів займається Комітет Міністрів Ради Європи [28]. Суд не був новостворений, він став реорганізованим. Рішення Конституційного Суду БіГ є обов'язковими для виконання; проте хоча і невиконання його рішення може призвести до покарання за кримінальний злочин, деякі рішення досі не виконуються урядом. Серед визначних рішень, ухвалених цим судом, стали: регуляція діяльності Верховного представника на території Боснії та Герцеговини, ліміти його повноважень та можливостей; перевірка на відповідність боснійсько-герцеговинського законодавства міжнародним законам та Дейтонським угодам, зокрема щодо виборів; назви адміністративних утворень тощо.

Державний суд Боснії та Герцеговини був створений Законом про Суд Боснії та Герцеговини, який спочатку був прийнятий Управлінням Верховного представника у 2000 році та Парламентською асамблеєю Боснії та Герцеговини в 2004 році. Наприкінці грудня 2004 року, Закон про Суд БіГ був змінений, щоб

передбачити, що кримінальний департамент Державного суду складатиметься з трьох секцій: Секція I для військових злочинів; Секція II для організованої злочинності, економічного злочину та корупції; і Секція III для всіх інших кримінальних правопорушень, що підпадають під юрисдикцію суду. Закон про внесення змін набрав чинності 6 січня 2005 року, з того часу Секція I з військових злочинів розглядає міжнародні злочини [36]. У літературі її називають Палата воєнних злочинів. Комплементарно, був також створений Спеціальний департамент воєнних злочинів. Такі зміни відбувались як результат долучення Верховного представника та МТКЮ до реформи, адже окрім засудження злочинців, міжнародній спільноті було важливо ще й зробити локальні установи компетентними та самодостатніми для виконання таких завдань. Створення нових органів, що займались кримінальним переслідуванням, викликало неприйняття такої ідеї серед політичних лідерів Боснії та Герцеговини того часу та звинувачення ув упередженості, хоча, як і інші установи, Палата та Департамент мали склад з урахуванням етнічної ознаки та проводили свої засідання трьома державними мовами.

У той час, як Палата воєнних злочинів була частиною Державного суду, Спеціальний департамент воєнних злочинів входив до складу Офісу прокурора, новоствореного як і Держсуд органу. Палата мала юрисдикцію на територію всієї Боснії та Герцеговини на кримінальні злочини, що містились в Кримінальному кодексі, та міжнародні злочини, такі як геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини. У свою чергу, Офіс прокурора мав юрисдикцію розслідувати та переслідувати виконавців злочинів, що підпадають під юрисдикцію Державного суду [101].

Спочатку до Палати воєнних злочинів входили лише міжнародні судді та прокурори. Однією із головних умов їх відбору було громадянство не Боснії та Герцеговини і її сусідів, як і в інших органах. Передбачалось, що вони мають працювати протягом п'яти років. Після цього, були залучені місцеві працівники.

Наприкінці 2000-х років, кількість справ, кваліфікованих як військові злочини, обчислювалась тисячами; звісно, не всі з них мали найвищий пріоритет, тому багато з них було віддано на розгляд судових установ політичних суб'єктів Боснії та Герцеговини [28].

Серед критики, що зустрічала ця Палата, були сумніви щодо можливості миру в умовах переслідування багатьох людей, складність застосування міжнародного права в національних установах та неготовність їх працівників до такого трактування позовів. Окрім того, станом на 2013, Палата розглянула 93 справи 126 підсудних, що викликало сумнів щодо продуктивності. Як і іншим установам, Палаті також закидали закритість та непублічність, іншими словами – недостатню комунікацію із суспільством. Така комунікація є важливою, адже вважається рушійною частиною перехідного періоду та правосуддя і рушієм примирення [78]. Із іншого боку, саме Палата продемонструвала досить успішний перехід із міжнародного керівництва на національний; індивідуалізувала кримінальну відповідальність, чим сприяла послабленню стереотипів щодо груп в цілому.

У період 2002-2004 років, серед суддів та прокурорів відбулась переатестація. Спершу цим процесом керувала Незалежна суддівська комісія; згодом цю роль на себе взяла Вища суддівсько-прокурорська рада. Під перевірку потрапили професійні компетенції та моральний авторитет працівників судових установ. На відміну від процесу сертифікації поліції, де тягар доведення був на комісії, адже поліціанти продовжували перебувати на своїх посадах, судді та прокурори мали повторно податися на свої посади, отже, доводити свій професіоналізм мали саме вони. Після завершення сертифікації, було закрито 30% судів та звільнено 30% суддів; серед прокурорів не пройшли перевірку лише 1% [28]. Цей процес відбувався не лише із метою звільнення непридатних суддів, а й мав ціль реорганізації судової системи, зокрема, дотримання представлення за етнічною ознакою.

Окрім сертифікації, відбувся набір нових працівників судової гілки влади: були відкриті 874 посад суддів та прокурорів на переобрання в кантонських та муніципальних судах Федерації Боснія та Герцеговина і окружному та первинних судах Республіки Сербської. У Федерації кількість судів складається з 10 кантонських та 28 муніципальних, в той час як Республіка Сербська має 5 окружних та первинних судів. Округ Брчко також має первинний суд [98].

У грудні 2008 року Міністерство юстиції БіГ оголошувало, що Рада міністрів БіГ прийняла Національну стратегію для розгляду справ про воєнні злочини. У документі визначені терміни, можливості, критерії та механізми ведення справ про воєнні злочини, стандартизація судових практик, питання регіонального співробітництва, захист та підтримка жертв та свідків, а також фінансові аспекти. Стратегія підкреслює необхідність усунення найбільш складних та найвищі пріоритетних випадків воєнних злочинів протягом 7 років та інших випадків таких злочинів протягом 15 років [35].

Серед форм репарацій, що зараз доступні в Боснії та Герцеговині, є компенсація. Чинне законодавство БіГ визнає жертвами і надає право на компенсації та інші форми виплат особам, котрі зазнали принаймні 60 % тілесних ушкоджень, і ця вимога однакова в обох суб'єктах та Окрузі Брчко. Виняток щодо 60 % тілесних ушкоджень зроблено для тих, хто пережив сексуальне насильство та зґвалтування в Федерації БіГ; вони вважаються спеціальною категорією і не повинні доводити тілесні ушкодження [28]. Це прописано у Законі про основи соціального благополуччя, захисту цивільних жертв війни та родин із дітьми у Федерації Боснії і Герцеговини. Якщо казати конкретно про цивільних жертв війни, то вони мають право на наступні форми допомоги: оплата особистої непрацездатності; допомога з доглядом; ортопедична допомога; оплата сімейної втрати працездатності; допомога на дитину; фінансова підтримка для покриття витрат на лікування та закупівлі ортопедичних та допоміжних засобів; професійне навчання (професійне

відновлення, попередня кваліфікація та додаткова підготовка) кваліфікація); пільгове ставлення щодо зайнятості. Виконання цих заходів покладено на кантони (області) [38]. У БіГ також існує така форма репарацій як реституція. Це також єдина форма репарацій, передбачена Дейтонськими мирними угодами у Додатку VII (Договір про біженців та переселенців). Додаток VII передбачає повернення та відновлення власності, у тому числі фінансову компенсацію за пошкоджену чи зруйновану власність. Він також зобов'язує всі органи влади створити необхідні умови для втілення цього Додатку.

Таким чином, щодо кримінального переслідування виконавців злочинів вийшла трьохрівнева система. На початку цього процесу, саме Міжнародний трибунал був основним органом чинення правосуддя; він займався злочинцями найвищих посадових рівнів та злочинами найбільшої жорстокості, ця функція залишалась за ним аж до закриття. На основі Дейтонських угод, був створений ряд установ державного рівня у Боснії та Герцеговині, що займався розглядом різних позовів щодо порушень прав людини під час війни. Останнім рівнем можна назвати локальний рівень, а саме суди політичних суб'єктів, які, в свою чергу, також мають ієрархію судів. Така система, хоча й покликана охопити всі сфери позовів, насправді ж мала складнощі щодо перетину юрисдикцій, непрописаних механізмів виконання вироків та реакції суспільства

Щодо реформування поліції, то на початку воєнного конфлікту, поліція була частиною збройних сил. Протягом війни та після неї, поліцейські сили виявились відокремленими за ознакою етнічності, опираючись на склад тої чи іншої громади відповідно до географічних територій [53]. Більш того, поліція знаходилась під впливом служб безпеки, не враховуючи політичну ситуацію того часу, за якої ці сили були у підпорядкування міністру внутрішніх. Згодом, босняцька та хорватська поліції об'єдналися у поліцію Федерації відповідно до Дейтонських угод, проте Республіка Сербська виступала проти реформи, яка б залучила боснійських сербів до поліцейських структур іншої національності

справ [110]. Таким чином, поліції в Боснії та Герцеговині були притаманні етнічне розмежування та складна структура.

Бажання створити ефективну службу поліції, що діяла б на всій території Боснії та Герцеговини, зустріло перешкоду у тому, що кожен суб'єкт країни, відповідно до Дейтонських угод та Конституції, мав право на забезпечення безпеки своїх громадян. На державному рівні залишилися лише декілька функцій поліції, а саме міжнародні та міжнаціональні кримінальні правопорушення разом із міграцією. Окрім того, Республіка Сербська досі протиставляється будь-яким, із їх точки зору, зазіханням на суверенітет, тому створила своє міністерство внутрішніх справ та поліцію. Така громізка структура не є ефективною; лише нещодавно поліцейські установи поділилися електронною базою між собою, і це ускладнювало розслідування [153].

Таким чином, після конфлікту та відповідно до Дейтонських угод, відбулась реорганізація поліцейських сил, проте кожен суб'єкт виконав її по-своєму. У Федерації босняків та хорватів до поліції була застосована модель децентралізації; окрім державного рівня, поліція разом із окремим міністром внутрішніх справ була у кожному з десяти кантонів. За такої схеми, міністри внутрішніх справ кантонів мали значну автономію від Федеративного міністерства цієї спрямованості, у той час як воно концентрувалось на координації міжсуб'єктової та міжкантонської кооперації, яка, зазвичай, стосувалась серйозних загроз, таких як тероризм, організована злочинність. Окрім того, Федеративне міністерство займалось захистом високослужбовців та дипломатичних місій. На противагу децентралізації, у Республіці Сербській до реорганізації поліції застосували централізовану модель, за якої регіональні підрозділи (у вигляді Центрів громадської безпеки та місцевих поліцейських відділків) були підзвітні Республіканському міністерству внутрішніх справ. Порівняно із досить слабкими повноваженнями Федерації, міністерство внутрішніх справ у Республіці було повністю відповідальне за попередження

злочинів та правоохоронну діяльність на її території [116]. Починаючи від 2000 року, на території держави Боснія та Герцеговина з'явилась ще й поліція автономного округу Брчко. Таким чином, не враховуючи поліцію державного рівня, у Боснії стало 13 поліцейських органів: одинадцять у Федерації, один у Республіці Сербській та один у Брчко. Більш того, за сприяння ООН та ЄС над цією структурою було створено декілька органів державного значення, а саме Поліцію державного кордону та Державну службу розслідувань та захисту. Був створений також і Директорат координування поліцейських органів на державному рівні у 2008 році як наслідок прийнятого закону про поліцію. Ці новостворені інституції опинились у підпорядкуванні Міністерству безпеки. Таким чином, до списку поліцейських органів Боснії та Герцеговини додалось ще три інституції, що розширило цей список до 16 установ.

Не враховуючи місцевий рівень, Дейтонські угоди містили в собі вказівки щодо створення міжнародних відділів поліції. За цими угодами, поліцейську реформу мала проводити ООН, позаяк на той момент це була єдина організація із досвідом керування міжнародними поліцейськими силами [38]. Так, з'явилися Спеціальні міжнародні поліцейські сили (IPTF), мандатом яких стало асистування місцевій владі підтримувати цивільні правоохоронні органи задля їх роботи відповідно до міжнародно визнаних стандартів та дотримання прав і свобод людини. Серед інструментів, якими мали оперувати ці Сили, зазначались моніторинг, спостереження та перевірка правоохоронної діяльності, консультування та тренування поліцейського персоналу та консультування органів влади щодо організації роботи подібних структур для подолання загроз загальній безпеці. Відповідальність за створення та впровадження такої програми була на голові IPTF, який, у свою чергу, підкорювався Верховному Представнику [34].

Місцеві поліцейські сили піддались процедурі сертифікації у період 1999-2002 років: аналізувалась їх робота під час воєнних подій та можлива участь у

порушенні законодавства. Окрім цього, перевірялись їх професійні навички.. Приводами до сертифікації стало декілька обставин: зокрема, те, що кількість офіцерів поліції в Боснії та Герцеговині після війни стала аж втричі більша ніж до війни. Поза тим, поліцію вважали неефективною у розслідуванні кейсів міжнародних злочинів [28]. Загалом, участь силових структур у воєнному конфлікті призвела до недовіри та відчуття небезпеки серед громадян, до того ж, залишалась етнічно та політично поляризована; тому реформа була нагальною. Сертифікація поліції входила до напрямків загальної реформи поліції, і її основними цілями було виключення поліціантів-злочинців, підвищення компетентності та повернення лояльності громади.

Сертифікація зазнала критики, адже згодом деяким сертифікованим поліцейським висунули звинувачення у скоєнні воєнних злочинів. Стало очевидним, що процес сертифікації мав свої недоліки та упущення, і це зовсім не сприяло легітимізації поліції серед населення. Додатково, виникли питання щодо процедурної сторони, бо ті, хто не пройшли сертифікацію, мали можливість подати апеляцію, хоча і рішення сертифікаційного комітету вважалось остаточним. Поза тим, критики зазначали, що деякі рішення IPTF були досить довільні; це, у свою чергу, призвело до викривлення результатів, і добропорядні офіцери були позбавлені роботи, в той час як поліціанти-злочинці продовжили своє перебування на посадах. Була навіть інформація про те, що комісія робила помилки щодо ідентифікації поліціантів [28]. Після завершення сертифікації, поліціанти без сертифікатів почали звертатися до різних локальних та міжнародних судових інстанцій, доводячи порушення своїх прав.

У 2003 році, Спеціальні міжнародні поліцейські сили трансформувались у Європейську поліцейську місію (EUPM), що діяла у період 2003-2012 років. Маючи схожі функції та цілі, EUPM здебільшого займались тим, що не встигли попередники; наприклад, почала тренування та консультації для поліціантів не лише нижчої, а й середньої та вищої ланок [110]. На початку роботи, ця місія

зіштовхнулась із певними проблемами, наприклад, браком комунікації між різними європейськими органами. Серед здобутків цієї установи можна назвати проведення реформи поліції (наприклад, повна зміна структури), боротьбу з організованою злочинністю та корупцією

Чинення правосуддя у поствоєнній країні є складним завданням із багатьма ризиками, один із яких – нечесний суд. Саме тому 18 лютого 1996 року президенти країн Боснія та Герцеговина, Хорватія та Сербія підписали угоду «Правила дороги» («Rules of the Road»), що базується на кооперації місцевих судів та Трибуналу. Ця угода була розроблена в Офісі Прокурора МТКЮ; вона мала у собі критерії визначення чи є зібрані докази суттєвими відповідно до міжнародних юридичних стандартів для висування звинувачення чи продовження арешту [98]. Докази до Трибуналу мала надсилати місцева поліція.

Критики зазначають, що через «Правила дороги» певні звинувачення пригальмували етнічну реінтеграцію на місцях. Окрім того, так як Трибунал діяв за змішаною правовою системою (поєднання елементів англо-саксонського та континентального права), відбулось певне протиріччя пунктів угоди та місцевих реалій. Наприклад, на місцеву поліцію було покладене завдання збирати докази та надавати їх Трибуналу, як це прийнято у західній системі права; проте у Європі поліція має інші функції щодо найсерйозніших злочинів. Поза тим, «Правила дороги» не впорались із завданням стримати місцеву поліцію від зловживання владою щодо політичних опонентів, адже не запропонували ні моніторинг поліції, ні ефективну модель підзвітності та перевірок [135]. Реалізація механізму змінилась, коли з 2004 року була встановлена відповідальність головного прокурора Боснії та Герцеговини за виконання цієї угоди. Таким чином, кооперації локальних судів та МТКЮ подекуди несвідомо заважала поліція.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що реформа поліції реалізувала далеко не всі цілі, що очікувались підписантами Дейтонських угод та

суспільства. Присутність міжнародних поліцейських сил, хоча і покращила рівень безпеки на вулицях та провела навчання поліціантів, викликала питання щодо суверенітету. Локальна структура поліції виявилась громіздкою та слабко кооперованою, не дивлячись на реалізацію права кожної громади на захист.

Компонент освіти, хоча не є часто згадуваним у контексті миробудівництва, є надзвичайно важливим із точки зору постконфліктного врегулювання, відновлення зв'язків у суспільстві та реконструкції держави. Як агент соціалізації, освіта грає центральну роль у репродукції суспільної ідеології та нормативних цінностей. Більш того, саме освіта вважається серцем формування національної ідентичності та конструювання уявленої спільноти, особливо в періоди активного націєбудування [44]. Освіта просуває певну соціальну реальність; враховуючи, що у різних груп вона може бути особлива, освіта у мультиетнічних та мультикультуральних спільнотах потребує особливої уваги. Тому у постконфліктних суспільствах питання освіти може викликати суперечки, адже воно стосується участі у контролі, розподілі знань та влади на державному рівні [91]. За умови незадоволення різних меншин щодо освіти, ставляться під загрозу безпека та визнання, які є одними із основоположних потреб індивідів; це впливає на життя звичайних людей.

Окрім функції навчити, освіта ще й має особливе соціальне значення саме як елемент «нормального життя». Освіта вважається однією із основних можливостей соціального ліфту як запорука високого соціального статусу та матеріального благополуччя. На думку Стефансона, уявний конструкт «нормального життя» можна інтерпретувати як ідею соціального прогресу та створення модерної, культурної особи, яка має свою втілення в міському населенні середнього класу [125]. Освіта виступає ключем до культурної ідеї благополуччя та статусу, тому є потужним політичним та символічним компонентом в житті людей після війни.

У Дейтонських угодах не йшлося про настанови щодо реформи освіти; вона була вказана лише як базове право людини. Таким чином, трансформація освіти була залишена на розсуд інституціям локального рівня. Це, у свою чергу, призвело до 14 міністерств освіти (два міністерства, 10 кантональних міністерств, окрема адміністрація для Брчко та міністерство на державному рівні). На противагу, Республіка Сербська має високоцентралізовану систему освіти. Окрім того, уряди кожного кантону в Федерації Боснія та Герцеговина зобов'язані передавати контроль над освітою муніципалітетам у районах, де більшість населення муніципалітету відрізняється від більшості населення всього кантону [129]. Таким чином, серед 10 кантонів в ФБіГ є 5 босняцьких, 3 хорватських та 2 змішаних. Особливо у змішаних кантонах місцеве врядування часто є етнічно поляризованим процесом, що сприяє реескалації конфлікту; всі суперечності між локальним етнізованим та федеральним мультиетнічним рівнями. Така ситуація виникла, в тому числі, через бажання кантонів захистити свою автономію через освіту. Цікаво, що кантони із хорватським населенням прийняли свою власну програму навчання, а босняцькі – загальнофедеральну. У змішаних же кантонах впроваджені обидві програми, що призвело до внутрішнього розділення у школах на різні класи, так звана політика «дві школи під одним дахом». Це означало не лише різні програми, а й просторову сегрегацію, що вплинула і на соціальну сегрегацію [69]. 2010 року, Парламент ФБіГ прийняв резолюцію щодо багатоетнічних адміністративних систем освіти, але ця ініціатива була саботована на локальному рівні.

Тривалий час після війни, школи зазнавали етнічно-політичних поділів та виступали ареною боротьби за контроль політичними елітами [91]. Під час дослідження контенту підручників, була виявлена глорифікація певної нації та надання образу ворога іншим націям [69]. Таким чином, дітей залучали до конструкції «ми» — «вони», що продукує упередження та напругу між групами та може призвести до реескалації конфлікту. Ці знахідки були підтверджені й

іншими дослідженнями, зокрема, Кукур, аналізуючи підручники з мови, літератури та історії, встановила наявність націоналістичного дискурсу та підкреслення відмінностей між групами [69].

Такі тренди продовжують мати місце, незважаючи на те, що після війни Офіс Верховного Представника закликав до реформи освіти задля «прибрання політики зі шкільних кабінетів» та те, що 1999 року ОБСЄ взяло на себе відповідальність за реалізацію цієї реформи. Варто зазначити, що представник місії ОБСЄ у Боснії та Герцеговині заявив 2007 року, що міжнародна спільнота не спромоглась на адекватне реагування на програми навчання воєнного часу та меседжами, що вони містили в собі і які суперечили Дейтонським угодам; міжнародні партнери не побачили, що «з найперших днів поствоєнної реконструкції школи почали становити загрозу державному довгостроковому миру та стабільності» [129].

Розглядаючи фокус вивчення, зокрема, історії у Боснії та Герцеговині, варто зауважити, що 2000 року був заборонений імпорту підручників. Проте, разом із цією ініціативою виникла проблема нестачі навчальних книг та, особливо, написання таких книг боснійськими сербами та боснійськими хорватами, погляди яких суперечили наміченій політиці реформи освіти. Щодо релігійної освіти, то, на думку дослідників, опис протилежних релігій має у собі негативну компоненту [129].

Поряд із освітою постає питання мови. У Боснії та Герцеговині офіційними вважаються три мови, відповідно до провідних етносів, а саме бошняків, сербів та хорватів. Однією із складностей є використання різних алфавітів, адже бошняки та хорвати послуговуються латиницею, а не кирилицею. Такий розподіл посилює поляризацію у суспільстві.

Таким чином, адміністративний поділ негативно вплинув на галузь освіти. Не дивлячись на право визначення громадами доцільної шкільної програми, це призвело до сегрегації як культурно-етнічної, так і просторової. Така ситуація

становить загрозу усьому миробудівництву у постконфліктній Боснії та Герцеговині, адже гальмує його та уможлиблює повторення збройного конфлікту в майбутньому.

Хоча фокус цієї дисертації полягає ув інструментах миробудівництва державного рівня, звернути увагу на ініціативи недержавних організацій також є важливим. Вони можуть свідчити про рівень підтримки та згоди з виробленою політикою порання із наслідками війни; більш того, ці ініціативи вказують на прогалини рішень та можливостей державного апарату, реагуючи на них початком своєї діяльності.

Одна із найвідоміших громадських починів у сфері подолання вислідів збройного протистояння є RECOM – регіональна комісія зі встановлення фактів про військові злочини та різноманітні порушення прав людини. Поле їх досліджень обмежувалось територією колишньої Югославії та охоплювало період 1991-2001 років. Ця установа є продуктом співпраці Боснії та Герцеговини разом із Сербією та Хорватією; ініціативу виявили Центр гуманітарного права в Сербії, Центр дослідження та документації в Боснії та «Документа» у Хорватії, які і створили першопочаткову коаліцію, що згодом почала розширюватись. RECOM організовувала круглі столи та консультації з громадянськими спільнотами, правозахисними організаціями, потерпілими у війні та культурною інтелігенцією [28]. На основі цих заходів, було вироблено проект Статуту. Проте, сама комісія не створена й досі.

Однією із найскладніших задач у поствоєнний період є пошук та ідентифікація зниклих безвісти. Ураховуючи складне становище державного апарату після війни та велика кількість жертв війни у Боснії та Герцеговини, це завдання видалось ще більш комплексним. Особливу складність у цій діяльності становили практики масових поховань та подальших перепоховань, що часто стосувались лише частини могили; таким чином, останки однієї людини можуть бути знайдені у незліченній кількості локацій.

Особливо у перші роки після війни, цим стали займатись міжнародні організації. Поштовхом до активної діяльності іноземних установ стало, зокрема, невдале попередження геноциду у Сребрениці. Одними із перших шукати та ідентифікувати останки стали Міжнародний комітет Червоного Хреста та Лікарі без Кордонів; їх активність почалась з місцевості Сребрениці, потім поширилась й на інші локації [132]. До цього процесу долучились і США: 1996 року за ініціативою тодішнього президента Білла Клінтона була створена Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (ICMP).

До 2001 року діяльність міжнародних організацій щодо останків осіб ускладнювалась перешкодами доступу до місць поховань, чинених державними службовцями та політиками, які були зацікавлені у прихованні своїх дій під час війни. Комісія запросила до Боснії та Герцеговини багато іноземних спеціалістів судової медицини; незважаючи на це, прогрес був повільний. До 2000 року, лише 10% зі знайдених останків були ідентифіковані [85]. Стало зрозуміло, що стандартні процедури судової медицини не в силах впоратись із таким обсягом роботи, що стало приводом для розробки нової технології ідентифікації ДНК постраждалих від війни: ДНК знайдених кісток порівнювали із ДНК членів сім'ї. Така технологія вперше застосовувалась у конфліктах великого масштабу [132].

Робота міжнародних організацій та Комісії призвела до створення Інституту зниклих безвісти (MPI), що згодом став державним органом відповідальним за ідентифікацію осіб. Окрім того, на пізніших стадіях ICMP допомагала з розробкою та підтримувала прийняття Закону щодо зниклих безвісти (2004), а також сприяла відкриттю національного Інституту зниклих безвісти. Закон застосовується до осіб, які зникли в період з 30 квітня 1991 року по 14 лютого 1996 року. За ним, потреба в фінансовій підтримці може бути надана членам сім'ї зниклого безвісти, якщо вони не користуються іншими правами, що включають у себе фінансову допомогу, як-от інвалідність, пенсія тощо. Якщо перед членом сім'ї між цією та іншою фінансовими допомогами, він

може обрати більш вигідну [37]. Загалом, Закон більше сфокусований на пошуку (останків) зниклих. Подати заявку на пошук особи не боснійського громадянства можна, якщо вона була зареєстрована на тій території або її сім'я має докази її перебування на тій території. Також у Законі прописана пеня за невиконання або перешкоджання виконанню обов'язків чиновниками.

Однією із особливостей Боснії та Герцеговини є мультиетнічність; вона ж і деяким чином призвела до конфлікту. Тому одним із численних напрямів, що охоплює діяльність НГО в Боснії та Герцеговині, є створення та надання майданчику для діалогу індивідів та громад. Діалогом називають процес обговорення певних питань, у результаті якого бажаним є прийти до нових понять та розумінь, які об'єднують різних індивідів та груп; основна активність тут є розповісти свою історію та вислухати інших, а не перемогти своїми аргументами [52]. Діалог не фокусується на вирішенні проблем, проте намагається відновити зруйновані стосунки [54]. Вважається, що саме діалог здатний позитивно вплинути на відновлення суспільства після війни та сприяє примиренню конфліктуючих сторін.

У Боснії та Герцеговині діалогом займається, зокрема, Діалоговий центр Нансен. Це є практична реалізація тренінгової програми «Демократія, права людини та мирне конфліктне врегулювання», що було презентоване 1995 року в школі Нансен в м.Ліліхаммер, Норвегія. Перший центр Нансен у Боснії та Герцеговині почав працювати 2000 року в Сараєво; наразі він діє ще у близько десяти містах. Основною їх місією є діалог між етнічними та національними спільнотами заради попередження подальших конфліктів [156]. Працівники діяли не лише на території центру, а й проводили заходи в інших локаціях, зокрема школах. У деяких спільнотах, центру Нансен вдалось винести питання етнічності поза дужки обговорення проблем, наприклад, питання соціально-економічного напрямку та благоустрою [89].

Таким чином, зі складністю поствоєнної ситуації, наслідками збройного протистояння та певними обмеженнями державного апарату, Боснії та Герцеговині допомагають впоратись міжнародні та місцеві недержавні організації. Сфера їх діяльності охоплює різні сфери: документування злочинів, пошук загиблих, налагодження комунікації між спільнотами. Деякі з організацій настільки вплинули на процес постконфліктного врегулювання, що їх діяльність знайшла своє відображення у створенні нових державних органів та визначення державної політики.

Висновки до розділу 2

Постконфліктне врегулювання наслідків збройного протистояння в Боснії та Герцеговині мало враховувати певні особливості тієї країни та ситуації, а саме внутрішній етнічно-релігійний поділ, слабкість державних інститутів та участь держав-сусідів. При створенні Дейтонських угод за участі сторін конфлікту та міжнародних партнерів, на основі цих характеристик був запропонований план миробудівництва. Він зафіксував впровадження унікального адміністративного поділу, створення нових інституцій та здійснення реформ, описаних у цьому розділі. Досвід миробудівництва був проаналізований за планом розбудови миру, виробленим у попередньому розділі. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії під керівництвом ООН виніс вирoki певним високопосадовим злочинцям та виокремив індивідуальну і колективну відповідальності, проте зазнав критики щодо певних процедур. Адміністративний поділ Боснії Герцеговини на два (згодом три) політичних суб'єкти із своїм адміністративним розгалуженням в кожному забезпечив право самоврядування, але це послабило державу та призвело до протиріч у прийнятті рішень. Постконфліктна судова система Боснії та Герцеговини спочатку великою мірою керувалась міжнародними організаціями, проте згодом склад судового апарату став здебільшого національний; не дивлячись на недоліки,

вдалось реорганізувати судову систему. Реформа поліції, на яку був високий запит суспільства, на жаль, призвела до створення громіздкої структури та не змогла зменшити рівень недовіри населення. Загрози постконфліктному врегулюванню криються, зокрема, в галузі освіти, де етнічний та адміністративний поділи призвели до існування трьох навчальних планів та сегрегації дітей. Таким чином, оцінка практики миробудівництва міжнародними акторами є надто неоднозначною; з огляду на це, варто зосередити увагу на самостійних можливостях держави урегулювати конфлікт. У наступному розділі за такими ж сферами будуть проаналізований досвід України у (пост)конфліктному врегулюванні. Таке написання слова «постконфліктний» обумовлено незавершеністю збройного протистояння на українській території.

РОЗДІЛ 3. (ПОСТ)КОНФЛІКТНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

У цьому розділі розглянуті ініціативи (пост)конфліктного врегулювання, які реалізовані або плануються до реалізації в Україні. Перший підрозділ окреслює особливості країни, передумови початку збройного конфлікту та перебіг подій. Другий підрозділ аналізує Мінські домовленості на предмет наявності заходів розбудови миру, у тому числі в порівнянні з Дейтонськими угодами. Третій підрозділ присвячений реалізації Мінської угоди та державних ініціатив в Україні, враховуючи досвід Боснії та Герцеговини.

3.1. Огляд держави Україна: витоки конфлікту та хід подій

Україна – країна, що належить до Східної Європи. Має своїми сусідами Польщу, Словаччину та Угорщину на заході, Білорусь на півночі, Російську Федерацію на півночі та сході і Румунію з Молдовою на західному півдні. Має виходи до Чорного та Азовського морів. Територія держави складає 603 628 км², що робить її найбільшою серед європейських; столиця розташована у Києві. Населення України станом на 2014 рік оцінювалось у 45 мільйонів осіб; вже 2015 року, внаслідок окупації певних регіонів, цей показник знизився на 3 мільйони. Щодо населення, то переважаючою національністю є українці (близько 78%); також представлені росіяни (близько 17%), інші ж національності складають максимально 0,6%. Офіційною мовою є українська, яку вважають рідною близько 67%; другою за поширенням мовою є російська, рідна для приблизно 30% громадян. Використання української мови переважає на півночі та заході, а південь та схід демонструють більшу популярність російської мови [159]. Ці дані є станом на останній перепис населення. Враховуючи те, що в Україні належність до етносу не означає використання його автентичної мови, соціологи почали пропонувати нові моделі пояснення самоідентифікації: так, Валерій Хмелько запропонував концепцію біетнорів – індивідів, що на основі крові та

мови не можуть чітко ідентифікувати себе з однією групою, натомість або поділяють ознаки декількох груп, або мають плаваючу ідентичність [32].

Появу великої групи росіян на території України задля постійного місця проживання, окрім географічної близькості можна пояснити декількома історичними подіями. По-перше, частина територій України декілька століть перебувала у складі Російської імперії. По-друге, після розвалу імперії Україна опинилась у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік, з головними органами керування у Москві, і пробула тут приблизно століття. Починаючи із 1980-х років, коли була проголошена політика гласності, почався процес отримання незалежності певними республіками. Україна стала незалежною 1993 року; це рішення підтвердилось результатами всеукраїнського референдуму (90,32% за) [159], і процес відокремлення відбувся мирно. Явного протистояння між регіонами та різними групами не було, окрім Помаранчевої революції 2004 року, коли електорат двох кандидатів у президенти проявив поділ за частинами країни.

Обраний демократичним шляхом президент України 2013 року не підписав договір про початок процесу вступу до Європейського Союзу, як було обіцяно, та застосував силу до мирних мітингарів у центрі Києва, що вилилось у масові протести в багатьох регіонах України. На фоні вибору курсу на Європейський або Митний Союз, серед населення загострились питання самоідентифікації; через це посилилось протистояння регіонів та різних груп за політичними преференціями та мовою і, дуже опосередковано, етносом. Завдяки поширеним новинам, що мали в собі елементи дезінформації, прихильники цивілізаційного курсу на Митний Союз (де головує Російська Федерація) почали занепокоюватись щодо створення новою владою ним перешкод для проживання. Через приблизно 4 місяці від початку протестів, невідомі збройні формування висадились у Автономній Республіці Крим та встановили свій політичний режим, а саме доєднання до Російської Федерації, провівши референдум,

результати якого засвідчили бажання кримчан полишити перебування у складі України (не визнаються міжнародною спільнотою). Незабаром, пересування воєнізованих угруповань та застосування ними зброї почалося у Донецькій та Луганській областях. Певні частини цих областей були захоплені, і на їх території утворено т.зв. Донецьку та Луганську народні республіки (не визнаються міжнародною спільнотою). Тут також був проведений референдум за кримським зразком. Російській Федерації приписують утворення, керівництво та забезпечення постачання цих республік, і частина міжнародної спільноти відкрито про це заявила; але через гібридний характер цього військового конфлікту, встановлення акторів-учасників викликає труднощі. Пошук шляху вирішення конфлікту привів сторони конфлікту та міжнародних партнерів до Мінська; було укладено декілька угод, 2014 та 2015 року, проте умови досі є невиконаними, адже як мінімум одна сторона не виконує домовленості. Наразі конфлікт вважається замороженим; Україна ухвалила і ухвалює необхідні закони та стратегії для повернення Донбасу, проте підтримує економічну блокаду.

3.2. Мінські домовленості як спроба швидкого врегулювання конфлікту

Мінськими домовленостями називають комплекс документів, розроблений та підписаний після початку збройного конфлікту. Станом на кінець 2018, Мінські домовленості включають в себе два етапи: Мінський протокол за вересень 2014 року та Мінська угода від 12 лютого 2015 року.

Мінський протокол розроблявся за участі представника ОБСЄ Посла Хайді Тальявіні, Другого Президента України Леоніда Кучми, Посла Російської Федерації в Україні Михайла Зурабова та керівників т.зв. невизнаних республік Олександра Захарченка та Ігоря Плотницького (хоча вони зазначені як приватні особи). Датою його прийняття стало 5 вересня 2014. Із 12 пунктів, зафіксованих у цьому документі, переважна більшість з них стосуються демілітаризації у

короткостроковій перспективі (іншими словами – заходи щодо припинення вогню). У цьому руслі, сторони домовились про припинення вогню, відведення військ, забезпечення моніторингу з боку іноземних партнерів (зокрема на державному кордоні), негайне звільнення всіх полонених та заручників, впровадження заходів щодо урегулювання гуманітарної кризи [13]. Щодо більш довгострокової перспективи, то тут було домовлено про такі заходи, як надання амністії учасникам збройного протистояння, прийняття закону про децентралізацію та плану щодо економічного відродження територій Донбасу, продовження інклюзивного національного діалогу, забезпечення проведення виборів на територіях Донбасу. У Меморандумі, що був прийнятий після цього, 19 вересня 2014 року, деталізувались та розширились вищезазначені пункти: наприклад, уточнювались види зброї та деталі виконання плану щодо відведення військ. У подробицях описувалось відведення зброї від лінії зіткнення із вказанням калібрів зброї та кілометражу [5].

Загалом, у Мінському протоколі увага була більше зосереджена на заходах припинення вогню. Окрім того, хоча засвідчувались наміри розпочати децентралізацію, ще не йшла мова про особливий статус для непідконтрольних територій. Це була перша зустріч, тому подібні акценти не видаються дивними. Незважаючи на Протокол, бойові дії продовжились, а т.зв. невизнані республіки провели вибори всупереч домовленостям. У той час, як Україна активно взялась виконувати принаймні частину пунктів, протилежна сторона продовжила наступ вглиб території України; остаточний зрив угод зафіксований подіями у Дебальцево.

Мінська угода за 2015 рік містить в собі Декларацію на підтримку Комплексу заходів щодо виконання Мінських домовленостей 12 лютого та безпосередньо Комплекс заходів. У Декларації, Президенти України та Російської Федерації разом із Канцлером Німеччини та Президентом Франції засвідчують повну повагу до суверенітету та територіальної цілісності України,

виступають за мирне урегулювання конфлікту та мають намір виконати домовленості. Німеччина та Франція зазначили, що готові надати допомогу у відновленні банківської системи на постраждалих територіях шляхом можливого створення міжнародного механізму для реалізації соціальних виплат. Окрім того, вони виступають за переговори щодо енергетичної безпеки. Разом із цим, зазначено про створення переговорної групи задля зниження рівня занепокоєності Російської Федерації щодо обрання європейського курсу Україною [1]. З огляду на контроль за виконанням угод, було вирішено створити контрольний механізм у Нормандському форматі, що має складатись із високопосадовців міністерств закордонних справ.

Сам Комплекс заходів щодо виконання Мінських домовленостей, підписаний попередньо названими особами, на цей раз містив 13 пунктів. Багато пунктів дублювали попередній Протокол: припинення вогню, відведення військ та озброєння, амністія, звільнення заручників (після відведення), забезпечення моніторингу та діалогу, врегулювання гуманітарної ситуації. Серед дещо оновлених та нових пунктів, було зафіксовано план відновлення соціо-економічних зв'язків підконтрольних та окупованих територій (зокрема соціальні виплати) через міжнародний механізм та реконструкції Україною сегменту своєї банківської системи на територіях конфлікту. Окрім того, фіксувалось внесення змін в Конституцію задля децентралізації та надання особливого статусу територіям Донбасу (ці зміни мали бути внесені до кінця 2015 року) [2]. У Комплексі заходів зазначалось, що Україна вже прийняла Закон про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» і після відведення військ мають розпочатись діалог та вибори. Державний кордон мав бути відновлений після проведення місцевих виборів.

На відміну від Мінського переговорного процесу 2014 року, у домовленостях наступного року щодо певних заходів з'явилися дедлайни

виконання угод, хоча й дещо розмиті (наприклад, після проведення виборів). Окрім того, вперше щодо виведення військових формувань та найманців з території України вжито слово «іноземні». Ще одна особливість полягає в тому, що вперше хоча б частково названі діючі актори конфлікту, окрім України, бо в домовленостях 2014 року або конкретно називалась Україна, або пункти договору набували форми інфінітивної форми дієслова без зазначення виконавців. У 2015 ж році названі іноземні формування (що їх мають вивести, знову без вказання конкретного актора) та військові сили окупованої території (що вони мають відвести свої війська від лінії зіткнення). Відмінним від 2014 року також є долучення Франції до процесу переговорів.

Всі вищеназвані документи були опубліковані російською мовою, і це можна трактувати як декларацію політичної позиції. По-перше, навіть якщо українські представники розуміють цю мову, де вона, до речі, не є офіційною, вона є абсолютно новою для іноземних партнерів, які брали безпосередню участь у Мінських переговорах та, відповідно, мають долю відповідальності за цей процес. По-друге, російська мова є офіційною для Російської Федерації, якій закидають участь у воєнному конфлікті, хоча і не зазначили це прямо письмово або усно. Більш того, саме російська була визнана офіційною у т.зв. невизнаних республіках. Не дивлячись на те, що російська мова є однією із мов ООН і тією мовою, якою декілька століть розмовляли на територіях нинішніх пострадянських країн, публікація документів Мінських домовленостей лише російською може бути розцінена як надмірний реверанс у бік РФ та непідконтрольних територій.

Експерти зазначають політико-правові ризики Мінських домовленостей. Однією із загроз називають відсутність законодавчого оформлення політичних зобов'язань перед сторонами угод, які б передбачали відповідальність органів державної влади. Через це, президент позбавлений можливості обґрунтувати для уряду та парламенту доцільність ухвалення певних рішень, які є вимогою інших

сторін переговорів. Окрім того, подібна правова невизначеність надає поле політичним утворенням, що входять в органи на загальнодержавному та місцевому рівнях, для представлення своїх ініціатив з метою створення перешкод президенту та іншим акторам [15]. Більш того, непрописане законодавче регулювання мирного процесу може призвести до спроб винесення питання Мінських домовленостей на розсуд громадян, а саме на всеукраїнський референдум; наприклад, для Колумбії подібний сценарій став перепорою для утримання миру.

Друга загроза полягає у тому, що легітимність та дієвість Мінських домовленостей залежить від зовнішніх акторів: їх політичний статус і вага підтримуються лише стимулами і примусами, які можуть застосовуватись Німеччиною та Францією. Більш того, бачення миру, яке накладається на ці угоди, продиктовані уявленнями Європи. Хоча політична вага посередництва цих країн, що є найбільші та одні із найуспішніших у своєму регіоні, спирається на рішення Європейської Ради про застосування секторальних та персональних санкцій проти Російської Федерації [15]. Проте особиста роль нинішніх керівників Франції та Німеччини у здійсненні тиску на РФ може результовуватись для України в ізоляцію у випадку зміни влади у європейських країнах.

Порівнюючи Дейтонські та Мінські мирні угоди, можна виділити декілька відмінностей та спільних пунктів. Щодо відмінностей, то вони здебільшого продиктовані різницею контекстів (війна на всій території Боснії та Герцеговини і збройні конфлікти на певних територіях України). Щодо часової перспективи, то Дейтонська угода більший фокус має на довгостроковість, а саме створення нових інститутів та структур задля подолання наслідків збройного конфлікту та унеможливлення його повторення, подекуди вказуючи термін близько п'яти років; Мінська ж угода більше концентрується на негайних або короткострокових рішеннях, як-от відведення військ та проведення виборів. Це

пов'язано з фазою конфлікту, в якій знаходились ці держави, та ступенем комплексності заходів конфліктного врегулювання.

У кейсах двох держав, суттєво відрізняється роль міжнародних акторів: у Боснії та Герцеговині саме вони стали архітекторами миру, аж до того, що здійснювали безпосереднє керівництво певними напрямками у цій країні. Серед причин такої широкої участі іноземних організацій в локальному миробудівництві можна назвати занепокоєність територіальною близькістю збройного протистояння (БіГ знаходиться в Європі) та т.зв. почуття провини за невдале попередження та зупинення конфлікту, а точніше піклування про авторитет держави на світовій арені як сильного лідера. В Україні ж, західні партнери виступили скоріше в ролі медіаторів та оформлювачів домовленостей аніж агентами вирішення конфлікту.

На відміну від Дейтонських угод, де всі сторони конфлікту, як внутрішні, так і зовнішні, долучились до процесу обговорення пунктів домовленостей та засвідчили готовність до їх виконання підписами, під Мінськими угодами хоча й стоять підписи представників різних сторін, їх статус та посада не мають повноважень провадити зміни та реформи держави (колишній президент, посол, приватні особи). Більш того, в Дейтонських угодах були чітко прописані обов'язки кожного учасника, у той час як в Мінських угодах навіть названі далеко не всі. Неназивання учасників конфлікту в угоді або іменування їх загальними термінами (наприклад, іноземні війська) та підписи їх представників під нею викликають дисонанс; ще більший дисонанс виникає щодо пункту, в якому вказано, що контактна група планує обговорювати певні питання задля пояснення Російській Федерації її перспектив за умови євроатлантичного курсу України. Таке визначення учасників може негативно вплинути на виконання досягнутих домовленостей.

Щодо мілітаризованої частини, то обидві угоди містять в собі пункти про відведення військ та роззброєння. На території Боснії та Герцеговини під час та

після збройного протистояння (за угодою) перебували міжнародні миротворчі сили, а згодом й спеціальні поліцейські сили; у Мінських домовленостях прописаний лише моніторинг міжнародних спостерігачів. Ув угоді Боснії та Герцеговини є пункти щодо проведення виборів на всій території держави; зафіксовані умови участі, нові правила обрання тощо; у Мінських домовленостях йде мова про вибори на території, де відбувається збройний конфлікт, і процедура виборів залишається без змін. Така різниця продиктована відмінностями перебігу конфлікту. Поза тим, Дейтонські угоди стали новою Конституцією та запровадили новий адміністративний поділ; Мінські угоди ж, на другому етапі, містили в собі зобов'язання провести децентралізацію та внести поправки в Конституцію заради надання особливого статусу Донбасу. У цьому контексті, угоди обох держав мають спільне. Питання амністії в обох угодах окреслено схожим чином: вона надавалась всім причетним до збройного конфлікту, окрім тих, хто вчинив міжнародні злочини.

На відміну від Дейтонських угод, де ретельно були прописані пункти щодо повернення біженців та переміщених осіб, створення для них умов та дотримання їх прав, Мінські домовленості не містять в собі схожих вказівок. Таке неспівпадіння можна було б пояснити різницею охоплення збройним конфліктом територій та перспектив часу, проте невключення переміщених осіб в план врегулювання конфлікту, навіть такого, що більше спрямований на демілітаризацію, може свідчити про неготовність держави поратись із такими наслідками та ігнорування або нерозуміння проблеми. Можливо, підписанти угоди планували врегулювати ситуацію з переміщеними особами ув економічному плані розвитку та реконструкції Донбасу, розробка якого зазначена в Мінській угоді, але вона є такою, що потребує вирішення просто зараз. Розробка плану економічного розвитку в Боснії та Герцеговині не була вказана в Дейтонських угодах; але створювались іноземні органи, що мали слідувати за впровадженням реформ та розпоряджатись ресурсами. Додатково,

Україна взяла на себе відповідальність відновити соціо-економічні зв'язки з непідконтрольними територіями. Цей пункт, як і декілька інших в Мінській угоді, містить в собі не лише ієрархію повноважень (держава сильніша за регіон), а й покладає зобов'язання врегулювання конфлікту лише на одну сторону. Таке формулювання хоча і підкреслює авторитет та міць держави, проте певним чином ставить сторони угоди в нерівні умови. Це відрізняється від Дейтонських угод, де рівність всіх учасників та їх повноважень і статусів була надзвичайно принциповою для розробки цих домовленостей та подальшої відбудови країни.

Окрім засторог, зазначених вище, із досвіду імплементації Дейтонських угод можна виділити певні загрози, що можуть проявитися і в кейсі України. По-перше, численна кількість дослідників та практиків засвідчили поляризацію боснійсько-герцеговинського суспільства внаслідок заходів врегулювання, що їх пропонувала мирна угода, а саме адміністративний поділ та надання адміністративним одиницям виключного права самоврядування аж до створення власних органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Окрім підкреслення розділень між групами, така реформа негативно вплинула на ефективність загальної державної системи. Із іншого боку, не дивлячись на загрозу сепаратизму, яка в Боснії та Герцеговині так і не зникла після війни, надання громадам власної владної структури вплинуло на неповторення конфлікту. На противагу федералізації у БіГ, українська модель децентралізації видається більш ефективною, адже громади мають об'єднуватись не за етнічним принципом. Проте, надання особливого статусу наразі непідконтрольним територіям має бути виваженим та задовольняти інтереси і держави загалом.

Загалом, Мінська угода намагається надати найшвидше врегулювання конфлікту. Певні пункти цих домовленостей мають часткову схожість із Дейтонськими угодами, такі як демілітаризація, питання адміністративного поділу, амністія. Проте суттєво різниться роль міжнародних акторів та визначення учасників конфлікту і їх участь у створенні угоди. Також в

українській угоді немає пунктів щодо переміщених осіб. Зважаючи на досвід Боснії та Герцеговини, в децентралізації може критися загроза постконфліктному врегулюванню.

3.3. (Пост)конфліктне врегулювання в Україні: сучасні кроки та перспективи

Після підписання Мінських домовленостей, Україна почала реалізовувати пункти угоди на своїй території. Разом із цим, було розпочато впровадження декількох власних ініціатив. Ураховуючи продовження збройного конфлікту, Україна також розпочала пошук правосуддя на світовій арені. Виконання Мінської угоди, нові реформи та звернення до Міжнародного кримінального суду описані у цьому підрозділі.

У своєму пошуці шляхів врегулювання конфлікту, Україна звернулась і до правових засобів захисту прав інтересів держави та громадян. Із 2014 року, Україна знаходиться у тісній співпраці з Міжнародним кримінальним судом щодо наміру подати позов проти Російської Федерації; наразі МКС розглядає позов України і щодо Криму, і щодо Донбасу. Це перша спроба держави пошуку правосуддя саме у цьому суді.

Міжнародний кримінальний суд отримав своє заснування на основі Римського Статуту від 17 липня 1998 року. Цій події передували багаторічні переговори багатьох держав світу: враховуючи політичну ситуацію того часу та кількість конфліктів у світі, на часі було створення нового міжнародного судового органу, що регулював би суперечки та претензії між державами, проте розробка самого Статуту, який є, по суті, зводом законів, забрала багато часу, адже держави не хотіли поступатися своїми інтересами. Тим не менш, новий судовий орган під егідою ООН був створений [63]. Діяти він почав із 2002 року; розташований у м.Гаага, Нідерланди.

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду стосується геноцидів, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, що прописано в Римському Статуті. Оцінюючи кейси, що їх подають як позови, МКС звертає увагу на те, чи є зараз процес правосуддя щодо цього у самій державі та її спроможність це виконати. Зазначено, що МКС діє як комплементарний орган. Цей Суд має право відмовитись від розгляду позову якщо заявлені злочини вже розглядаються у національних державних органах як міжнародні злочини; держава-позивач сама спроможна це зробити; якщо особи, названі у позові, вже мають вирок щодо заявлених злочинів; якщо заявлені злочини є недостатнього масштабу [63]. Виходячи з цього, Україні потрібно довести масштаб злочинів та відсутність національних судових процесів щодо цих злочинів.

Разом із створенням міжнародного судового органу, виникло питання юрисдикції саме щодо сфер міжнародного та національного права разом із дією вироків МКС на території держав. Загалом, більше ніж 100 держав ратифікували Римський статут та адаптували своє національне законодавство під нього [155]. Україна ж підписала його ще 2000 року, проте досі не ратифікувала і не внесла необхідні зміни до законодавства. Після початку збройних конфліктів на своїй території, Верховна Рада визнала юрисдикцію МКС, використавши статтю 12(3) Римського Статуту, за якої держава, що не є повноцінною стороною Статуту, може визнати тимчасову юрисдикцію Суду щодо конкретного кейсу [40]. Після цього, прокурор МКС почав попереднє вивчення фактів та розслідування дій, зазначених у в українській заяві (щодо Майдану, Криму та Донбасу); зокрема, перевірялось, чи можна визнати ці дії як злочини проти людяності. 2015 року, Верховна Рада оприлюднила ще одну заяву, якою визнавалась юрисдикція МКС з метою притягнення до відповідальності відповідно до статей 7 та 8 (злочини проти людяності та воєнні злочини), що мали місце на території України від 20 лютого 2014 року та були скоєні високопосадовцями РФ та керівниками т.зв.

невизнаних республік [8]. Таким чином, юрисдикція МКС набула персонального принципу.

Нератифікація Римського Статуту позбавляє Україну певних можливостей. По-перше, вона як асоційована учасниця (після заяв ВР) не має формального статусу перед Судом, тому не може послуговуватися організаційними та процесуальними правами, що їх мають держави-ратифіканти. Більш того, Україна тепер має зобов'язання співпрацювати із Судом, що включає в себе і передачу підозрюваних, проте наразі не має національного правового механізму виконання цього завдання. Додатково, за умови розгляду справи у національному суді, адвокат тієї особи, яку хочуть видати, може оскаржити правомірність юрисдикції через невідповідність Конституції та Кримінального кодексу [30]. Цим чином, Україна може стикнутися із гальмуванням процесу кримінального переслідування і іноземців, і своїх громадян, які скоїли злочин. З огляду на це, ратифікація Римського Статуту не чинила б перешкод міжнародному кримінальному переслідуванню та модернізувала б українське законодавство відповідно до викликів сьогодення.

Із часу оголошення України про намір позиватися, Міжнародний кримінальний суд намагається встановити, чи може він взяти до розгляду позови України. Звіт такої діяльності міститься, зокрема, в звітах Офісу прокурора МКС. У своєму аналізі, ця установа посилається на дані Управління Верховного комісара ООН з прав людини, що збирається Моніторинговою місією ООН; окрім того, використовувались дані недержавних організацій [145]. Найостанніший звіт Прокурора МКС вийшов 5 грудня 2018 року. Щодо Криму, то він підтвердив попереднє визначення цього конфлікту як міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією та засвідчив окупацію тієї території. Щодо непідконтрольних територій на сході України, то той збройний конфлікт визначений як міжнародний та внутрішній збройні конфлікти. Також перевіряється наявність доказів «віроломного вбивства» (події

в Іловайську), вбивства та тортури. На всіх конфліктних територіях розглядається чинення злочинів насильницького зникнення та сексуального характеру. Офіс Прокурора все ще збирає докази, щоб їх було достатньо для відкриття справи [7].

У своєму позові до Міжнародного кримінального суду проти Російської Федерації, Україна закидає РФ порушення Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Конкретне прохання України було застосувати до РФ тимчасові заходи, серед них – домогтися припинення підтримки різного ґатунку груп, що були помічені у терористичній діяльності та дискримінаційного тиску. Проте певні фахівці права зазначили, що цей позов є під загрозою, адже присутній брак доказів та невизначеність України (станом на 2017 рік) щодо статусу війни або антитерористичної операції. Питання виникнули також і до компетентності юристів української сторони [148]. Ці застереги варті уваги, адже за схожим шляхом пішла Грузія, що подала позов проти РФ через події 2008 року, проте програла справу. Наразі Україна очікує рішення МКС щодо початку розгляду справи.

Порівнюючи із кейсом Боснії та Герцеговини та зважаючи на незадовільний стан судової системи (корупція, затягування справ) в Україні та невизначеність її законодавства щодо воєнних злочинів, створення міжнародного органу розслідування та переслідування видається вдалою альтернативою. Проте на заваді цьому стоять декілька практичних та юридичних питань. По-перше, з огляду на історію створення трибуналів, можна стверджувати, що їх заснування базується на масовості та серйозності порушень прав людини; так, трибунали були створені під Другу світову війну, югославські війни та геноцид в Руанді. По-друге, вони були засновані у той час, коли держави, що постраждали від війни, перебували у стані неспроможної держави; Україна ж такою не є і не визнана. Більш того, робота трибуналу уповільнюється,

а подекуди унеможлиблюється, через механізм кооперації, на якому ґрунтується вся його робота: кооперація має бути як із внутрішніми органами влади, так і з іншими державами. Ураховуючи обставини конфлікту на Донбасі, через які його називають гібридною війною, та, як було зауважено попередньо, недостатня прописаність учасників конфлікту в Мінських угодах, держави-учасники конфлікту можуть відмовитись від співпраці, а саме надання свідчень, доказів та видачі своїх громадян трибуналу. Всі ці ризики є і щодо МКС, проте вони значно менші. Тому звернення до Міжнародного кримінального суду є більш доцільним рішенням аніж лобіювання ідеї створення трибуналу.

Таким чином, у своєму намаганні домогтись правосуддя в міжнародній площині, Україна зіштовхнулась із декількома перешкодами. По-перше, це є нератифікація Римського Статуту, як і невідповідність міжнародного та національного законодавства. У порівнянні із трибуналом, позов до МКС видається більш вдалим кроком; проте воно потребує часу та є компліментарним; це означає, що державі необхідно провадити і власне правосуддя.

Відповідно до Мінських домовленостей, Україна мала забезпечити жителів наразі непідконтрольних територій східної України права самоврядування; власне, це була одна із головних умов тих регіонів, що лунала у публічному просторі від початку війни. Вислідом цього став Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування окремих районів Донецької та Луганської областей» від 17 березня 2015 року. Примітно, що це стало виконанням одного із пунктів перших Мінських угод.

У певних статтях цей Закон дублює ідею Мінської угоди. Так, у статті 3 зазначено про недопущення кримінального переслідування, притягнення до відповідальності та призначення покарань щодо подій на тих територіях. Разом із цим, була прописана і заборона дискримінації з приводу тих подій цивільними інституціями. У статті 7, вказується про надання Україною соціально-

економічної підтримки територіям ОРДЛО: затверджується цільова програма, передбачаються кошти у загальнодержавному бюджеті, запроваджується особливий режим здійснення господарської та інвестиційної діяльності, що спрямована на відновлення об'єктів різного ґатунку, створення робочих місць тощо [10].

Щодо самоврядування, то у статті 5 закріплено право врядування та виборності згідно Конституції та законів України; у статті 6 вказується, що місцеві та центральні органи влади можуть укладати між собою угоди щодо економічного, соціального та культурного розвитку регіону. Окрім того, на тлі самоврядування, у статті 9 закріплювалось створення народної поліції, що мала бути створена на місцях в ОРДЛО задля охорони громадського порядку; вони мали діяти за українськими законами [10].

У цьому Законі також були пункти, що торкалися ідентичності. Так, стаття 4, з посиланням на Закон «Про засади державної мовної політики», підкреслює право мовного самовизначення та вільного спілкування. Локальні органи влади мають сприяти використанню інших мов, у тому числі російської, як у побуті, так і в публічному просторі. Більш того, питання ідентичності знайшло своє відображення і у політичній площині: стаття 8 надала місцевим органам влади право сприяти розвитку транскордонного співробітництва, що стосується вирішення спільних проблем та налагодження добросусідських відносин між ОРДЛО та «органами місцевого самоврядування окремих районів з адміністративно-територіальними одиницями Російської Федерації» [10].

Не дивлячись на те, що цей Закон був прийнятий як виконання вимог Мінської угоди, він має ряд як нейтральних, так і негативних аспектів для держави Україна. Серед заходів, що дійсно можуть сприяти встановленню миру, можна вважати розробку економічного плану відновлення територій Донбасу, адже це свідчить не лише про зацікавленість держави у тому регіоні, а й у готовності взяти на себе відповідальність за її розвиток. Іншим позитивним

пунктом цього Закону є гарантування права самоврядування та виборності в ОРДЛО, адже це не суперечить Конституції та законам України. Разом із тим, у цьому Законі є певні статті, що можуть крити в собі певні загрози. Наприклад, амністія, хоч і вважається ефективним інструментом врегулювання конфлікту, може викликати неприйняття в суспільстві. Окрім того, забезпечення реалізації права мовного самовираження, як воно зафіксоване в Законі, може призвести до ще більшого політичного та культурного відокремлення того регіону. Найсерйознішу ж загрозу становить в собі надання права адміністративним одиницям ОРДЛО укладати, за своєю суттю, міждержавні угоди з адміністративними одиницями РФ; це ставить під сумнів авторитет та суверенітет держави Україна та може каталізувати процес сепарації того регіону.

У порівнянні із кейсом Боснії та Герцеговини, Україна зазнала мінімальних змін щодо свого адміністративного поділу. Міжнародні актори не долучились до керування державою; більш того, право самоврядування ОРДЛО, прописане у Законі, все ж таки ґрунтується на українському законодавстві. На прикладі Боснії та Герцеговини, надання виключного права самоврядування припинило збройне протистояння, проте не вирішило конфлікт та створило складнощі для державної структури; Україні варто враховувати цей досвід при формулюванні особливого статусу регіонів та дбати про національну безпеку.

Конкретно за Мінськими угодами, Україна не мала зобов'язань вносити зміни до своєї виконавчої та судової системи. Проте, були створені певні нові виконавчі органи, посади та розпочалась судова реформа, що мали той чи інший рівень успіху.

Серед органів, що діяли в Україні до конфлікту, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є тією установою, результати діяльності якої мають конкретні результати. Цей орган розглядає звернення громадян, що постраждали від війни, та надає консультативну допомогу. Поза тим, одним із пріоритетів діяльності стало визволення полонених; Уповноважений контактує із т.зв.

невизнаними республіками та Російською Федерацією з метою обговорення умов звільнення заручників. Більш того, цей орган долучений до створення нового механізму задоволення позовів осіб постраждалих від війни та захисту їх прав [6]. На відміну від Боснії та Герцеговини, цей орган за складом є національним. Додатково, від 2014 року у Верховній Раді з'явився Уповноважений Президента України з мирного врегулювання конфлікту в Донецькій і Луганській областях. Таким чином, утворилась система, за якої законодавчі рішення приймаються з огляду і на власного Уповноваженого, і президентського. Це сприяє всебічному розгляду законодавчих ініціатив на предмет ймовірної ефективності врегулювання конфлікту.

Як і в Боснії та Герцеговині, в Україні є Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. Воно було засновано майже відразу після початку збройного конфлікту. МінТОТ займається широким рядом питань: захист прав переміщених осіб та політичних в'язнів, розробка плану конфліктного та постконфліктного врегулювання, попередження екологічної катастрофи, відновлення інфраструктури, реституція культурних цінностей тощо [142]. Серед їх здобутків – налагодження механізму соціальних виплат, забезпечення права вступу до українських вищих навчальних закладів студентів з непідконтрольних територій та розробка «Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб» 2017 року, план реалізації якої був схвалений у листопаді 2018 року. Окрім цього міністерства, у листопаді 2018 року було створено Міністерство у справах ветеранів; воно ще не розпочало свою роботу.

На відміну від Боснії та Герцеговини, де був створений новий механізм розслідування та переслідування воєнних злочинців шляхом створення Палати воєнних злочинів та Спеціального департаменту, Україна, загалом, залишилась в межах законодавства та органів, що є незмінними з доконфліктних часів. Разом із цим, у листопаді 2018 року стало працювати Державне бюро розслідувань, що займається злочинами у сфері службової діяльності та корупції; злочинами,

скоєними працівниками правоохоронних органів, зокрема в сфері правосуддя; військовими злочинами [138]. Розслідування правопорушень українськими військовими може стати новим елементом постконфліктного врегулювання.

У Боснії та Герцеговині були створені нові судові органи, ще з керівництвом міжнародної спільноти. Україна ж провадить свою судову реформу самостійно. Новий Закон «Про судоустрій і статус суддів» був прийнятий 2016 року. Були скасовані Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ і Вищі господарський та адміністративний суди України; реорганізувався Верховний суд; було створено два нових суди: Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд [11]. Окрім того, оновились система судів: тепер вона складається з місцевих та апеляційних судів та Верховного Суду. Щодо складу суддів, то були підвищені вимоги до їх набору, зокрема вікового та професійного цензу, і звужено їх імунітет. Додатково, змінений Кримінально-процесуальний кодекс дозволив запровадити систему електронного суду, гарантувати більшу відкритість судових процесів тощо. Наразі проходить переатестація суддів, що проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів; відмова від неї означає можливість звільнення з посади. Цікаво, що ще до початку переатестації звільнилось близько третини українських суддів [144]. Незважаючи на це, громадськість критикує переатестацію за порушення процедур відбору.

Утім, навіть із змінами в судовій системі, українське законодавство досі лишається неадаптованим до потреб конфліктного та постконфліктного періодів. Щодо Кримінального кодексу України, то його розділ XX присвячений злочинам проти миру та міжнародного порядку. Стаття 436 забороняє пропаганду війни, а стаття 437 стосується покарання щодо розв'язання агресивної війни. Окрім того, ККУ передбачає покарання за порушення законів та звичаїв війни (стаття 438), застосування зброї масового знищення (стаття 439), а також розробка, виробництво, придбання, зберігання, збут та транспортування такої зброї (стаття

440). Описуючи дії, що порушують звичаї війни, стаття 438 називає жорстоке поводження із військовополоненими або цивільним населенням, примушення до примусових робіт, розкрадання національних цінностей та застосування засобів ведення війни, що є забороненими міжнародним правом. Такі діяння можуть отримати покарання до 15 років позбавлення волі або довічного ув'язнення. Стаття 447 містить в собі покарання для осіб, які причетні до воєнного найманства. Кримінальний кодекс включає в себе також статтю 440 про екоцид та статтю 441 про геноцид [4]; примітно, що визначення геноциду співпадає із визначенням Римського Статуту. Окрім того, національне законодавство є незрівнянно вужчим за міжнародне: наприклад, Так, за українським законом мародерство це – викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених, тоді як відповідно до Римського статуту мародерство це заволодіння будь-яким майном без згоди його власника для особистого користування.

Багато експертів зазначають про те, що українське законодавство потребує змін та доповнень у зв'язку з нагальністю потреби порання із наслідками конфлікту. Наприклад, хоча стаття 438 надає можливість притягнення до відповідальності за воєнні злочини, проте конкретизація та деталізація ряду кримінальних проступків є недостатніми. Більш того, експерти зазначають про надзвичайно малий перелік кількості дій, що підпадають під цю категорію та незрозумілість, на які саме міжнародні правові акти посилається держава у цій статті [141]. Це призводить до того, що кількість випадків притягнення до відповідальності за цією статтею залишається маленькою і стосується обвинувачень у загальних, а не міжнародних злочинах, що призводить до винесення більш м'яких видів покарань [17]. Наприклад, застрелення поранених військових слідчі зараз кваліфікують як навмисне вбивство [141]. Поза вищеописаними проблемами законодавства, до реформи судочинства та й наразі проблема реалізації процедури відшкодування жертвам конфлікту жертвам через суди. Наразі, позови приватних осіб щодо компенсації через суд, навіть виграні

у трьох інстанціях, касаційний суд відправляє на повторний розгляд до районного суду [149].

Підсумовуючи, можна навести висновок зі звіту USAID: в Україні немає цілісної моделі розслідування та переслідування осіб підозрюваних у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права [17]. Незважаючи на судову реформу та роботу інших державних органів, в тому числі новостворених, недосконалість законодавства гальмує зміни та розвиток механізму розгляду звернень громадян, постраждалих від війни. Більш того, окрім захисту прав та гарантування певних виплат військовим, переміщеним особам та дітям, які перебували на території воєнних подій, в Україні досі відсутній механізм призначення та виплати компенсацій всім категоріям постраждалих від війни. Поки що, держава може задовольнити потреби в житлі та роботі лише невеликій кількості прохачів. Отже, Україна має вдосконалити наявну базу та внести поправки щодо подолання наслідків війни. Досвід Боснії та Герцеговини може стати в нагоді як приклад моделі поєднання міжнародного і національного законодавства та створення нових інституцій розслідування і переслідування осіб, які вчинили злочини в умовах війни. Більш того, разом із розробкою нової моделі розгляду звернень, Україні слід створити стратегію розгляду справ про воєнні злочини із прописаними правилами та термінами виконання, як було реалізовано в Боснії та Герцеговині.

Щодо реформування поліції, то після подій Майдану та початку збройного конфлікту, у суспільства нагально постала потреба реформування сектору безпеки. На той час, маючи стабільно невисокий відсоток довіри, міліція ще й заплямувала свою репутацію участю у розгоні мирних протестувальників та бездіяльністю під час початку захоплення українських територій збройними формуваннями. Така ситуація стала поштовхом до реформування правоохоронних органів.

На етапі розробки законопроекту, вже відбулись певні процеси, що були слабко можливі у попередні часи. До створення законопроекту долучилась віце-міністерка МВД, яка мала досвід реформування поліції в інших країнах. Більш того, урахувався принцип community policing (діяльність поліції, орієнтована на громаду): поліція мала стати відкритою для громадян та пояснювати свої дії; саме тому законопроект зосередився на детальному, проте простому описі дій та повноважень поліцейського. Передбачалось, що окрім офіційного звіту, громадяни будуть отримувати детальний розбір проблем. Створювався єдиний державний стандарт діяльності правоохоронних органів. Окрім того, допуск громади також передбачався через відкритий набір поліцейських [135]. Цей законопроект був прийнятий і став Законом «Про Національну поліцію».

Новий Закон «Про Національну поліцію» від 12 січня 2015 року закріпив нову градацію напрямів: кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція, поліція особливого призначення [9]. Поза тим, на відміну від попереднього закону про міліцію, у цьому Законі є декілька нововведень, а саме: проведення дисциплінарною комісією службових розслідувань, включення представників громадськості до дисциплінарної комісії, відділення поліції від МВД, реорганізація дорожньої поліції та спецпідрозділів, відкритий набір [140]. Більш того, скоротилась кількість працівників поліції, змінилась процедура відбору (була створена комплексна система, що включала в себе, наприклад, психологічні тести), відбулось оновлення забезпечення та підвищення заробітної платні [147]. Із прийняттям нового Закону, до поліції стало можливо потрапити набагато ширшому колу громадян.

Протягом перших років після прийняття Закону, відбувалась переатестація працівників Національної поліції. Не дивлячись на високі очікування суспільства та відкритість процесу переатестації, її результати були визнані незадовільними. Ураховуючи високу корумпованість та подекуди непрофесіоналізм міліції, 7%

звільнених є невисоким показником. Експерти вважають, що це відбулось через неправильне планування процедури та відсутність у атестаційної комісії повноважень звільняти, залишати або рухати кар'єрною драбиною; остаточне рішення було не за нею [139].

Робота нової Національної поліції є під пильним наглядом із боку громадськості; ще від початку діяльності, вже були знайдені певні неспіхи. Експерти зафіксували збільшення рівня злочинності у порівнянні із роботою міліції, пояснюючи це невідповідністю новообраних поліціантів [147]; проте, підвищення кількості правопорушень може бути пояснене обставинами наявності збройного конфлікту на території держави. Окрім того, непридатність поліціантів до роботи була помічена завдяки їх частковій необізнаності із законами та нормами; це звикли пояснювати недостатньою кількістю часу, відведеної на навчання. Реакцією суспільства на такі недоліки стало зниження рівня довіри на 10-15% порівняно із 2015 роком [147].

Робота Національної поліції щодо конфліктного врегулювання наразі має певні обмеження. За словами Омбудсмена Нацполіції, всі кримінальні злочини в умовах війни, навіть скоєні на невідконтрольних територіях, вносяться в єдиний реєстр досудового розслідування. Очікується, що після створення відповідного механізму або завершення збройного протистояння задокументовані злочини будуть розслідувані [150].

У рамках загальнодержавного курсу на децентралізацію, зараз обговорюється можливість створення поліції місцевого самоврядування. У Боснії та Герцеговині, поліцію має кожна адміністративна одиниця; це створило громіздку структуру зі слабким рівнем кооперації, проте реалізувало право громади на самовизначення та безпеку. В Україні воно може зіграти на краще у випадку нівелювання загроз національній безпеці. Окрім того, Україні варто розробити дорожню карту умов роботи поліції в обставинах збройного конфлікту.

Щодо галузі освіти, то після початку збройного конфлікту, декілька українських вищих навчальних закладів виїхали з непідконтрольних територій. Ця кількість сягає 16 ВНЗ та 10 наукових установ; вони переїхали до різних міст України: Вінниця, Харків, Кривий Ріг. За приблизними оцінками, майже 4 тисячі викладачів та біля 35 тисяч студентів тепер займаються науковою діяльністю поза окупованими територіями [146]. Більш того, МінТОТ та Міністерство освіти та науки розробили механізм вступу до українських ВНЗ абітурієнтів з непідконтрольних територій. Для них діє спрощена процедура вступу: необов'язкове складання ЗНО, наявність паспорту та атестату (замість нього можна пред'явити тимчасову довідку зі школи); відкриті освітні центри «Донбас-Україна», «Крим-Україна». Абітурієнт має подати заяву та заповнити освітню декларацію; він проходить державну підсумкову атестацію з української мови та історії України і складає вступний іспит з одного предмета [137].

Як реакція державних органів, що відповідають за освітню галузь, наказом МОН України від 16.06.2015 року була прийнята оновлена Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, що окреслила бажання держави виховати прийдешні покоління із високим рівнем самосвідомості та здатні адекватно реагувати на виклики сучасності. Патріотичне виховання має ґрунтуватись на повазі до національних символів, участі у громадському житті та готовності захищати суверенітету та територіальної цілісності України; у той же час, у Концепції вказані і загальні цінності як-от повага до прав людини, верховенство права, рівність перед законом та толерантне ставлення до інших культур. Також у цьому документі було прописане впровадження військово-патріотичного комплексу виховання. Шляхами реалізації цієї Концепції було визначено удосконалення нормативно-правової бази, проведення культурних заходів та популяризація патріотичних ідей, активна співпраця з громадянським суспільством, інформаційне забезпечення підтримки ідей Концепції. Окрім того, було прописане впровадження плану патріотичного виховання в шкільні

предмети: наприклад, для математики запропоновано складати задачі про Україну та її символи і вчити праці українських математиків [3]. Концепція була розроблена на період 2015-2019 років.

У контексті (пост)конфліктного врегулювання, Український інститут дослідження екстремізму вказує, що цілі демократичного розвитку, запропонованого у вищевказаному документі, деякою мірою стимулюють до діалогового вирішення конфліктних питань. Ув умовах війни, що сприяє полярному мисленню, агресивному реагуванню та застосування насильства, елементом патріотичного виховання мають стати конфліктологія та популяризація ненасильницьких підходів до обговорення та вирішення проблем, наприклад, медіація; частково це зазначено і в Концепції [18]. Окрім того, примиренню сприятиме зафіксовані толерантність до інших культур та повага до прав людини; в обставинах наявності зламів та напруження в суспільстві через різницю груп у своїх поглядах, навчання таким цінностям може прискорити процес врегулювання конфлікту.

Як і в Боснії та Герцеговині, в Україні є декілька спірних моментів щодо шкільних підручників із історії України. За результатами контент-аналізу Іващенко та Куликова, підручники з історії пропонують моноетнічний виклад історії, не враховуючи інші групи [23]; це суперечить Концепції. Окрім того, ще до початку збройного конфлікту в академічних колах обговорювалась можливість створення підручника спільної історії, тобто залучити фахівців сусідніх країн. Примітно, що саме на сході на півдні України ця ідея отримала найбільшу підтримку серед батьків та вчителів (для вчителів показник підтримки був 40-60%) [16].

За цими ініціативами можна стверджувати, що Україна використовує галузь освіти як інструмент (пост)конфліктного врегулювання: держава надала можливість молодим громадян непідконтрольних територій не рвати зв'язків із Україною та інтегруватися у суспільство у підконтрольних областях. Більш того,

держава внесла певні корекції до концепції освіти заради зміцнення національної безпеки; у свою чергу, це може зіграти роль соціального клею для молодих людей. Проте, як і в Боснії та Герцеговині, варто звернути особливу увагу на зміст шкільних підручників, особливо з історії України.

Із початком збройного конфлікту, до заходів врегулювання долучились і недержавні організації. Зокрема, Українська Гельсінська спілка з прав людини активізувалась щодо досліджень миробудівництва (зокрема, питань перехідного правосуддя) та організації круглих столів (як для громадськості, так і для співробітників уряду). Це одна із небагатьох організацій, що долучила до дослідження врегулювання конфлікту експертів із іноземним досвідом. Окрім того, УГСПЛ долучилась до створення законопроекту «Про засади державної політики захисту прав людини в умовах подолання наслідків збройного конфлікту», який відповідає міжнародним стандартам і концепціям перехідного правосуддя. Метою законопроекту є: впровадження людського виміру в політику подолання наслідків збройного конфлікту та забезпечення реалізації заходів щодо відшкодування збитків жертвам війни; притягнення винних до відповідальності; дотримання права знати історичну правду про хід подій, гарантія неповторення збройного конфлікту методом інституційних реформ та встановлення шляхів соціальної єдності та примирення [12]. Досягнення цих цілей планується через створення дієвого судового механізму, розробку програми відшкодування збитків, створення інституту документування подій тощо. Обмеження реалізації цього проекту полягає, зокрема, в економічній площині. Подібний законопроект став чи не першою спробою розробки плану компенсацій на державному рівні.

У свою чергу, Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів одним із пріоритетів своєї діяльності визначила реалізацію концепту діяльності поліції, що орієнтована на громаду серед українських громад. Разом із цим, УМДПЛ займається моніторингом

діяльності МВС та Національної поліції; на основі даних такого спостереження, організація розробляє нові стандарти забезпечення прав людини у взаємодії з правоохоронними органами, проводить тренінги та семінари для співробітників поліції, долучається до законотворчої діяльності [143].

До врегулювання конфлікту також долучились ті недержавні організації, що займаються проведенням діалогів. Інститут миру та порозуміння напрямками своєї діяльності визначив відновні практики в громадах: фасилітація, медіація, кола рішень. Працюють вони і з молодшими поколіннями: у школах проводяться тренінги з медіації. У свою чергу, Одеська обласна група медіації сприяла зниженню напруження між групами, відмінними за політичними поглядами, в Одесі після подій травня 2014 року. Більш того, інтерес до діалогу посилюється і серед практиків, і серед науковців: ще у 2014 році була проведена конференція “Інструменти діалогу як засобу подолання кризових явищ: міжнародний досвід та перспективи застосування в Україні”. Також у цій сфері працюють і міжнародні організації, наприклад, ОБСЄ.

Підсумовуючи, діяльність недержавних організацій виступає як підтримка державного плану врегулювання, а подекуди навіть випереджує його. Пропонуються нові механізми розгляду запитів громадян, створюються законопроекти, здійснюються моніторинг та розробка рекомендацій. Часто діяльність організацій спрямована на сектор безпеки та правосуддя, що позитивно впливає на хід конфліктного врегулювання, адже ці сектори вважаються одними із найважливіших із точки зору розбудови миру. Більш того, популяризація відновних та діалогових практик вирішення конфліктів є ефективним методом, бо спонукає людей та громад знаходити шляхи виходу із конфлікту самотійно і не витрачаючи ресурси держави; поза тим, це сприяє підвищенню рівня толерантності та переміщення фокусу з людських якостей, що викликають неприйняття, на спільне вирішення проблеми. Вдалим кроком є поширення таких практик серед молоді. Загалом, як у Боснії та Герцеговині,

недержавні організації в Україні долучаються до врегулювання конфлікту і на державному рівні.

3.4. Програма дослідження «Оцінка заходів плану (пост)конфліктного врегулювання в Україні»

Проблема дослідження. Останні чотири роки, для України є актуальним пошук шляхів врегулювання конфлікту та порання із його наслідками. На цей час, Україна вжила різних кроків у намаганні деескалювати конфлікт: підписання мирних угод, звернення до міжнародних судових установ, реформи адміністративного поділу, поліції та судів. Проте раптовий початок збройного конфлікту, вади державних структур, відсутність досвіду вирішення подібних ситуацій та досить побіжне ознайомлення із зарубіжними практиками врегулювання конфлікту гальмує вихід із протистояння та унеможливлення його повторення. Тому наразі є актуальною розробка комплексної державної стратегії (пост)конфліктного врегулювання, що враховувала б особливості кейсу, міжнародний досвід (зокрема Боснії та Герцеговини) та дієві практики розбудови миру. Як відгук на це, в Україні активізувались академічне, правозахисне та урядове середовища; зокрема, це проявляється в організації круглих столів, обговорень та конференцій, результатом яких стають збірки тез, аналітичні записки, програми відновлення певних секторів. Але досі рідкісними є ті проекти, де у складі присутні представники різних середовищ; зазвичай, присутня гомогенність груп за професійною ознакою, у той час як для розробки плану врегулювання конфлікту максимально важливо залучити репрезентантів якомога більшої кількості професійних спільнот. Із огляду на ці обставини, це дослідження покликане з'ясувати думку експертів, які представляють організації різних спрямувань і рівнів, щодо врегулювання конфлікту в Україні, а саме їх

фахову оцінку наявним державним заходам, визначення переваг і недоліків та рекомендацію щодо практик розбудови миру в Україні.

Об'єктом цього дослідження є (пост)конфліктне врегулювання в Україні.

Предметом дослідження є експертна оцінка заходів (пост)конфліктного врегулювання в Україні.

Метою цього дослідження є розробка рекомендацій щодо (пост)конфліктного врегулювання в Україні на основі інтерв'ювання експертів та теоретичних напрацювань представників академічного середовища.

Задля досягнення поставленої мети, були розроблені наступні *завдання*:

- виявити, як експерти розуміють поняття врегулювання конфлікту;
- з'ясувати думку експертів щодо пріоритетних сфер, на які має бути спрямоване врегулювання конфлікту;
- виявити, як експерти оцінюють державні кроки щодо врегулювання конфлікту;
- визначити загрози та перешкоди для впровадження миробудівничих практик.

Відповідно до завдань, можна припустити наступні *гіпотези*:

1. Шляхи врегулювання конфлікту в уявленні експертів включають в себе більшою мірою миробудівничі, ніж військові стратегії.
2. Пріоритетними сферами для врегулювання конфлікту, на думку експертів, є економічна та безпекова.
3. На думку експертів, більшість із імplementованих державою ініціатив стали лише частково успішними.
4. На думку експертів, певні миробудівничі ініціативи мають в собі приховану загрозу, зокрема, особливий порядок самоврядування.

Критерій відбору респондентів: експертом вважається представник урядової структури, правозахисної організації або наукової установи, чия діяльність пов'язана із вивченням та впровадженням практик врегулювання

конфлікту, а досвід роботи становить не менш за 3 роки. Пошук респондентів здійснювався методом снігової кулі, який доцільно використовувати для відбору професіоналів у певному середовищі та спрощення доступу дослідника до цього закритого середовища.

Обґрунтування методу дослідження: під час експертного інтерв'ю, розмова набуває сфокусованого характеру, а тема, логіка і форма запитань визначаються заздалегідь та фіксуються у гайді [19]. Разом з тим, у інтерв'юера є можливість корегувати хід інтерв'ю відповідно до обставин опитування кожного експерта; він може ставити додаткові питання, зважаючи на хід обговорення питань або знання про діяльність експерта. Більш того, у процесі відповіді, респондент може розповісти про особистий унікальний досвід. Зважаючи на критичну важливість думок та досвіду опитуваних для цього дослідження, саме метод експертного інтерв'ю з напівструктурованим гайдом дозволить виявити нові погляди на досліджувану проблему.

Інтерпретація понять:

(Пост)конфліктне врегулювання – комплекс заходів відновлення та реконструкції інститутів, що проводиться державою самостійно або з участю зовнішніх акторів в період наявності збройного конфлікту або після його завершення із метою реконструкції держави та суспільства і неповторення протистояння задля задоволення потреб та повернення до мирного існування.

Захід (пост)конфліктного врегулювання – політичний або соціальний інструмент, що застосовується державою або організацією з метою виходу із конфлікту та спрямовується на подолання наслідків та глибинних причин.

Сфера (пост)конфліктного врегулювання – сукупність соціальних та політичних інститутів і структур, пов'язаних спільними завданнями та цілями.

Основні етапи дослідження:

- формування програми дослідження
- формування гайду інтерв'ю

- відбір респондентів та отримання їх згоди
- технічна підготовка до проведення інтерв'ю (вибір локації, часу та пристрою запису)
- польовий етап (проведення інтерв'ю)
- обробка результатів
- підготовка аналітичного звіту.

У наступному підрозділі цієї магістерської роботи буде розглянуто результати, отримані в ході дослідження думок експертів щодо врегулювання конфлікту в Україні. Також, у рамках аналізу даних, буде проведено порівняння із кейсом Боснії та Герцеговини.

3.5. Аналіз результатів дослідження «Оцінка заходів плану (пост)конфліктного врегулювання в Україні»

У ході дослідження було зібрано 4 інтерв'ю із наступними експертами: Михайло Пекарчук (головний спеціаліст відділу з питань конфліктного та постконфліктного врегулювання в Міністерстві тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб); Марія Бурцева (аспірантка Інституту всесвітньої історії Національної Академії Наук України); Данило Євтухов (асоційований фахівець з соціальної психології та аналізу даних у НГО «Девелопмент Фаундейшн»); Ігор (викладач українського ВНЗ, колишній працівник органів прокуратури). Останній респондент побажав змінити ім'я у публікації результатів через колишню роботу в правоохоронних органах. Перші двоє експертів визначені як спеціалісти щодо Боснії та Герцеговини, адже їх діяльність пов'язана із вивченням цього кейсу. Інші двоє експертів визначені як такі, що знають більше про український досвід. Інтерв'ю було проведено за єдиним гайдом; для експертів з Боснії та Герцеговини у питаннях про цю країну було озвучено, яка саме це країна; для експертів із України ці питання були зазначені як питання про загальний міжнародний досвід.

Перший блок питань стосувався визначення врегулювання конфлікту, його плану та виконання його Україною. Розробляючи визначення, всі експерти зазначили як негайні дії на кшталт відновлення контролю над кордоном, припинення бойових дій та відновлення конституційного ладу, так і довгострокові заходи як-от компенсації збитків та реінтеграція територій; згадувались і заходи щодо глибинних причин конфлікту. Якщо узагальнити визначення, сформульовані експертами, то врегулювання конфлікту – «це комплекс заходів, які сприяють зменшенню активності конфліктної ситуації, укладенню перемир'я або тимчасових домовленостей, та які, в ідеалі, призводять до повного припинення конфлікту» (Марія); більш того, «врегулюванням конфлікту є не тільки припинення військових дій», а й «реінтеграція територій і населення» (Михайло).

Опитані експерти відстоювали ідею мирного шляху виходу із збройного протистояння. Найчастіше називались безпекова та військова сфери в контексті відновлення правопорядку на окупованих територіях. Окрім того, були згадані відновлення інфраструктури та гуманітарна компонента (освіта, охорона здоров'я), економічна стабілізація та проведення виборів. Експерти зазначили, що у разі неприпинення участі РФ у конфлікті самотужки Україна із виходом із конфлікту не впорається; експерт-представник урядової структури вказав про запровадження міжнародної перехідної адміністрації як можливого фактору врегулювання конфлікту. У оцінці заходів держави щодо врегулювання конфлікту, експерти зауважили розмитість загального плану та свої побоювання щодо нереалізації потрібних заходів. Серед причин, що можуть впливати на це, було названо проросійське лоббі та небажання РФ виконувати домовленості.

Наступний блок запитань розкривав думку експертів щодо звернення України до Міжнародного кримінального суду. Всі експерти визнали цей крок доцільним «з точки зору права та дипломатії» (Ігор), адже це «визначає Російську Федерацію як державу-агресора у площині міжнародних відносин» (Данило) та

Україну «як сторону, зацікавлену у врегулюванні конфлікту» (Марія). Визначаючи перспективність цього заходу, експерти були дуже обережні у своєму оптимізмі, вказуючи перешкоди, які можуть стати на заваді винесення рішення на користь України: ефективність можлива «у разі справжньої політичної волі міжнародної спільноти притягнути до відповідальності РФ» (Ігор) та за таких факторів як «незмінність дипломатичного курсу, поступ у внутрішній інформполітиці та інформаційної експансії на окуповані території, підтримка обороноздатності, дотримання міжнародних гуманітарних та соціально-економічних зобов'язань» (Данило). У будь-якому разі, позов України є «початок процесу притягнення до відповідальності» (Михайло), але можливо, що «рішення, прийняте на нашу користь навряд чи матиме вплив на позицію та дії агресора (РФ)» (Марія).

Щодо перспективи створення міжнародного трибуналу, то думка експертів з Боснії та Герцеговини на цей рахунок схиляється до відсутності (або сумнів у їх наявності) підстав для створення такого органу: «головною підставою для створення міжнародного трибуналу... стало скоєння низки злочинів проти людства та масового насилля... Оскільки в Україні подібні дії не відбувалися/не зафіксовані (не були масовими, або ж, можливо, не відомі), я не вбачаю підстав для створення міжнародного трибуналу. Окрім цього, сам конфлікт позиціонується українською стороною як АТО, а не як повноцінна війна» (Марія). Також зазначалась важливість наявності волі України у цьому питанні: «трибунал в бік російських правлячих еліт та військових злочинців є можливим, утім, за обов'язкової умови — постановки українською стороною цієї дії як необхідної та невідкладної» (Данило). Утім, двоє експертів вказали можливість створення трибуналу на підставі кількості скоєних злочинів неукраїнською стороною та того факту, що Україна вже почала процес притягнення до відповідальності сторін конфлікту.

Наступний блок включав у себе питання щодо особливого порядку самоврядування в ОРДЛО та доцільності зміни адміністративного устрою. Підважуючи перспективу Закону щодо особливого порядку місцевого самоврядування в ОРДЛО, думки експертів охопили широкий діапазон. Позитивні наслідки вбачались в тому, що цей Закон є одним із пунктів Мінських домовленостей, отже, сприятиме порозумінню сторін конфлікту; також вказувалось, що «такий статус також має низку вигод та, можливо сприятиме певним правовим інтерпретаціям на користь України» (Марія). З іншого боку, «як зараз, так і у майбутньому можлива його інтерпретація не на користь цілісності України (методами фальсифікації позиції населення/місцевої влади... у процесі прийняття певних рішень)» (Марія). Серед умов, які мають бути виконані для ефективності цієї ініціативи, називались наступні: «прийняття територіями ОРДЛО реформованої системи самоврядування та адміністрування та низки інших, реалізованих в Україні за останні роки... та підтримки правопорядку з залученням миротворчих структур ООН без включення представників РФ» (Данило); «проте ОРДЛО має пройти спершу процедуру очищення від ворожих елементів і пропаганди (промисловість, бізнес, громадський сектор)» (Ігор).

Аналізуючи досвід адміністративно-територіального поділу Боснії та Герцеговини, експерти з цієї тематики вважають таку систему недоцільною з низки причин: відсутність етнічного поділу всередині України; політична криза, з якою Боснія та Герцеговина не впоралась досі. Практично всіма експертами були названі певні фактори, які становитимуть загрозу ескалації та реескалації конфлікту за умови впровадження подібної системи в Україні, наприклад залежність «від думки «місцевої еліти», яка, цілком вірогідно, може бути залежною від рішень РФ. Таким чином така система загальмує реформи та євроатлантичну інтеграцію України. Безумовно, думка населення тимчасово окупованих територій є важливою, проте вона повинна мати своє відображення

в рамках можливостей, які наразі існують в українському конституційному полі» (Михайло). Вказувалось, що створення своїх органів влади «породжує потенційний конфлікт у майбутньому» (Ігор).

Інший блок питань стосувався судової системи розгляду запитів громадян щодо відшкодування збитків, завданих в умовах збройного конфлікту. Всі експерти були одноголосні у своїй незадовільній оцінці відповідності цього механізму викликам сучасності, незважаючи на те, що мова йде «про загально визнані права компенсації... і держава має їх гарантувати та забезпечувати» (Ігор). Однією із складностей, що мають вплив на таку ситуацію, є незавершеність збройного протистояння: «поки існує конфлікт, вирішення питання відшкодування збитків, на мою думку, не може бути остаточним. Адже важко оцінити в деяких випадках масштаби збитків» (Михайло). Серед змін та умов, які потрібно виконати для покращення цього механізму, були люстрація та реформа судової системи, узгодження законодавства, вирішення економічних питань (наявність достатніх ресурсів для всіх виплат); «він потребує конкретного встановлення механізму виплат... із бюджетних фінансів, що має бути передбачено у державному бюджеті. Окрім цього, він потребує встановлення конкретної об'єктивної оцінки параметрів для задоволення або відмови у позовних вимогах (оскільки за встановлення чіткого механізму проведення виплат компенсації, з'явиться певна кількість заявників, які фальсифікуватимуть власні втрати із метою отримання державних коштів)» (Марія).

Підважуючи модель створення нових судових органів із міжнародними представниками в їх складі, як то було в Боснії та Герцеговині, всі експерти визначили такий підхід як можливо ефективний, адже він «дозволяє реорганізувати систему судів та законодавства і вплинути на боротьбу із корупцією» (Ігор). Зокрема, зазначалось про можливість його реалізації «з залученням миротворчих структур ООН, без включення представників РФ» (Данило) та у тимчасовій перспективі: «такий підхід має право на існування,

проте є тимчасовим» (Михайло). Щодо доцільності реалізації такого органу в Україні, всі експерти одностайно підтримують таку ідею, часом із певними заувагами, наприклад: «в перехідний період можливо задіяння іноземних представників, проте в майбутньому, такі представники мають передати повноваження до громадян України» (Михайло). Серед позитивних аспектів такого органу називалось те, що у Боснії та Герцеговині «у судових органах були представлені представники різних національних громад» (Марія), тому є сподівання на включення різних груп до складу новоствореного органу. Зважаючи на позитивний міжнародний досвід подібної моделі, українській владі «варто її спробувати» (Ігор).

Наступний блок містив в собі питання щодо поліції, її реформи та впливу на врегулювання конфлікту. Зауважуючи надзвичайну важливість та нагальну потребу суспільства у цій реформі, всі експерти поділяють думку, що процес реформування має свої недоліки та не призвів до бажаних результатів; половина експертів вважає, що така ситуація спостерігається через незавершеність реформи, а не через її неефективність: «потрібно розуміти, що після затвердження такої реформи відбувається процес її впровадження... відповідно, потрібно враховувати помилки і рухатись далі на цьому шляху» (Михайло); «я вважаю реформаційний процес у Національній поліції незавершеним. Більш того, низка «неприємних» ситуацій (як-от шоломи без обов'язкового маркування; застосування сили до учасників/учасниць мирних виступів; призначення на високі керівні посади кадрів «міліцейського зразка...свідчить про фактичне збереження на багатьох щаблях поліцейської верхівки «старого наповнення у новій оболонці» (Марія); «не досягнуто ефективного розслідування та невідворотності настання відповідальності за правопорушення» (Данило). Всі експерти погоджуються із твердженням, що поліція може сприяти процесу миробудівництва, вважаючи, що «поліція є одною зі складових врегулювання конфлікту», та зазначаючи, що її ефективність у

цьому процесі підвищиться «у взаємодії із іншими агентами — з соціально-економічної, освітньої та безпекової сфер» (Данило) або «якщо долучить до військових дій свій кадровий склад» (Марія).

Окрім того, експерти позитивно ставляться до моделі міжнародних поліцейських сил, як то було в Боснії та Герцеговині: «присутність міжнародних сил завжди є позитивним з точки зору мирного врегулювання конфлікту» (Ігор); «поліцейські сили можуть бути корисними в рамках роботи миротворчої місії, яка, в свою чергу, повинна містити окрім поліцейського, ще цивільний та військовий компоненти» (Михайло). У контексті України, подібний захід вважають доречним: «державі варто допустити міжнародні сили на свою територію» (Ігор), адже «є сумніви у спроможності України забезпечити безпеку на тих територіях самостійно» (Данило). Були також зазначені додаткові умови запровадження схожої ініціативи: по-перше, «потрібно розуміти, що такий поліцейський компонент буде мати тимчасовий характер і, окрім правоохоронної діяльності, повинен мати на меті підготовку кадрів для роботи в поліції з місцевого населення» (Михайло); по-друге, це буде більш доцільно «на прикордонній території, території конфлікту (Крим та Схід України)» (Марія).

Наступне питання стосувалось галузі освіти, зокрема Концепції національно-патріотичного виховання. Половина експертів поділяють думку щодо позитивного впливу цієї концепції на врегулювання конфлікту: «така концепція слугує вихованню покоління, яке в майбутньому сприятиме єднанню і соціальній відповідальності за свою країну» (Михайло); «такі концепції мають працювати як запобіжник виникнення внутрішніх конфліктів» (Ігор). Проте інша половина експертів висловила певне занепокоєння щодо формування такої доктрини: вважається, що можливість цієї концепції вплинути на процес регулювання конфлікту є «менше ніж частковою, хіба що у питанні спонукання, заклику добровольців долучатися до війська та до захисту держави. Більшою ж мірою я вважаю, що концепція сприятиме лише зростанню рівня конфліктності

серед громадян України. Особливо у питаннях російськомовного та українськомовного населення і звинувачення у відсутності патріотизму серед російськомовного населення України, що є неправильно... У чинній формі скоріше може розвиватися шовінізм замість патріотичного націоналізму» (Марія). Один експерт зазначив, що до розробки подібної концепції «потрібне залучення більш фахових сучасних експертів із середовища, що не було зв'язане з комсомолом, федерацією профспілок тощо» (Данило). Можливо, такі перестороги пов'язані із активізацією праворадикального руху.

Серед ряду напрямків діяльності НГО в Україні, із якими знайомі експерти, найчастіше згадувались організації, що пов'язані із допомогою внутрішньо переміщеним особам, соціально-психологічної допомогою, захистом прав людини, освітою та розвитком місцевого самоуправління. Загальний акцент припав на називання напрямів, пов'язаних із правом: реформа судів, антикорупційна політика, юридична допомога тощо. Підважуючи роль НГО у врегулюванні конфлікту, вказувалось, що «НГО грають велику роль у врегулюванні конфлікту» (Михайло) «через систематичне запровадження різних мирних ініціатив та спонукання держави до змін» (Данило) та «адвокатуванням системних змін на рівні законодавства та міністерських (відомчих) політик, діалогом із публічними органами, входженням представників громадського сектору у консультативні ради або безпосередньо на посади в міністерствах та інших органах влади» (Ігор), адже «НГО мають більшу довіру у населення і не мають політичного забарвлення у своїй діяльності» (Михайло). З іншого боку, одна експертка зазначала, що НГО «радше мають вплив на усунення або полегшення наслідків конфлікту для різних категорій суспільства» (Марія).

На завершення інтерв'ю та як підсумок всієї розмови, експертам було запропоновано визначити, яким має бути план врегулювання конфлікту для України. Тут думки експертів продемонстрували широкий спектр можливих заходів: «окрім дій органів центральної виконавчої влади та Уряду, для повної

реінтеграції населення та тимчасово окупованих територіях ОРДЛО в український простір, на цих територіях існує необхідність впровадження миротворчої місії ООН з військовим, поліцейським та цивільними компонентами» (Михайло); «план врегулювання конфлікту в Україні повинен базуватися на принципах мирного шляху врегулювання... варто враховувати та, за необхідності, реалізувати силовий шлях врегулювання конфлікту... гібридний план зможе врахувати більший спектр можливих заходів» (Марія); план має мати «пов'язуючу філософію та враховувати інтереси держави» (Данило) і включати в себе, зокрема, такі заходи як «роззброєння незаконних збройних формувань, посилену роботу контррозвідки та дипломатії, розвиток економіки та промисловості виробничої» (Ігор).

Таким чином, були частково або повністю підтверджені гіпотези дослідження. У вивченні експертів, врегулювання конфлікту включає в себе миробудівничі практики більшою мірою, ніж дії у військовому полі, але в залежності від питання у вивченні експертів спостерігалось зміщення з балансу військового та цивільного компонентів до мирного шляху виходу із конфлікту. Пріоритетними сферами для врегулювання конфлікту на думку експертів є економічна, безпекова та гуманітарна. На думку експертів, більшість із імплементованих державою ініціатив стали лише частково успішними, а певні миробудівничі ініціативи мають в собі приховану загрозу, зокрема, особливий порядок самоврядування.

У контексті відповідей експертів та обробленої інформації у попередніх розділах, можна зробити декілька висновків. Щодо визначення врегулювання конфлікту, то визначення всіх експертів відображає весь спектр розробок миробудівничої літератури та авторський концепт конфліктного врегулювання. Зазначений експертами перелік сфер, на які має бути спрямоване конфліктне врегулювання, включає в себе майже всі перелічені вище сфери, окрім правосуддя. Можливо, це може бути пояснене тим, що судова гілка влади

України вважається неефективною та має невисоку довіру громадян. У той же час, звернення до міжнародних судових органів експертами розглядалось більше як дипломатичний захід аніж фактор врегулювання конфлікту. Можна припустити, що на це вплинула знову ж таки недовіра до судів та невіра в те, що РФ можна притягнути до відповідальності. Аналізуючи державне управління, то відповіді експертів схильні перекликатися із тими авторами, хто вбачає в адміністративно-територіальному поділі з широкою автономією загрозу реескалації конфлікту в майбутньому та національній безпеці. Разом із цим, деякі експерти згадують таку форму управління, як міжнародна тимчасова адміністрація, що частково перегукується із системою управління Боснії та Герцеговини, що включає в себе органи міжнародного представництва. Підважуючи судовий механізм розгляду запитів постраждалих від збройного конфлікту громадян, експерти сходились на нефективності сучасного українського судового механізму та підтримували ідею впровадження судових органів із міжнародним представництвом; як і в кейсі Боснії та Герцеговини, сподіваючись на більш ретельне розслідування справ та представницький склад. Розмірковуючи над безпековою компонентою, а саме поліцією, всі експерти були одностайні щодо потреби у реформі, проте мали зауваги щодо її реалізації; це саме закидали поліції і в Боснії та Герцеговині. Експерти вбачають у поліції можливість вплинути на врегулювання конфлікту та вітають ідею створення міжнародних поліцейських сил, очікуючи від них, зокрема, навчання місцевої поліції; це також перегукується із подібним органом в балканській країні. Щодо галузі освіти, то думки експертів розділились: одні розглядають концепцію патріотичного виховання як фактор національної безпеки, інші ж висловлюють острах щодо непрофесійності її складання та наявності в ній елементів шовінізму. Схожі закиди має система освіти в Боснії та Герцеговині. Серед ряду напрямків НГО, названих експертами, найчастішу згадку малу ті, що стосуються нагальних потреб суспільства та держави: допомога ВПО, соціально-

психологічна допомога, захист прав та місцеве самоврядування. Якщо саме такі напрямки спадають на думку, це означає, що держава не зовсім задовольняє ці потреби суспільства. Поки Боснія та Герцеговина не була спроможна вирішувати схожі проблеми, ними зайнялись саме НГО. Доступними інструментами впливу на конфліктне врегулювання були названі адвокація змін та вхід представників НГО до органів влади; проте, з іншого боку, певні експерти зазначали, що НГО скоріше пораються із вислідами конфлікту аніж впливає на його розв'язання. Фінальний варіант плану постконфліктного врегулювання, зібраний із визначень всіх експертів, являє собою широкий спектр заходів як цивільного, так і військового характерів, але мирний шлях розв'язання конфлікту одержав відчутну перевагу.

Загалом, на основі відповідей експертів, можна стверджувати, що держава Україна, хоча і вживає певних заходів конфліктного врегулювання, ще не до кінця розробила план розбудови миру та реалізувала нинішні миробудівничі ініціативи. Неостанню перешкоду на цьому шляху становить Російська Федерація. Цікаво, що за даними нещодавнього опитування «Детектор медіа», близько половини (46%) громадян України впевнені, що встановлення миру залежить особисто від президента України. Трохи менша кількість, в межах похибки (43%), вказують на пряму відповідальність президента Російської Федерації [22]. Отже, саме президент України, навіть з обмеженими повноваженнями врегулювання конфліктів, може скористатися такими очікування і виступити у ролі миротворця та реформатора. Ще одним агентом конфліктного врегулювання можуть стати волонтери як представники НГО, що їх зазначила експертка: вони давно є лідерами за довірою громадян серед інших інституцій [22] та у постмайданний період стали учасниками державотворчих процесів у якості працівників та консультантів державного апарату. Враховуючи це та тезу експерта про довіру до НГО як політично незаангажованих організацій, вони можуть виступити речниками одночасно настроїв громадян та

задекларованої політики держави. Із точки зору держави, варто використовувати потенціал конфліктного врегулювання таких акторів. Цікаво, що жоден експерт не згадав про можливість відмовитися від повернення конфліктних територій: у контексті інших досліджень, лише 18% громадян України впевнені, що для врегулювання конфлікту треба жертвувати територіями та частиною незалежності; проти цієї тези висловились 56%, завагались із відповіддю близько третини. Примітно, що кількість прихильників такої тези на повернутих під контроль України територій менша, ніж у інших регіонах [22].

Таким чином, держава Україна імплементує необхідні миробудівничі ініціативи, проте їх реалізація потребує вдосконалення. Ураховуючи, що характер реформ та заходів конфліктного врегулювання в Україні має певні схожості із кейсом Боснії та Герцеговини, варто враховувати цей досвід.

На основі аналізу даних експертних інтерв'ю і зважаючи на досвід Боснії можна виокремити ряд наступних рекомендацій щодо врегулювання конфлікту для держави України:

- враховувати загрози, що потенційно містить в собі виключне право самоврядування;
- розглянути можливість розміщення на території України міжнародних органів врегулювання конфлікту: міжнародна перехідна адміністрація, міжнародні поліцейські сили, міжнародна миротворча місія;
- розбудовувати власні механізми правосуддя, можливо із залученням міжнародних експертів: внесення змін до бази законів та механізму розгляду позовів у наслідках збройного конфлікту;
- внести зміни до реформи поліції задля більш успішної її імплементації, враховуючи важливість безпекової компоненти для врегулювання конфлікту;
- звернути увагу на потенційні джерела підтримки та загроз процесу врегулювання конфлікту.

Висновки до розділу 3

У 2014 році, раптово Україна зіштовхнулась із внутрішнім та міжнародним збройним протистоянням на своїй території. Зважаючи на бажання швидкого урегулювання конфлікту, Мінські мирні угоди були сфокусовані здебільшого на заходах у короткій часовій перспективі, як-от відведення військ; але були зазначені й заходи довгого періоду дії, такі як особливий порядок самоврядування. Згідно Мінських угод, зазнав певних змін порядок управління, адже ОРДЛО дістали виключні права самоврядування. Окрім цього, держава вжила й інші інструменти миробудівничого штибу, виходячи із власної ініціативи. Позов до Міжнародного кримінального суду став кроком на шляху пошуку правосуддя на міжнародний загаль. Розпочата судова і поліцейська реформи, проте є певні недоліки їх реалізації. Більш того, обидві системи поки що не мають чітко прописаних механізмів дій під час війни. Ще одним заходом стало переосмислення концепції патріотичного виховання. Загалом, Україна перебуває в процесі вдосконалення загального плану виходу із конфлікту.

Результати проведеного дослідження методом експертного інтерв'ю засвідчили наступне. Експерти визначають (пост)конфліктне врегулювання як комплекс і військових, і цивільних заходів, а найважливішими сферами зазначають безпекову, гуманітарну та економічну. Позов України в Міжнародний кримінальний суд розглядається більше розглядається як дипломатичний аніж юридичний захід, адже є сумніви щодо можливості притягнення до відповідальності РФ. Виключне право самоврядування містить в собі загрози розбудові миру через можливість маніпуляцій з боку місцевих еліт. Судова система потребує вдосконалення та детальної розробки механізму розгляду позовів щодо втрат та збитків у збройному конфлікті. Реформа поліції є важливим кроком у (пост)конфліктному врегулюванні, проте станом на зараз ефективність є під сумнівом через недосягнення поставлених цілей як-от оновлення складу та досягнення невідворотності покарання. Націонал-

патріотичне виховання може стати об'єднуючим фактором для українського суспільства, проте містить в собі загрози розвитку шовіністичної ідеології.

Щодо досвіду Боснії та Герцеговини, то на думку експертів, створення трибуналу є малоймовірним, адже він скликається заради розслідування масштабних міжнародних злочинів, які принаймні зараз не є зафіксовані. Боснійсько-герцеговинська модель адміністративно-територіального поділу не доцільна для України, зокрема через невирішення політичної кризи та загрозу загальній національній безпеці. Участь міжнародних представників та установ у судочинстві та поліції може мати позитивний вплив на регулювання конфлікту, бо має досвід у регулюванні тих питань, з якими ще не впоралась Україна, але такий захід має бути тимчасовим і спрямованим також на навчання локальних структур. Також експерти зазначили про можливість встановлення міжнародної тимчасової адміністрації на нині окупованих територіях. Таким чином, рекомендації фокусуються на вдосконаленні законодавства і механізмів держави та виявлення наявних і потенційних загроз (пост)конфліктному врегулюванню.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

У ході дослідження досвіду постконфліктного урегулювання у Боснії та Герцеговині на предмет переваг та недоліків реалізованих ініціатив державного рівня та можливість їх використання в кейсі українського конфлікту, було виявлено наступні результати.

Особливостями наукового дискурсу щодо сутності миробудівництва є зосередженість на заходах миробудівництва, реалізованих міжнародними акторами та критика сучасної миробудівничої діяльності міжнародних структур, що підважує роль та ефективність іноземних акторів у локальній розбудові миру.

Планом розбудови миру після збройного протистояння визначені заходи, що спрямовані на реконструкцію держави та суспільства, а саме перехід від воєнного до мирного контексту шляхом застосування різних державних та соціальних інструментів. Першочерговими сферами реалізації плану є безпека, правосуддя, соціальний сектор та державне управління.

У загальних контурах, постконфліктне врегулювання визначається як комплекс заходів, що проводиться в період після завершення збройного конфлікту державою самостійно або з участю зовнішніх акторів із метою реконструкції держави та суспільства і неповторення протистояння, та охоплює відновлення всіх сфер діяльності держави та суспільства задля задоволення потреб та повернення до мирного існування; ці заходи можуть бути і довгострокові, і короткострокові. На противагу попереднім напрацюванням, цей підхід надає державі, що постраждала від війни, більшої ролі у відбудові миру.

Більшість заходів постконфліктного миробудівництва, що були проведені щодо кейсу Боснії та Герцеговини були ініціативою міжнародних акторів та прописані у Дейтонських мирних угодах. Міжнародний трибунал винес вирoki високопосадовцям, проте не сприяв примиренню конфліктних груп. Новий адміністративно-територіальний поділ із широкою автономією надав виключне право самоврядування, але послабив державну структуру. Локальна судова

система із органами міжнародного керівництва сприяла розслідуванню воєнних злочинів, проте не до кінця спромоглась реорганізуватись. Реформа поліції покращила стан безпеки, проте створила громіздку структуру. Загроза миробудівництву криється також в галузі освіти, де існують різні навчальні плани та школи для етнічних груп. Отже, не дивлячись на певні успіхи, ефективність вжитих миробудівничих заходів в Боснії та Герцеговині є частковою.

Заходами постконфліктного врегулювання, що проводяться або плануються на території України, є заходи ті, що зазначені в Мінських мирних угодах, і ті, що проведені самостійно. У рамках угод, був затверджений особливий порядок місцевого самоврядування на території ОРДЛО. Україна самостійно подала позов до Міжнародного кримінального суду, але цей процес є дещо обмеженим через нератифікацію Римського Статуту. Потребує переосмислення та змін українське законодавство, що стосується періоду збройного конфлікту. Реформа поліції наразі демонструє неоднозначні результати, маючи невисокий рівень довіри громадян. У галузі освіти спробою вплинути на врегулювання конфлікту стала Концепція національно-патріотичного виховання. Практично всі заходи містять в собі певні загрози для врегулювання конфлікту та потребують вдосконалення.

Можливості застосування досвіду Боснії та Герцеговини у миробудівництві для врегулювання збройного конфлікту в Україні на основі результатів експертного опитування визначені наступним чином. Існує сумнів щодо наявності підстав створення міжнародного трибуналу. Система адміністративно-територіального поділу Боснії та Герцеговини вважається недоцільною для України. Позитивний вплив на врегулювання українського конфлікту може мати залучення міжнародних представників до судочинства, місцевого державного управління та сектору безпеки, але це має бути тимчасовий захід. Таким чином, рекомендаціями для врегулювання українського

конфлікту державою є вдосконалення законодавства і механізмів держави та виявлення наявних і потенційних загроз (пост)конфліктному врегулюванню.

Виходячи із означених результатів, можна пропонувати наступний ряд дій. По-перше, потребують подальшого дослідження заходи держави Україна у врегулюванні конфлікту; варто визначити якомога точний список всіх нинішніх інструментів та проаналізувати їх на предмет переваг, недоліків та ризиків задля створення єдиної повної ефективної стратегії. По-друге, слід використовувати метод експертного інтерв'ю у майбутніх дослідженнях та розвідок на цю тематику із залученням фахівців із якнайширшого кола професійних спільнот для отримання різноманітних підходів до проблеми.

Незважаючи на певну попередність висновків та рекомендацій, що можуть бути зроблені на основі аналізу документів та експертного інтерв'ю та були зазначені у цій магістерській дисертації, вони можуть бути взяті до уваги державними структурами та всіма іншими організаціями, зацікавленими у вивченні та практиці врегулювання конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Література українською та російською мовами:

1. Декларация президента Российской Федерации, президента Украины, президента Французской Республики и канцлера Федеративной Республики Германия в поддержку комплекса мер по выполнению Минских соглашений, принятого 12 февраля 2015 года. URL: <https://www.president.gov.ua/ru/news/deklaraciya-prezidenta-rosijskoyi-federaciyi-prezidenta-ukra-34695> (дата звернення 15.10.2018).
2. Комплекс мер по выполнению Минских соглашений от 12.02.2015. URL: <https://www.osce.org/ru/cio/140221> (дата звернення 15.10.2018).
3. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: затв. наказом Міністерства освіти та науки України від 16.06.2015 р. № 641. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#n13> (дата звернення 25.10.2018).
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 10.11.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 29.11.2018).
5. Меморандум об исполнении положений Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П.Порошенко и инициатив Президента России В.Путина от 5.09.2014. URL: <https://www.osce.org/ru/home/123807> (дата звернення 15.10.2018).
6. Національна стратегія у сфері прав людини: затв. наказом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення 19.10.2018).
7. Отчет о действиях по предварительному расследованию 2018 г. The Office of the Prosecutor of International Criminal Court. 2018. URL: <https://www.icc->

api.int/itemsDocuments/2018-otp-rep-PE-Ukraine.pdf (дата звернення 06.12.2018).

8. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України "Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян"» від 4.02.2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/145-19> (дата звернення 19.10.2018).
9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Дата оновлення: 25.11.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 27.11.2018).
10. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України від 17.03.2015. № 1680-VII. Дата оновлення: 4.10.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> (дата звернення: 17.10.2018).
11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Дата оновлення: 05.08.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1402-VIII> (дата звернення 19.10.2018).
12. Проект Закону «Про засади державної політики захисту прав людини в умовах подолання наслідків збройного конфлікту». 2018. URL: <http://hro.org.ua/files/docs/1524118917.pdf> (дата звернення 03.10.2018).
13. Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П.Порошенко и инициатив Президента России В.Путина от 1.09.2014 г. URL: <https://www.osce.org/ru/home/123258> (дата звернення 15.10.2018).

14. Біленчук П., Ярмолюк А. Нове законодавство України про Національну поліцію і поліцейську діяльність. Яким йому бути? *Історико-правовий часопис*. Луцьк, 2015. № 2 (6).
15. Бурковський П.А. Політико-правовий статус Мінських домовленостей: ризики та можливості для мирного процесу. *Стратегічні пріоритети*. Київ, 2016. №3. С.26-32.
16. Викладання історії в школі: на шляху до толерантності (резюме за результатами реалізації проекту) / Східноукраїнський фонд соціальних досліджень. Харків, 2011. 4 с.
17. Гнатовський М.М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні: застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. Київ: USAID, 2017. 25 с.
18. Діти війни (дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії) / Український інститут дослідження екстремізму. Київ, 2015. 31 с.
19. Добреньков В.И., Кравченко А.И. Методы социологического исследования: Учебник. Москва: ИНФРА-М, 2004. 768 с.
20. Додонов Р. Світовий досвід постконфліктної реабілітації та замирення в контексті подій на Сході України. *Нова парадигма*. 2016. № 129. С. 15-25.
21. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Москва: Наука, 1991. 575 с.
22. Ефективність державної політики у сфері інформаційної безпеки напередодні виборів. *Детектор медіа*. 2018. 101 с.
23. Іващенко В.Ю., Куликов В.О. Викладання історії у школі: на шляху до толерантності. Контент-аналіз підручників з історії України. *Методичний вісник історичного факультету № 10*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. С. 73-86.
24. Кант И. К вечному миру: философский проект. Москва, Директ-медиа, 2002. 99 с.

25. Михальська В. Фактор ідентичності в постконфліктній політиці. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*, серія: Культурологія. 2017. Вип. 18. С. 249-250.
26. Музаффарли Н. К вопросу о восстановлении постконфликтных территорий. *Кавказ и Глобализация*. 2009. № 3 (2-3). С. 7-28.
27. Полчанов А. Ю. Постконфліктне відновлення як система. *Економіка та держава*. 2017. № 5. С. 33-39.
28. Поробіч-Ісаковіч Н. Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості. *Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія* / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ: "РУМЕС", 2017. С. 53-70.
29. Постконфліктне врегулювання для України / Центр постконфліктного врегулювання. Київ, 2016. 80 с.
30. Романок С.Ю. Взаємодія України з Міжнародним Кримінальним Судом: проблемні аспекти. *Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Сєверодонецьк, 18-19 трав. 2017 р.)*. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. С. 4-8.
31. Сьомін С.В. Припинення і постконфліктне врегулювання сепаратистських конфліктів: іноземний досвід і висновки для України / Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. 16 с.
32. Хмелько В.Є. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. *Наукові записки НаУКМА*, серія «Соціологічні науки». Київ, 2004. Т.34. С.3-15.

Література іноземними мовами:

33. Boutros-Ghali B. An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping: UN Doc A/47/277-S/24111, 17 June 1992. New York: Report of the Secretary General, 1992. URL: <http://www.un-documents.net/a47-277.htm> (дата звернення 25.09.2018).
34. Dayton Peace Agreement on 14 December 1995. URL: <https://www.osce.org/bih/126173> (дата звернення 15.10.2018).
35. National war crimes strategy: Law of Bosnia and Herzegovina. URL: http://www.nuhanovicfoundation.org/user/file/bosnian_national_war_crimes_strategy_18-12-08.pdf (дата звернення 29.10.2018).
36. On court of Bosnia and Herzegovina: Law of Bosnia and Herzegovina. URL: <https://advokat-prnjavorac.com/legislation/Law-on-the-Court-of-Bosnia-and-Herzegovina.pdf> (дата звернення 17.10.2018).
37. On missing persons: Law of Bosnia and Herzegovina on 21 October 2004. URL: <https://advokat-prnjavorac.com/legislation/Law-on-missings-persons.pdf> (дата звернення 18.10.2018).
38. On principles of social protection, protection of civil victims of war, and protection of families with children: Law of Federation of Bosnia and Herzegovina. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/4d30226f2.pdf> (дата звернення 14.10.2018).
39. Resolution UN General Assembly A/RES/60/1 on 16 September 2005. URL: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf (дата звернення 05.10.2018).
40. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. URL: https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be940a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf (дата звернення 18.10.2018).

41. Supplement to Agenda for Peace on 3 January 1995. URL: <http://www.un.org/documents/ga/docs/50/plenary/a50-60.htm> (дата звернення 04.10.2018).
42. The Responsibility to Protect. Ottawa: International Development Research Centre, 2001. 18 p.
43. Akman B. Tribunal vs. Truth: ICTY and TRC in the case of the Former Yugoslavia. *HUMSEC Journal*. 2008. №2. P. 125-143.
44. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Brooklyn, USA: Verso, 1991. 224 p.
45. Anderson M., Olson L. Confronting War: Critical Lessons for Peace Practitioners. Cambridge MA: Collaborative for Development Action, 2003. 98p.
46. Ayoob M. Defining Security: A Subaltern Realist Perspective. *Critical Security Studies* / ed. K. Krause and M. Williams. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997. P. 121-148.
47. Barnett M., Songying, F., Zurcher C. Compromised Peacebuilding. *International Studies Quarterly*. 2014. №58 (3). P. 608-620.
48. Barria L., Roper S. How effective are international criminal tribunals? An analysis of the ICTY and the ICTR. *The International Journal of Human Rights*. 2005. №9 (3). P. 349-368.
49. Beitic N. Transitional justice in Bosnia and Herzegovina: Examining the effects of post-conflict statebuilding, transitional justice and reconciliation: Master thesis / The University of Western Ontario. London, 2015. 80 p.
50. Bildt C. Response to Henry Kissinger's Article in the Washington Post of 8 Sept. entitled "In the Eye of a Hurricane". *Washington Post*. 1996.
51. Bjorkdahl A. A Gender-Just Peace: Exploring the Post-Dayton Peace Process in Bosnia. *Peace and Change*. 2012. № 37 (2). P. 286-317.
52. Bohm D. On dialogue. New York: Routledge, 2004. 144 p.

53. Bosnia's Stalled Police Reform: No progress, No EU: Europe Report №164 / International Crisis Group. 2005.
54. Bryn S. Can dialogue make a difference? The experience of the Nansen dialogue network. *Civic and uncivic values in Kosovo: history, politics, and value transformation Budapest* / ed. S. Ramet, A. Simkus, O. Listhaug. NY: Central European University Press, 2015. P. 367–396.
55. Burton J. Human Needs Theory. *Conflict: Resolution and Prevention*. London: Macmillan, 1990. P. 36-48.
56. Chandler D. Bosnia: Faking Democracy after Dayton. London, Pluto Press, 1999. 268 p.
57. Chayes A., Chayes A. Planning for Intervention International Cooperation in Conflict Management. The Hague: Kluwer Law Int., 1999. 224 p.
58. Chesterman S. You, the People: The United Nations, Transitional Administration, and StateBuilding. Oxford University Press, Oxford, UK, 2004. 318 p.
59. Christie D. J. Reducing direct and structural violence: The human needs theory. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. 1997. №3 (4). P. 315-332.
60. Chupp M. When Mediation Is Not Enough. *Conciliation Quarterly*. 1991. №10 (3). P. 2-13.
61. Church C., Rogers M. Designing for Results: Integrating Monitoring and Evaluation in Conflict Transformation Programs. Washington DC: Search for Common Ground, 2006. 335 p.
62. Cox M. Building Democracy from the Outside: The Dayton Agreement in Bosnia and Herzegovina. *Can Democracy Be Designed? The Politics of Institutional Choice in Conflict-torn Societies* / ed. Sunil Bastian and Robin Luckham. London: Zed Book, 2003. P. 253-276.
63. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmshurst E. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 612 p.

64. Curle A. Tools for Transformation. Stroud: Hawthorn Press, 1999. 204 p.
65. David C. Does peacebuilding build peace? Liberal (mis) steps in the peace process. *Security Dialogue*. 1999. №30 (1). P. 25-41.
66. Dealing with the Past in the Western Balkans: Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia-Herzegovina, Serbia and Croatia / ed. M. Fischer, L. Petrović-Ziemer. Berghof Report №18. Berlin: Berghof Foundation, 2013. 219 p.
67. Docherty J. Learning Lessons from Waco: When the Parties Bring Their Gods to the Negotiation Table. Syracuse NY: Syracuse University Press, 2001. 351 p.
68. Duffield, Global Governance and the New Wars. London, UK: Zed Books, 2001. 304 p.
69. Eastmond M., Goteborg M. Education and the relevance of national identities: Responses to post-war curricula in two local settings in Bosnia-Herzegovina. *Legacy of War and Violence*. 2004. №12. 19 p.
70. Evans G. Cooperating for Peace: The Global Agenda for the 1990s and Beyond. Sydney: Allen & Unwin, 1993. 224 p.
71. Fagen P. Refugees and IDPs after Conflict”. Washington: United States Institute of Peace, 2011. P. 1-16.
72. Fischer M. Recovering from Violent Conflict: Regeneration and (Re)Integration as Elements of Peacebuilding. Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, 2004. 27 p.
73. Fischer S., Zimina L. Just Wasting Our Time? Provocative Thoughts for Peacebuilders. *Peacebuilding at a Crossroads? Dilemmas and Paths for Another Generation* / eds. B. Schmelzle, L. Fischer. Berlin: Berghof Research Centre, 2009. P. 11-35.
74. Forman S. Patrick S., Salomons D. Recovering from conflict: strategy for an international response. Center on International Cooperation, 2000. 159 p.

75. Francis D. When War Ends: Building Peace in Divided Communities. Farnham, Surrey, England: Ashgate, 2012. 232 p.
76. Galtung J. Three Approaches to Peace. *Impact of Science on Society*. 1976. №25 (9). P. 283-304.
77. Gates S., Nygard H., Strand H., Urdal H. Trends in Armed Conflict, 1946-2014. Peace Research Institute Oslo, 2014. 3 p.
78. Godi M. The Bosnian War Crimes Chamber: A Successfully Domestic Hybrid Tribunal. *World Outlook: An Undergraduate Journal of International Affairs*. 2015. №46. P. 31-57.
79. Goldstone R. For Humanity: Reflections of a War Crimes Investigator. Yale: Yale University Press, 2000. 176 p.
80. Guevara B. States of Conflict: A case study on peace building in Bosnia and Herzegovina. Institute for Public Policy Research, 2009. 29 p.
81. Gunder-Frank A. The Development of Underdevelopment. *Monthly Review*. 1966. №18 (4). P. 17-31.
82. Hadzovic D. The Office of the High Representative and security sector reform in Bosnia and Herzegovina. BiH: Center for Security Studies, 2009. 84 p.
83. Held D., Ayse K. Global Inequality: Patterns and Explanations. Malden MA: Polity Press, 2007. 296 p.
84. Hope A., Timmel S. Training for Transformation: A Handbook for Community Workers. Zimbabwe: Mambo press, 1984. 204 p.
85. Huttunen L. Liminality and Missing Persons Encountering the Missing in Postwar Bosnia-Herzegovina. *Conflict and Society: Advances in Research*. 2016. №2. P. 201-218.
86. Jantzi T., Jantzi V. Development Paradigms and Peacebuilding Theories of Change: Analysing Embedded Assumptions in Development and Peacebuilding. *Journal of Peacebuilding & Development*. 2009. №5 (1), P. 65-80

87. Kaldor M. Security Structures in Bosnia and Herzegovina. *Governing Insecurity: Democratic Control of Military and Security Establishments in Transitional Democracies* / ed. Gavin Cawthra and Robin Luckham. New York: Zed Books, 2003. P. 205-241.
88. Keane R. Reconstituting Sovereignty: Post-Dayton Bosnia Uncovered. Burlington: Ashgate, 2002. 158 p.
89. Komlossyova E. Moving beyond personal change: Using dialogue in ethnically divided communities in Bosnia and Herzegovina. *Conflict Resolution Quarterly*. 2018. 15 p.
90. Korcut H., Mulalic M. Implications of Dayton Peace Agreement on Current Political Issues in Bosnia-Herzegovina. *Special Issue on Balkans*. 2012. P. 107-117.
91. Kostic R. Education movements, Power and Identity in Bosnia and Herzegovina. *Education as Social Action: Knowledge, Identity and Power* / ed. A. Swain. New York: Palgrave Macmillan, 2003. P.52-74.
92. Lambourne W. Post-conflict peacebuilding: meeting human needs for justice and reconciliation. *Peace, Conflict and Development*. 2004. №4. P. 1-24.
93. Latif D. Peace building after humanitarian intervention: the case of Bosnia and Herzegovina: thesis / The Middle East Technical University. 2005. 378 p.
94. Lederach J. Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies. Washington DC, USA: United States Institute of Peace, 1998. 208 p.
95. Lederach J. Conflict Transformation. *Beyond Intractability* / ed. Guy Burgess and Heidi Burgess. University of Colorado, Boulder: Conflict Information Consortium, 2003.
96. Lederach J. Journey from Resolution to Transformative Peacebuilding. *From the Ground Up: Mennonite Contributions to International Peacebuilding* / ed. Cynthia Sampson, John Paul Lederach. Oxford/New York: Oxford University Press, 2000. P. 45-55.

97. Lessons of Yugoslavia / ed. M. Spencer. New York: Elsevier, 2000. 368 p.
98. Lubinski P. Bosnian War Crimes Chamber — challenge for justice. *Miscellanea iuris gentium*. Cracow: Jagiellonian University, 2006. № 8-9. P. 84-96.
99. MacGinty R., Richmond O. Myth or Reality: Opposing Views on the Liberal Peace and Post-war Reconstruction. *Global Security*. 2007. №27. P.491-497.
100. Mansfield E., Snyder J. Prone to Violence: The Paradox of the Democratic Peace. *The National Interest*. Michigan: Gale Group, 2005. №82. P. 39-45.
101. Martin-Ortega O. Prosecuting War Crimes at Home: Lessons from the War Crimes Chamber in the State Court of Bosnia and Herzegovina. *International Criminal Law Review*. 2012. №12. P. 589-628.
102. McGinty R. Indigenous Peace-Making versus the Liberal Peace. *Cooperation and Conflict*. 2008. № 43 (2). P. 139-162.
103. McMahon P. Rebuilding Bosnia: A Model to Emulate or to Avoid? *Political Science Quarterly*. 2004/2005. №119 (4). P. 569-593.
104. Miall H., Ramsbotham O., Woodhouse T. Contemporary Conflict Resolution. Cambridge, UK: Polity, 2001. 480 p.
105. Minow M. Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence. Boston: Beacon Press, 1998. 224 p.
106. Nettelfield L. Courting Democracy in Bosnia and Herzegovina: The Hague Tribunal's Impact in a Postwar State. New York: Cambridge University Press, 2013. 336 p.
107. New Perspectives on Liberal Peacebuilding / ed. E. Newman, R. Paris, O. Richmond. Tokyo: United Nations University Press, 2009. 400 p.
108. Newman E. Liberal peacebuilding debates. *New Perspectives on Liberal Peacebuilding* / ed. E Newman, R. Paris & O. Richmond. Tokyo: United Nations University Press, 2009. P. 26-53.
109. O'Halloran P. Post-Conflict Reconstruction: Constitutional and Transitional Powersharing Arrangement in Bosnia and Kosovo. *From Power Sharing to*

- Democracy: Post- Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies* / ed. S. Noel. Canada: McGill-Queen's University Press, 2005. P. 104-199.
110. Padurariu A. The Implementation of Police Reform in Bosnia and Herzegovina: Analysing UN and EU Efforts. *Stability: International Journal of Security & Development*. 2014. №3 (1), Art. 4. 18 p.
111. Paris R. Echoes of the «Mission Civilisatrice»: Peacekeeping in the Post-Cold War Era. *The United Nations and human security* / ed. E. Newman and O. Richmond. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave, 2001. P. 100-118.
112. Paris R. International peacebuilding and “mission civilisatrice”. *Review of International Studies*. 2002. №28 (4).
113. Paris R. Peace-building and the Limits of Liberal Internationalism. *International Security*. 1997. № 22 (2). P. 54-89.
114. Paris R. Saving Liberal Peacebuilding. *Review of International Studies*. 2010. №36 (2). P. 337-365.
115. Peacebuilding as Politics: Cultivating Peace in Fragile Societies / ed. E.Cousens, C.Kumar, K.Wermester. USA: Lynne Rienner Pub, 2000. 248 p.
116. Policing the Police in Bosnia: A Further Reform Agenda: Balkans Report № 130. International Crisis Group, 2002.
117. Post Conflict Reconstruction Task Force Framework. Center for Strategic and International Studies and the Association of the United States Army, 2002. 21 p.
118. Richmond O. Post-Liberal Peace. London, UK: Routledge, 2011. 288 p.
119. Richmond O. Transformation of Peace. London: Palgrave Macmillan, 2005. 286 p.
120. Rostow W. The Stages of Economic Growth. Cambridge: Cambridge University Press. 1960.
121. Ryan S. *Ethnic Conflict and International Relations*. Aldershot: Dartmouth, 1990. 285 p.

122. Schumacher E. *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*. London: Harper Perennial, 2010. 352 p.
123. Selby J. The myth of liberal peace-building. *Conflict, Security & Development*. 2013. №13 (1). P. 57-86.
124. Spence R. Post-conflict peacebuilding: who determines the peace? *Rethinking Humanitarian aim conference proceedings* / ed. Bronwyn Evans-Kent, Roland Bleiker. University of Queensland, 2001. P. 137-138.
125. Stefansson A. Under my own Sky? The Cultural Dynamics of Refugee Return and (Re)integration in Post-War Sarajevo: PhD Dissertation / Copenhagen University. Copenhagen, 2003.
126. Szasz P. The Protection of Human Rights Through the Dayton/Paris Peace Agreement on Bosnia. *The American Journal of International Law*. 1996. № 90 (2). P. 301-316.
127. Talentino A. Intervention as Nation-Building: Illusion or Possibility? *Security Dialogue*. 2002. №33 (1). P. 27-43.
128. Taylor D., Taylor C. *Just and Lasting Change: When Communities Own Their Future*. Baltimore MD: Johns Hopkins Press, 2002. 368 p.
129. Torsti. P. Segregated Education and texts: A challenge to peace in Bosnia and Herzegovina. *International Journal on World Peace*. 2009. №26(2). P. 65-82.
130. *Transitional Justice and Peacebuilding on the Ground Victims and Ex-Combatants* / ed. C. Sriran, G.-G. Jemima, J. Herman, O. Martin-Ortega. New York: Routledge, 2013. 320 p.
131. Tschirgi, Neclâ. *Post-Conflict Peacebuilding Revisited: Achievements, Limitations, Challenges*. New York, NY: IPC, 2004. 38p.
132. Wagner S. *To Know Where He Lies: DNA Technology and the Search for Srebrenica's Missing*. Berkeley: University of California Press, 2008. 352 p.
133. Waller H. *Post-Conflict Peacebuilding in Bosnia-Herzegovina: thesis* / University of New Hampshire. New Hampshire, 2015. 53 p.

134. Wallerstein I. The Modern World System Vol. 1. London: Academic Press; 1984. 442 p.
135. War Crimes Trials before the Domestic Courts of Bosnia and Herzegovina / OSCE. 2005. 74 p.
136. Zeeuw J. Building Peace in War-Torn Societies: From Concept to Strategy. Netherlands Institute of International Relations, 2001. P. 26-29.

Електронні джерела українською та російською мовами:

137. Вступ 2018: абітурієнти з Криму та Донбасу вже втретє зможуть вступати до українських вишів або ПТНЗ за спрощеною процедурою. *МОН України*. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vstup-2018-abituriyenti-z-krimu-ta-donbasu-vzhe-vtretye-zmozhut-vstupati-do-ukrayinskih-vishiv-abo-ptnz-za-sprosheno-yu-proceduro-yu> (дата звернення 17.10.2018).
138. Державне бюро розслідувань: діяльність. URL: <https://dbr.gov.ua/activity> (дата звернення 04.12.2018).
139. Кондратова В., Лященко К. Обложка новая, суть старая. Как реформируют полицию Украины. *ЛИГА.net*. 2018. URL: <https://www.liga.net/politics/articles/oblojka-novaya-sut-staraya-kak-reformiruyut-politsiyu-ukrainy> (дата звернення 20.10.2018).
140. Крапивін Є. Відповідальність для поліцейських: вступають у силу нові правила. *Асоціація УМДПЛ: експертно-аналітичний напрям*. 2018. URL: <http://umdpl.info/police-experts.info/2018/10/05/vidpovidalnist-dlya-politsejskyh-vstupayut-u-sylu-novi-pravya> (дата звернення 10.10.2018).
141. Мирний М. Міжнародні злочини: що це таке і коли Україна зможе за них карати? *Центр інформації про права людини*. 2018. URL: https://humanrights.org.ua/material/ukrajina_v_zadzerkalli_pravozahisniki_vim

agajiut_uhvalennjia_zakonoprojektu_jiakij_dozvolit_peresliduvati_za_zlochini_proti_ljiudjianosti_ta_vojenni_zlochini (дата звернення 15.10.2018).

142. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та переміщених осіб: напрямки діяльності. URL: <https://mtot.gov.ua/category/napryamki-diyalnosti/> (дата звернення 19.10.2018).
143. Моніторингова кампанія «Поліція під контролем». *Асоціація УМДПЛ*. URL: <http://umdppl.info/policeundercontrol/> (дата звернення 17.10.2018).
144. Переатестація суддів: виживуть не всі. *Юрліга*. 2018. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/170424_pereatestatsya-suddv-vizhivut-ne-vs (дата звернення 19.10.2018).
145. Розгляд ситуації в Україні Міжнародним кримінальним судом: чи є на що сподіватися? *УГСПЛ*. 2015. URL: <https://helsinki.org.ua/blogs/rozhlyad-sytuatsiji-v-ukrajini-mizhnarodnym-kryminalnym-sudom/> (дата звернення 19.10.2018).
146. Рябчин О. Перемістили виші з окупованих територій. І що далі? *Українська Правда*. 2015. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/26/202309/> (дата звернення 07.10.2018).
147. Сердюк О. Реформа национальной полиции: ожидания vs реальность. *Спільне: журнал соціальної критики*. 2017. URL: <https://commons.com.ua/uk/reforma-nacionalnoj-policii/> (дата звернення 20.10.2018).
148. Цюпин Б. Позов України проти Росії в Міжнародному суді ООН під загрозою, якщо українська сторона не виправить недопрацювання. *Голос Америки*. 2017. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ukraina-mizhnarodnyi-sud-oon/3968879.html> (дата звернення: 17.10.2018).
149. Чи примирить нас правосуддя перехідного періоду? *УГСПЛ*. 2017. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/chy-prymyryt-nas-pravosuddya-perehidnoho-periodu/> (дата звернення 14.10.2018).

150. Щур М., Донський Д. Поліція фіксує злочини в ОРДЛО, щоб розслідувати тоді, коли буде змога – омбудсмен Нацполіції. *Радіо «Свобода»*. 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29643493.html> (дата звернення 08.12.2018).

Електронні джерела іноземними мовами:

151. Bardos, G.N. Trials and tribulations: Politics as justice at the ICTY. *World Affairs*. 2013. URL: <http://www.worldaffairsjournal.org/article/trials-and-tribulations-politics-justice-icty> (дата звернення 07.10.2018).
152. Guiding Principles for Stabilization and Reconstruction. United States Institute of Peace, 2009. URL: http://www.usip.org/sites/default/files/guiding_principles_full.pdf (дата звернення 03.10.2018).
153. Guzina D., Marijan B. The “unfinished business” of Bosnian police reform. Centre for Security Governance. 2014. URL: <http://secgovcentre.org/2014/06/32416/> (дата звернення 02.10.2018).
154. ICTY: About the ICTY. URL: <http://www.icty.org/sections/AbouttheICTY> (дата звернення 05.10.2018).
155. International Criminal Court: About. URL: <https://www.icc-cpi.int/about> (дата звернення 18.10.2018).
156. Nansen Dialogue Center Sarajevo: About. URL: <http://www.nansen-dialogue.net/ndcsarajevo/index.php/en/about-ndc-sarajevo> (дата звернення 03.11.2018).
157. Ross C. The UN is failing. Is it heading the way of the League of Nations? *The Guardian*. 2016. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/mar/10/un-failing-league-of-nations-isis-boko-haram> (дата звернення 27.10.2018).

158. The World Factbook: Bosnia and Herzegovina. *Central Intelligence Agency*. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html> (дата звернення 15.10.2018).
159. The World Factbook: Ukraine. *Central Intelligence Agency*. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html> (дата звернення 15.10.2018).